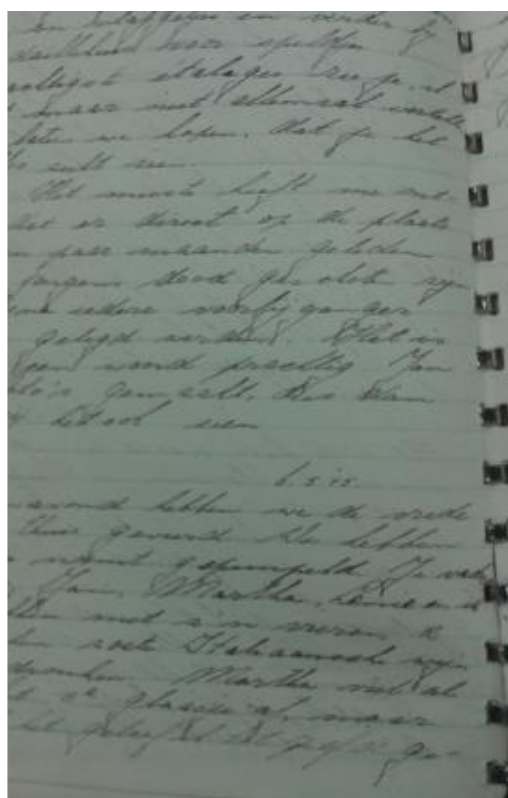


Life in Amsterdam at the End of World War II: A Selected Edition of the Diary Letters by Kitty Ouwens, 1945

Edited by Mirjam Romeijn



MA-thesis

Book & Digital Media Studies

Leiden University

Mirjam Romeijn, s1072919

First Reader: Prof.dr. P.G. Hoftijzer

Second Reader: F.E.W. Praal MA

35.000 words

August 2016

List of contents

Acknowledgements	3
Introduction	4
Historical context	4
The author	11
The text	21
Editorial method	24
The text	26
Appendix	74
Bibliography	82

Acknowledgements

I have various people to thank, starting with those who helped me provide personal information on the diary letters' author Kitty Ouwens and their addressee Henk Schutten. From Kitty's diary letters, not much could be gathered in terms of personally identifiable information, for why, indeed, would Kitty share details Henk would have been aware of already, such as their second names and birth dates, or the last names and birth dates of people they both knew? Fortunately, Kitty wrote 'as someone from Tilburg would say' on page 62 – a throwaway comment that proved incredibly valuable in providing this edition with a personal touch, as it led me to start searching the Tilburg Municipal Archives rather than the Amsterdam ones for the Ouwens family – and indeed I discovered the full names of Kitty and her family members therein. Moreover, it is through these archives that I learnt of Kitty's eldest sister's marriage to a German man whose last name eventually allowed me to track down Kitty's cousin Frits Willy Herold – who, in turn, brought me into contact with Kitty and Henk's oldest daughter and her husband, Ineke and Paul Kaars.

I would like to thank Ineke and Paul Kaars for receiving me at their house with such warmth and enthusiasm; for taking the time to talk to me about their parents and parents-in-law for hours on end; for providing me with invaluable information and family photos; for helping me decipher some of Kitty's handwriting or personal vocabulary; and for telling me not to hesitate to contact them at any time should I have any further questions. Without their help, this edition would lack its personal touch, not to mention a substantial selection of footnotes and photographs. I would also like to extend my gratitude to Frits Herold for his ready acceptance of the personal research being done into his family's past, for answering the questions he could, and for bringing me into contact with relatives who could help me further. In addition, I would like to thank my thesis advisor prof. dr. Paul Hoftijzer for his helpful commentary and advice on the thesis's final form and content. Finally, I would like to express my warm gratitude to my mother and sister for keeping an eye out for information that might be relevant to my research subject; for showing genuine interest and enthusiasm whenever I brought up my research over dinner again; and for always believing I would find the answers I sought even in those moments when I personally doubted I would.

Introduction

Will we, too, finally escape [this regime]; finally be free, after five years of living under the weight of occupation? Who knows what to wish for, but we cannot go on like this. Indeed, Wim recently said, 'Perhaps Bergmans or Macrander will say next week: „Too bad that the Ouwens family didn't live to see [the end of the war],” for you just don't know whether [the liberation] will go smoothly or not.'

– Kitty Ouwens, 18 April, 1945

Historical Context

In February 1945, the young Dutch woman Catharina Philippina Ouwens (1925-2005), who lived in Amsterdam at the time, started writing a series of diary letters to her boyfriend Hendrikus Johannes Schutten (1924-2014), who had, in his own words, been sent to 'Mofrika'¹ to work for the Germans in the summer of 1943.² Kitty's diary letters indicate that Henk was stationed in Babelsberg (Potsdam, Germany). In the first letter, dated 16 February, 1945, Kitty explained that she stopped sending letters to Henk because she no longer received responses and because she did not know whether her letters reached him at all. Indeed, the last stamp on Henk's German 'Kontrollkarte' for mail abroad shows that Henk received his last stamp on 15 January, 1945. It is for this reason that Kitty started writing him a series of diary letters, which would not be posted but



Illustration 1: Henk's 'Kontrollkarte' for mail abroad. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

¹ A derogatory term for Germany, based on the slur 'Mof', which is used for German people in Dutch and Flemish areas. This term dates back as far as the sixteenth century at least, and is probably based on the German word 'Muff' (meaning a grumpy or unlikable person), although the word's etymology is ambiguous. Similar slurs for Germans exist in other languages, such as 'boche' (French) and 'Piefke' (Austria).

² Catharina refers to herself and Hendrikus as Kitty, Klaartje, and Cleantje, and Henk, Henny, and Hannibal respectively. Since Kitty and Henk are of these most frequently used, these are the names that will be used to refer to them in this edition.

kept safely until he could read them once he had returned home. Kitty wrote the largest part of her diary during the final stages of the German occupation of the Netherlands, describing the last months of occupation, the liberation, and the weeks after the liberation. She had not seen Henk in twenty months when she started writing her diary letters, and in that time, much had changed for the Dutch citizens, the treatment of whom gradually became harsher as the war progressed. This thesis presents a selected edition of Kitty's diary letters because they are of considerable historical importance, sketching a picture of life in Amsterdam during the last months of the German occupation. The diary letters were acquired by Leiden University Library only recently and have not been published before.

In order to place the content of Kitty's diary letters in a larger historical framework, a brief overview of life under the German occupation in the Netherlands in the 1940s will be provided in the following paragraphs, as will the enforcement and consequences of the *Arbeidsinsatz*³, which had been the cause of Henk's departure for Germany.

The Netherlands had maintained a scrupulous neutrality during the First World War (1914-1918) and the government wished to do so again during World War II, but their wish to remain neutral a second time was to no avail: on 10 May, 1940, German troops crossed the border, and in a matter of days, the Germans had all but overpowered the Dutch and, in the face of continuous resistance in the western provinces, threatened to bomb Dutch cities, starting with Rotterdam, should the Dutch not surrender. Since the negotiations dragged on longer than expected and the Germans reportedly could not communicate with their own aircraft properly, Rotterdam was bombed on 14 May. Fear of Utrecht being bombed in a similar fashion prompted the Dutch government to surrender, and the Dutch forces were urged to follow in its footsteps. Later that afternoon, General Winkelman⁴, who served as Commander-in-chief of the Dutch army, announced that the Dutch army would surrender, and the following morning, the Dutch army indeed capitulated.

During the first period of the occupation, lasting from May 1940 until the spring of 1941, German leaders still believed that they would win the war, and approached the Dutch tentatively in order to make them embrace National Socialism. However, the Germans did

³ Forced labour enforced by Nazi Germans throughout the areas they occupied during World War II.

⁴ Henri Gerard Winkelman (1876-1952) did not for a moment believe that the Dutch army would be able to hold off the Germans indefinitely. His tactic was to stall, and defend 'Fortress Holland' (the provinces of North-Holland, South-Holland, and Utrecht) until the Allies could join the Dutch army. After he signed the Dutch surrender, Winkelman would not declare that he would cease opposing the German forces, and therefore became a prisoner of war for the duration of the German occupation.

set up a German supervisory civilian administration right at the beginning, putting Dr. Arthur Seyss-Inquart⁵ in charge, and this administration began implementing changes that would lead to increasing resistance from the Dutch in the years to follow. As a result of the disrupted trade relations with overseas countries in particular, the Netherlands soon became isolated economically, which in turn led to high unemployment rates. The Dutch and the German authorities, fearing that the unemployed, among whom many who had served in the Dutch army, would end up causing trouble, tried to improve the situation by taking measures such as forbidding employers from cutting back on their staff's working hours, establishing a so-called 'Reconstruction Service' for unemployed yet mobilised military personnel, or expanding severance pay. As these measures did not bring about the desired changes, it was decided that unemployed workers could work for the Germans in the Netherlands or be sent to Germany. Initially, the Germans insisted on the voluntary nature of the transfer of Dutch workers to the east.

To the Germans' dissatisfaction, however, the unemployed largely refused to go to Germany voluntarily. Many workers who did not want to go in the first place obtained physical rejections, and those who had agreed to go to Germany often came back 'illegally'. In February 1941, Seyss-Inquart decreed that those who refused to work for the Germans could be arrested and put in prison for six months. The penal camps they would be sent to were under Dutch supervision and the conditions were not particularly bad, but by the end of 1941, the Germans were giving names of contract-breakers to the *Sicherheitspolizei*, who were allowed to put prisoners in the concentration camp at Amersfoort. This treatment of disobedient workers conflicted with the German policy in the Netherlands up until that point.

The second period of the occupation, which lasted from the spring of 1941 to the spring of 1943, saw the entry of the Soviet Union and the United States into the war against Germany. The higher chances of an Allied victory, combined with a radicalisation of Nazi policies led to stricter rationing measures, compulsory labour, and the dissolution of political parties in the Netherlands. The fierce resistance German troops met in Russia in the winter of 1941-2 led to a decrease in German manpower, since more men had to join the army, and so the German administration felt it could no longer afford to wait for Dutch workers to start working for them of their own volition.

⁵ Seyss-Inquart.

It was during this second period that German authorities began to force the Dutch to accept National Socialism in their lives, rather than gradually ease them into it. Having already taking various rights away from the Dutch Jewish population, such as forbidding them from entering public spaces such as parks and swimming pools and making it difficult for them to remain employed, they intensified their efforts to segregate the Jews from the rest of the population. From May 1942 onwards, Jewish citizens were forced to wear a yellow Star of David on their clothing, and in July 1942, the Germans started deporting Jews to concentration camps in Poland via the transfer camp Westerbork in Drenthe. The *Arbeitsinsatz* had gone into effect earlier that year, on 23 March, 1942. This forced labour draft entailed that Dutch men could now be forced rather than asked to work in Germany. The Germans initially selected workers from Dutch work places through a method of conscription, but this method did not deliver them the manpower they required, since many able-bodied Dutch workers either went into hiding or obtained medical rejections to avoid being drafted. Because of the resistance they met, the Germans' efforts to recruit Dutch workers would only grow harsher.

In the third period of occupation, lasting from the spring of 1943 to September 1944, the conflict between the Germans and Dutch National Socialists on the one hand and the Dutch population on the other increased, and nationwide strikes broke out in response to the German policy of forced labour recruitment. Germans combed out Dutch workplaces for men who could perform labour in their service, and labour conscriptions became based on age groups rather than employment status from 6 May, 1943 onwards. Excepting few, men between the ages of eighteen and thirty-five all had to report for drafted labour. This age group plan lasted roughly four and a half months, and it was almost exclusively workers from three of the seventeen age groups who were actually sent to Germany. However, men older than thirty-five continued being transferred to the east as well, since Dutch workplaces were still searched for general manpower during the summer of 1943. It was during this summer that Henk was sent to Germany. Though the plan had been for 120,000 workers to depart for eastern territory from May to September, 1943, only 54,000 men actually went, in large part due to the rising resistance among the Dutch population.

As mentioned previously, many Dutch citizens went into hiding to avoid working for or being imprisoned by the Germans. Resistance groups sprang up to aid those who went underground. Up until that point, men who wished to escape forced labour had had to work

out their problems individually, but in the second half of 1943, large resistance organisations started helping people in hiding by providing them with safe addresses, identity cards, ration documents, and money. In August 1943, an estimate of 60,000 people had gone into hiding. Civil servants played a significant part in thwarting Nazi officials and Dutch police looking for people in hiding by deliberately making a mess of the administrative records the Germans relied on for their searches. There was a state of open war between resistance groups on the one hand and Dutch National Socialists and the police on the other. It was during this third period that the Germans realised they had not won the Dutch people to their cause — and they stopped treating them ‘gently’ as a result: they attempted to prevent people who refused to work for them from receiving ration documents, and they established the *Kontrollkommando* in May 1943, which had the sole purpose of tracking down workers who had gone into hiding. The *Arbeitskontrolldienst* replaced the *Kontrollkommando* in April 1944. It had as little success as its predecessor, though Dutch citizens everywhere feared its members. Rather than looking for manpower via administrative channels, the Germans organised large-scale razzias in the autumn of 1944, and hardly anyone who was caught was exempted.

The final phase of the occupation lasted from September 1944 to May 1945. The *Arbeitsinsatz* had entered a new phase: Dutch workers were now required in locations besides Germany as well, for, in response to Allied victories in Belgium and France, Hitler wished to renovate and strengthen the defences in the Netherlands. The liberation of the southern provinces from September 1944 onwards gave Dutch officials the courage to disobey German demands to summon Dutch workers for construction work. In September and October, therefore, razzias tended to follow calls for manpower to work on the German defences on Dutch soil. Forcefully employed men suffered, for they often had to walk to the areas where their presence was required, and working and living conditions were atrocious. In November and December of 1944, then, the manpower hunts were driven by the need to ensure German troops’ safety and increase their numbers where battles took place. As the German troops suffered more losses, some Dutch workers were already able to embark on their journey home from Germany in March and April of 1945 already (and Kitty’s writing reveals that she was aware of this and hoped that Henk would be among them), but most were only able to return to their homes only after the end of the war. Henk arrived back in

Amsterdam on 18 June, 1945, over a month after the end of the war, which is indicative of the trouble it could take drafted labourers to make their way back home.

The Dutch provinces that had not yet been liberated by the end of 1944 — among which North-Holland, and therefore Kitty's place of residence, Amsterdam — had to endure terrible hardship during the remaining months of war, as the Germans raided the occupied land for useful goods, drafting or arresting anyone they deemed a threat. The last winter of the German occupation is known as the 'hunger winter', or the Dutch famine of 1944. The Germans placed an embargo on food transports to the western part of the Netherlands in response to the national railways' strike in September 1944. The winter, long lasting and severe, had already begun by the time the Germans lifted the embargo in November. Food barges could not enter the western Dutch provinces because the canals had frozen over. The retreating German army flooded the country by destroying dikes, docks, and bridges, hoping to halt the Allied advance. Much of the Netherlands' farmland had already been ruined as a result of the war to begin with, and the destruction of land made it difficult for food transports to travel. The western cities' food stocks rapidly ran out. The rationing of coal-based utilities, such as electricity and gas, was tightened as well, and in the larger cities especially, attaining food and fuel was difficult. People left their hometowns to trade valuable belongings for food at farms in the countryside, and resorted to eating tulip bulbs and sugar beets. It is against this background that Kitty wrote a series of diary letters.

Kitty's family does not seem to have been in danger of starvation, but they ate simply and sparingly, and would stand in line for hours on end to trade ration documents for food — only to hear, at times, that stores had no food to trade. Kitty's letters are testament to how delighted her family was with the food packages dropped off by the Red Cross: white bread tasted like cake to them, since they were not used to the taste anymore. Although her own family was not on the brink of starvation, Kitty pondered the possibility of eating the family dog, as other families had resorted to doing, hoping it would never come to that for her. Her eldest sister traded valuables with farmers in return for food, as did her older brother. The trick was getting to know farmers, Kitty wrote, since they were not stupid, knowing how much their food was worth to most people, and asked high prices for small quantities of food. Fuel was scarce as well, and Kitty mentioned people breaking down deserted houses and shelters for firewood, in addition to illegally cutting down trees. She herself went on illegal nightly quests for firewood with family members, during which, on one occasion, they

were caught by the police. Fortunately, they let her and her brother and father walk free, only taking their saw away from them. If they had asked for their identification cards⁶, they might have discovered that her brother had not shown up for drafted labour, and sent him off to a concentration camp.

The Allied attack on the remaining occupied Dutch provinces began on 21 March, 1945. In the weeks that followed, Allied forces first liberated the eastern provinces and advanced to the northwest of the Netherlands. By 21 April, the German troops in his area were cut off from the German *Reich*. A negotiation process began, and at 8 o'clock in the morning on 5 May, the German surrender went into effect. Almost eighty per cent of the Jewish population in the Netherlands were killed in the war: only 5,500 of the 107,000 deported Jewish people survived the concentration camps. It is not known exactly how many Dutch workers died in Germany or other occupied territories – although it is estimated that some 8,500 workmen may have lost their lives –, or how many returnees were permanently ill or disabled as a result of their poor living and working conditions. What has been established, however, is that, in the period between October 1942 and March 1945, 13,243 contract-breakers and people who otherwise tried to evade forced labour were imprisoned in the concentration camp at Amersfoort. The exact extent of the damage suffered as a result of the enforcement of the Dutch labour draft is difficult to pinpoint because of its large-scale character.

On 7 May, 1945, two days after the liberation, thousands of Dutch people gathered on Dam Square in Amsterdam to celebrate their freedom and await the arrival of the Allied forces that had liberated them. Canadian tanks arrived early in the afternoon, and were passed by German vehicles arriving from the opposite direction, for armed German forces were still present in the city at the time. A tense moment passed, but the situation did not escalate. However, members of the German Navy placed a machinegun on the balcony of the *Groote Club*⁷ and started firing at the crowd around 3 p.m., for reasons that are still

⁶ Personal identification cards were introduced in the Netherlands in 1941. Jacobus Lambertus Lentz developed them in collaboration with the Germans. No other country in Europe had an identification card as technically or administratively perfect. Every Dutch citizen above the age of fifteen was obliged to carry the card on their person at all times. Everyone's data was compiled in a central register. The identification card should not be confused with an 'Ausweis', a document which either gave someone permission to be in a specific place at a specific time, or exempted one from certain decrees, such as forced labour or the illegality of possessing a bike.

⁷ Originally a men's club, founded in the eighteenth century. Theodoor Gerard Schill and D.H. Haverkamp designed the building on Dam Square, on the corner of Kalverstraat, the construction of which was finished in 1914. The Germans occupied the building during the Second World War.

unknown, since they were not investigated at the time. The Dutch Domestic Armed Forces fired back. Panic ensued and people tried desperately to get away, which was difficult in the tightly packed crowd. Red cross workers and nurses who were present at the scene began attending to the dead and injured at once. The shooting continued for roughly an hour and a half. It is not clear how many people died as a result of the shooting. At least thirty-one people have been identified as victims of the shooting by Stichting Memorial 2015 voor Damslachtoffers 7 mei, 1945.⁸ Over a hundred people were badly injured.

Kitty Ouwens was present at the Dam shooting with Henk's younger sister, whom she naturally felt responsible for and tried her best to protect, and she included a hitherto unknown eyewitness account in her diary letters. She had a difficult time leaving the square because the Germans kept firing at the crowd, and because a big number of people tried to leave the square at once, trampling over other people's bodies in their haste to get away. Windows of houses in side-alleys were smashed as people tried to take cover. Kitty and Henk's sister got away with scrapes and bruises, but Kitty's account says that her clothing was stained with other people's blood when she got home.

The author

Kitty lived in the city centre of Amsterdam during the Second World War, along with her parents, three siblings, and two male cousins, born to her eldest sister, whose husband had also been drafted by the Germans. The Ouwens family had moved to the Vijzelstraat 54 in 1937. However, there are various documents that indicate that the house number was 45, which means that either the Ouwens family moved to that address at some point, or that people and organisations got the numbers mixed up. Kitty's father, who had been head of the forwarding department of the dyeing company De Regenboog⁹ in Tilburg, had moved to the Vijzelstraat 54 to run the factory's main branch in Amsterdam, which became part of the dry cleaning and dyeing company N.V. De Zwitersche in 1940. The Ouwens family lived in

⁸ The number of victims was long estimated to be between nineteen and twenty-two, as reported by newspapers at the time. However, a list of victims was never published, making it difficult to verify this number. 'Stichting Memorial 2015 voor Damslachtoffers 7 mei, 1945' is a Dutch foundation that set out to uncover the victims' identities so that a memorial could be built for them. Through interviewing descendants of the deceased as well as survivors of the event, they discovered that the number of victims was higher than previously estimated. <<http://de-dam-zevenmei1945.nl/nl/>>

⁹ *De Regenboog, stoomververij en chemische wasserij*, meaning: steam-driven dye house and dry cleaner. In 1940, the company's dry cleaning and textile dyeing departments were taken over by De Zwitersche, a dry cleaning and dyeing company from Rijswijk. In 1961, the company merged with Palthe, which still exists today.

the back of and on the upper levels of the house, the dry cleaner's taking up the front of the building. Henk used to visit the dry cleaner's occasionally, as becomes clear from his writings in the appendix: he dropped by to have a table cloth cleaned once, and was anxious about entering because he knew the place was run by Kitty's family. Indeed, had Kitty not come by at that exact moment, he might not have entered the dry cleaner's at all, but Kitty's arrival made him overcome his nerves and once he was inside, Kitty first introduced him to her relatives. At the time, they were not yet romantically involved.

Kitty worked for the Internationale Spar Centrale N.V.¹⁰, which was located on Keizersgracht 596, when she and Henk first met at the 'Handelsavondschool'¹¹ in early September 1941. An account of their first meeting and their relationship as it developed from there, written by Henk, is included in the diary's appendix, and will be discussed in more detail below. Kitty and Henk both graduated on 30 June, 1942. Afterwards, Kitty worked as a secretary for NEDO (N.V. Nederland-Oostzee Handelmaatschappij)¹² from 1 June to 31 December, 1943 before quitting to take a position at N.V. Watson, which was a subsidiary of the International Business Machine (IBM).¹³ The office's building was located at

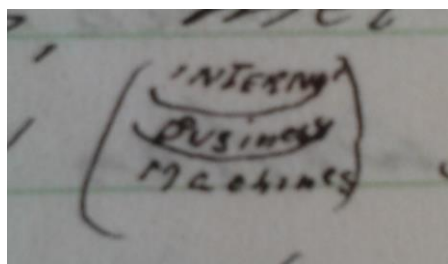


Illustration 2: The IBM logo as drawn by Kitty in 1946.

the Frederiksplein 34. In part two of the diary, which is not included in this edition because it was written a year after the war in the form of a more traditional diary rather than a series of letters, Kitty drew a picture of the company logo at the time. During the later years of the war, Kitty only had to show up at N.V. Watson in the

¹⁰ Spar, or SPAR, is a Dutch retail chain that was founded in 1932 by Adriaan van Well. The international office's aim was to make it a multinational chain, and SPAR now has stores in thirty-five countries, primarily in Europe.

¹¹ The 'Christelijke Handelsavondschool', located in the Nicolaas Maesstraat 134, provided evening classes in accountancy, trade, law, and other subjects that would be useful for middle class young adults and those who could not afford to take time off during the day to get an education once they had finished elementary school.

¹² Located at the Dam 2a, with branches in Antwerp and Helsinki too.

¹³ IBM is an American multinational technology and consulting corporation, founded in 1911, but first named IBM in 1924. The computing agency had been active in the Netherlands since the early 1920s, but it was not until the 1930s that Maurice C. Boas started an IBM business on Dutch soil. Because of its success, it became an official subsidiary of IBM's European headquarters, which were located in Geneva. In 1939, Boas, who had Jewish ancestors and anticipated the German invasion of the Netherlands, migrated to the United States. In May 1945, Firma Boas was renamed N.V. Watson Bedrijfsmachine Maatschappij (after the chairman of IBM in the USA, Thomas J. Watson sr.), with Pieter van Ommeren stepping in as its new manager.

In 2001, Edwin Black published *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation* (Crown Books) According to Black, IBM was consciously complicit in the Holocaust. Without the company's resources, Hitler's camps would not have reached the same capacity. IBM never responded to Black's claims, though the company did question his research methods.

mornings, but she was not an idle person, offering to perform tasks that ranged from administrative to domestic for colleagues in her spare time, and helping her mother manage the household.

Kitty's father, Cornelis Johannes Ouwens, was born in Amsterdam on 14 April, 1891 to a smith named Pieter Ouwens (b. 1872) and his wife Everdina Kramer (b. 1849). His mother had previously been married to Petrus Antonius van Huizen (1849-1890), with whom she had two children (Johannes Joseph van Huizen, born around 1878; and Johanna Everdina van Huizen, 1873-1911), but Cornelis would be the only child born to Pieter and Everdina. He married Kitty's mother, Wilhelmina Philippina Ewoud on 19 November, 1914 in Amsterdam. She was born on 21 May, 1892 to Thijs Philippus Ewoud and Maria Adriaantje Meerkotter, both of whom were born in 1867. Wilhelmina had four siblings, one of whom is mentioned in the diary: Jan Ewoud (b. 1892). Jan was a house painter when he married Maria Bartman (b. 1900) on 18 July, 1918, but by the time Kitty wrote her letters, he ran a real estate company in the Wouwermanstraat 23, Amsterdam. Kitty mentioned him twice, both times in relation to the sewing box he helped her redecorate after an incident with oil had ruined it. This was a painful incident for Kitty since Henk had given the box to her as a present.

Cornelis and Wilhelmina's eldest daughter, Cornelia Wilhemina (Corry) was born in Amsterdam on 17 February, 1916, but their other children are registered as having been born in Tilburg, where the Ouwens family lived in the Klaverstraat 21 for a brief period of time before moving to the Bredascheweg 250 in 1919. The Ouwens' second child, Maria Everdina (Mies), was born on 7 January, 1920, and their third child, Wilhelm Johannes (Wim), was born on 14 July, 1922. The Ouwens family lived on the Bredascheweg 22 when Kitty was born on 16 January, 1925. After Kitty's birth, the Ouwens



Illustration 3: (pictured clockwise from the top) Wim, Kitty, Corry, and Mies Ouwens. Date unknown. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

family moved to the Sparrenstraat 27, followed by Sparrenstraat 23, before moving back to Amsterdam in 1937. Cornelis worked as a secretary when he married Wilhelmina in 1914, and, according to records in the Tilburg Municipal Archives, he had been promoted to head of *De Regenboog's* forwarding department when his eldest daughter got married at the age of 19 in 1935. Wilhelmina took care of the household and children. Cornelis passed away on 27 November, 1975 in Hilversum; Wilhelmina died on 20 November, 1987 in Hoofddorp.

Kitty's eldest sister, Cornelia Wilhelmina Ouwens, married a German man named Curt Willy Herold on 30 August, 1935. Kitty occasionally mentioned her sister's relationship with a man named Willy, who had been drafted by the Germans and was wounded by a shot in the arm. Willy was born in Oberfrohna, Germany, on 20 March, 1909, to Ernst Paul Herold and Anna Flora Eidner. He was a weaver when he married Corry in 1935; Corry worked as a secretary at the time. Witness at their wedding were Herbert Edwind Kühnert, a factory director from Rußdorf who had moved to Tilburg with his wife, Martha Wagner, in 1930, and the previously mentioned Jan Ewoud, Corry's uncle via her mother.



Illustration 4: Corry and Willy on their wedding day, 30 August, 1937. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

The Ouwens family presumably moved to the Sparrenstraat 23 after Corry and Willy's wedding, because the Herold family card says that they lived at this address too before they moved to the Maetsuijkerstraat 5 in Tilburg in 1937. Corry and Willy had two sons, both of whom lived with Kitty and her parents during the war: Carl Ernst Cornelis Herold, born on 11 July, 1937 in Amsterdam, and Frits Willy Herold, born in Amsterdam on 24 February, 1939. The photo on the following page shows the two boys in 1945 at the photo studio founded by Jacob Merkelbach.¹⁴ Tragically, Carl

¹⁴ This studio of Jacob Merkelbach (1877-1942) was located at the Leidseplein, above fashion house Hirsch & Cie, and was visited primarily by upper class people from Amsterdam and well-known personae from the art and theatre world, such as Mata Hari, Theo Mann-Bouwmeester, Willem Mengelberg, and Fien de la Mar. The city archive of Amsterdam made the studio's photos available online in 2013.



Illustration 5: (from left to right) Frits and Carl Herold, 1945. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

died shortly after in an accident. In the second part of Kitty's diary, she mentions visiting Carl's grave at Zorgvlied, a cemetery on the Amsteldijk in Amsterdam. Dutch citizenship was extended to Frits in 1970. He worked and lived as a textile worker in Apeldoorn at the time, having worked at his uncle Wim's textile factory for a while previously, and he still lives in Apeldoorn today.

Willy's German nationality is the reason for Kitty expressing fear for her sister's wellbeing on page 88 of her diary, since Dutch girls who had 'consorted' with Germans were publicly humiliated or even imprisoned after the liberation. When Willy did not return after the war, Corry, presuming him

dead or missing in action, filed for a divorce, which went into effect on 16 August, 1945.

Willy did come back in the end, however, thirteen years after the war had ended, having been captured by the Russians and made to work in a brick factory in Irkoetsk. Corry and Willy never remarried. When Corry died on 12 September, 2012, she was widow to Marinus Adriaan Oranje. She had married him in Delft on 23 April, 1965. Marinus was born in Yerseke on 6 September, 1912 and died on 5 February, 1992 in Delft. The couple had no children. Corry's body was cremated at the Iepen Hof cemetery in Delft.

Of all Kitty's relatives, her sister Mies is perhaps mentioned most often in the diary. In the letters, Kitty wrote that she was engaged to Hartog 'Hatty' de Ronde (1922-2005), a car dealer from Hilversum, and the two seem to have been on the verge of moving in together, but she did not end up marrying this man. Instead, she married a man named Frits van Haarlem (1919-2004) from Amsterdam. The two had one daughter together, whose nickname is Kitty as well. Mies passed away on 14 February, 2000.

Kitty mentioned that her brother Wim was involved with the 'illegal party' during the last months of the war. Presumably, she referred to a resistance rather than a strictly political movement, since Wim always seemed to be the first family member to have news on the war's proceedings and stayed in contact with many Jewish families after the war. Wim excelled at playing chess, appearing in the papers various times in relation to chess

championships. He would marry twice, Maria Jansen being his first wife and Laura Blauw, with whom he had one daughter, his second. After the war, he managed a textile factory in Apeldoorn, for which his cousin Frits would work for a while. Having never fully recovered from the scarlet fever he picked up during the war, Wim died in May 1964 at the age of forty-one. His daughter was only two years old when he passed away.

Hendrikus Johannes Schutten was born on 20 November, 1924 to Johannes Everhardus Schutten (b. 1886) and Hendrika Teffer (1892-1942). Henk's parents were married in Baarn on 2 June, 1916. Witness at their wedding were Hendrika's stepfather, Johannes Stevenhagen (1844-1920), and Johannes' uncle, Cornelis van der Velden (b. 1848, Amsterdam). Johannes Everhardus's only sister, Johanna Geertruida (b. 1891), is mentioned by both Kitty and Henk. It was to her and her husband Marinus Karel Petram (b. 1891) that Henk introduced Kitty as his girlfriend for the first time in June 1943, shortly after Kitty found out that Henk had to leave for Germany. Before leaving for Babelsberg that summer, Henk lived on the Herengracht 472 in Amsterdam with his father and three sisters: Martha Elisabeth (1918-2008), Johanna Wilhelmina (1919-2002), and Helena Adriana Theodora (born in 1930, still alive today). They lived in the basement of a canal house and all helped out in the office upstairs. The large garden behind the house belonged to the Schutten family. Taking evening classes that allowed him to work during the day, Henk acted as a secretary to the Vakgroep Heerenbovenkleding¹⁵ from 1 March, 1942 until 30 June, 1943. The Germans had told this company that they would not cull workers if the company did not hire men



Illustration 6: Henk's draft summons, 1943. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

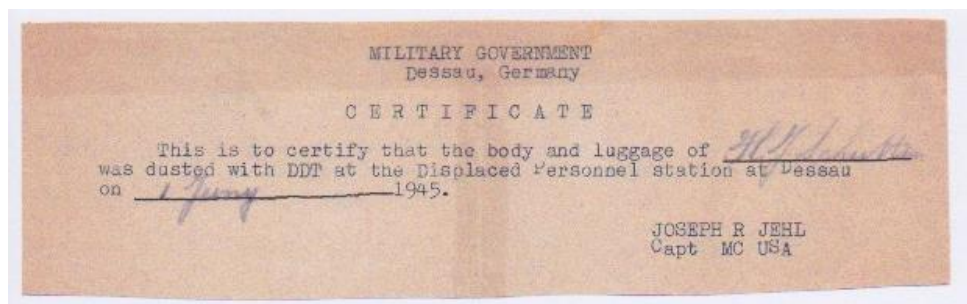
¹⁵ This union branch for men's wear was located in the Vermeerstraat 18. It split up into various sub-branches: 'heeren- en jongensconfectie', 'sport-, leder-, en oliedoeckleding', 'regenkleding', 'bedrijfskleding voor mannen en jongens' and 'loonconfectie heerenbovenkleding'.

between the ages of eighteen and thirty-five. Henk was eighteen years old when he was drafted by the Germans and had to leave his job.

In Germany, Henk spent a considerable amount of time in a transit camp, by Kitty referred to as a 'lager', in the Wiesenstraße in Babelsberg, for the Germans were not prepared to house the large number of Dutch workers properly. It is likely that he lived in this camp throughout his stay. Henk was assigned the task of painting the interiors of houses in Babelsberg with a special type of white paint that supposedly protected the houses from British fire bombs – which it naturally did not. Henk never truly opened up about his time in Germany, but he did say that he witnessed many bombings. In the 1990s, he visited Potsdam one more time with Kitty, and started putting together an album about his time there. The album contains medical records that confirm his having been sent to the hospital because of scarlet fever in early 1945, and his body and luggage having been dusted with DDT¹⁶ at Camp Kochstedt-Dessau¹⁷

before he could return home once the war was over, which is telling of his living conditions

in Babelsberg. He was medically cleared for travel on 6 June, 1945. The journey back took a long time: Henk had to cover some distances on foot and had a hard time finding trains that actually travelled in the right direction. This explains why he only returned to Amsterdam on 18 June, taking the train from Amersfoort to Amsterdam.



Illustrations 7 and 8: Documentation of Henk's journey home from Babelsberg, 1945. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

¹⁶ DDT, or dichlorodiphenyltrichloroethane, is a strong chemical which was used to combat malaria and typhus among troops and civilians near the end of World War II.

¹⁷ A camp for displaced persons. DP camps were 'temporary' camps set up after World War II for refugees and former inmates of concentration camps. In reality, people often lived in these camps for years.

In order to give an indication of the living conditions of Henk and draftees like him, many of whom remained mostly silent on their experiences in Germany as well, records of the *Auslandprüfstelle*¹⁸ in Cologne, based on roughly a thousand letters written by Dutch workers from early May to the end of October 1943, will be referenced below. What must be kept in mind is that the *Auslandprüfstelle* only selected letters that would back up their political agenda, and that the authors of the letters must have known that their mail was being read and censored. Excerpts from the bureau's third and final report, selected in turn by Ben Sijes¹⁹, reveal that the *Auslandprüfstelle* believed that the Dutch complained more than labourers of other nationalities about their living conditions. They found the medical care lacking, complained about being treated like cattle or slaves, believed the Germans did not care whether they lived or died, celebrated Dutch Queen Wilhelmina's birthday (31 August, 1943) even though this was not allowed, thought the end of the war was near, thinking Germans who did not agree were in denial about this, considered the work they had to carry out was not what they had been trained to do; and finally, did not understand why they had to come to Germany for the 'light' work they had to perform. These excerpts indicate not only that the Dutch felt devalued, but also that they feared for their lives. It is not surprising, then, that Henk and others like him had trouble opening up about their wartime experiences.

Kitty mentioned Henk's mother in her diary, writing that it was a pity she never got to meet her, but that it was fortunate that she did not have to live through the hunger winter of 1944-1945. She also mentioned Henk's fathers and sisters repeatedly. Martha, who took over her mother's position within the household from 1942 onwards, is referred to as Map. She married twice and was a caring and motherly figure, which showed in her professions. She never had any children. Johanna is nicknamed Jan (not to be confused with Kitty's uncle Jan). She married a man named Cornelis Voogt (1922-1998). Helena Adriana Theodora, referred to as Lenie, appears most frequently in Kitty's letters. She and Kitty met up for special events after the liberation and visited each other with news about Henk and the war's proceedings continually. Lenie was present at the Dam shooting with Kitty.

¹⁸ The postal censorship bureau.

¹⁹ Ben A. Sijes (1908-1981) was a Dutch historian and professor who worked for the Dutch NIOD Institute for War, Holocaust, and Genocide studies for decades, and who was one of the main authorities on forced labour during the Second World War. Like Kitty Ouwens' cousin and mother-in-law, he is buried at Zorgvlied cemetery in Amsterdam.

The relationship between Kitty and Henk is central to the text, since Henk's absence is Kitty's main reason for writing the letters. Based on the diary itself and additional accounts included in the diary's appendix, an oversight of their relationship will be detailed in the following paragraphs. The handwritten attachments to the diary by Kitty and Henk say that they first met during evening classes in September 1941. Henk liked Kitty at once, and offered to walk her home along with his friend Coen. It was a slightly awkward affair, since Henk had misremembered Kitty's name and called her 'Nellie'. During the weeks that followed, Henk and his friend would walk Kitty home several times, but apparently Henk would get into arguments with Coen so often that his friend eventually offered to stop joining them on their walks. Henk and Kitty got along well, but it appears that Kitty was initially unsure on whether she wished to commit herself to a relationship with Henk. They had a falling-out after Henk asked her out for the first time, because Kitty said she would have to think about it and then proceeded to avoid him for quite some time. The two eventually became friends again, however, and when Kitty heard that Henk had to leave for Germany, she apparently discovered that she had feelings for him after all. She agreed to being his 'meisje' (girlfriend) on 30 June, 1943. Henk left for Germany on 2 July.

Kitty expressed the wish to marry Henk repeatedly throughout the diary, fantasising about what their shared household would look like, for example, or telling Henk about the kind of dishes she would prepare for him in the future. On page 61, she wrote that she did not believe Henk would enjoy the recipes suggested by the newspaper, containing ingredients such as nettles and dandelion petals. She ended the first part of the diary the day Henk came back, writing that there was no further need for her send him letters anymore, now that that he was home again. On 26 February, 1946, however, she started writing part two of the diary, which ran until 14 July, 1946,



Illustration 9: Henk (left) as a member of the 'Koninklijke Marechaussee', 1946. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

at which point the diary ends, although it is possible that she continued her writing in another, now lost booklet. In this second part, Kitty wrote that she did not intend to start writing another series of letters to Henk, and that this diary would be a more personal account, but it inevitably became a series of letters to Henk anyway, since Henk was often away again: he had joined the Dutch 'Koninklijke Marechaussee', a gendarmerie force that performs both military police and civil police duties. Henk was stationed at Wormerveer when Kitty began writing the second part, but he was transferred to Purmerend on 1 June, 1946. Kitty frequently wrote about how much she looked forward to his visits and phone calls, and described her visit to the barracks in Wormerveer in great detail.

In August 1946, Henk wrote to Kitty that he knew she was disappointed that his studies prevented them from spending more time together, but that he was happy she understood why he had to study so hard. His letter indicates that he believed they had a solid relationship by this time. The diary ends before Kitty can give her personal account of this event, but in any case, Kitty and Henk got engaged on 1 September, 1946, and married each other in Amsterdam on 11 May, 1949. Henk's youngest sister Lenie and Rie²⁰ were the bridesmaids at their wedding. Kitty and Henk had four children together: Ineke, Yvonne, Joost, and Erik [sp?]. Having been honourably discharged from the police force in August 1946, Henk worked as an accountant

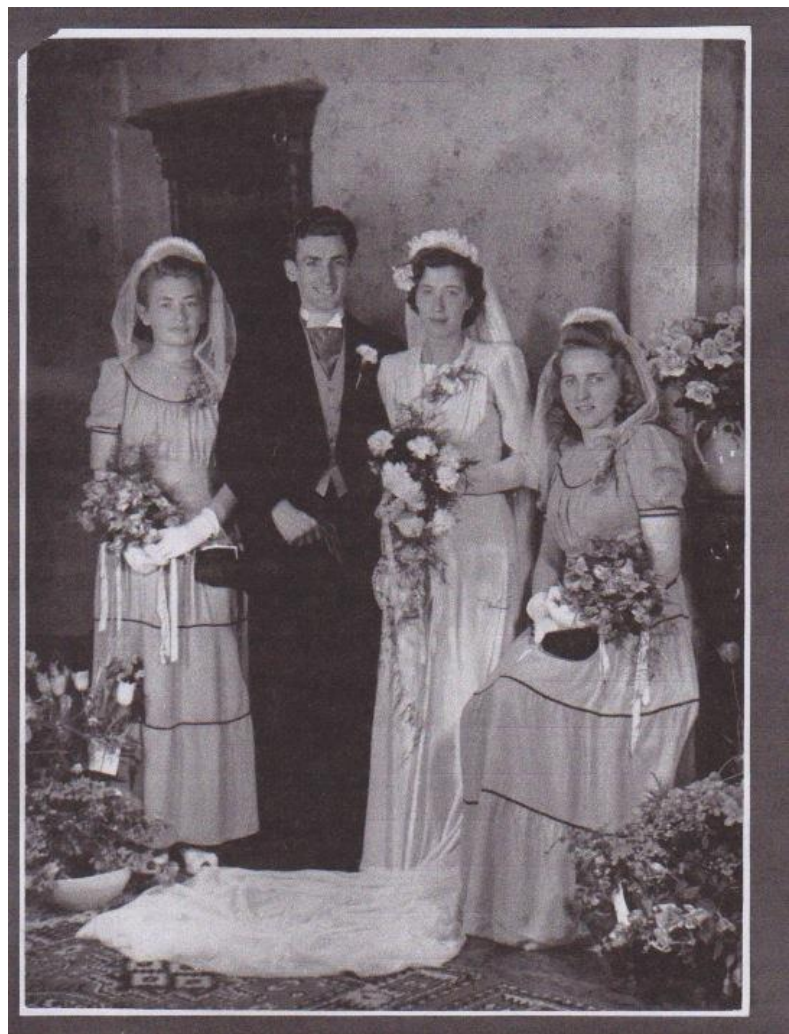


Illustration 10: (from left to right) Lenie, Henk, Kitty, and Rie at Kitty and Henk's wedding, 11 May, 1949. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

²⁰ Maria Jansen, Wim's first wife.

for the shipping company Reimann, Stok & Kersken²¹ from 1 August, 1947 until 30 April, 1951. He quit this job in 1951: Kitty had stopped working when their eldest daughter was born, as was expected of mothers at the time, but not before showing Henk the ropes so that he could take over her job as a payroll manager at IBM, which was more promising than his previous job. Henk worked at IBM from 16 April, 1951 until his retirement on 1 January, 1984. His certificate says that he was a zealous, intelligent worker, who had had a beautiful career as a result. He was an expert at social legislation and very much involved in the company's social happenings, having been editor-in-chief of the staff paper, for one, and having taken up various positions within the staff association.

Henk and Kitty were active people, enjoying football and swimming respectively, and travelling often. After their children moved out, they would travel to Spain to 'hibernate' in the wintertime. Kitty, who enjoyed studying and never stopped picking up new projects, studied Spanish for this reason. Kitty and Henk were inseparable and only ever left each other's side when Henk had to leave for staff trips organised by IBM. On page fifteen, Kitty mentioned that people whistle a particular tune when they visit the Schutten family to let them know that they are trustworthy and can be let inside. Whether it is the same tune or not cannot be said for certain, but Henk would always whistle a certain tune to catch Kitty's attention, and it is through this specific tune that the two found each other when they had lost sight of one another. When Kitty fell ill in later years, Henk looked after her personally until the very end. Kitty passed away on 12 January, 2005; Henk passed away on 14 June, 2014.

The text

Kitty's diary is currently located in the Special Collections of Leiden University Library. The library purchased the diary at the auction house Zwiggelaar, Amsterdam, in June 2015. Vincent Zwiggelaar himself found the diary earlier that year at the 'Verzamelaarsbeurs' (collectors' fair) in Utrecht and purchased it for a mere ten euros. How the diary ended up there is a question that cannot be answered here. Kitty's children were aware of the diary's existence but thought it had been lost until they were contacted regarding this edition, and they do not know who had brought it to the fair. The Special Collections department of

²¹ Reimann, Stok & Kersken, Vereenigde Expeditiebedrijven N.V, located at the Voorburgwal 157-159, Amsterdam.

Leiden University Library bought the diary at the fair to expand their collection of Second World War materials, to make the diary available for educational purposes, and to preserve its unique form: a text that combines the conventions of a letter and a diary.

What makes the diary letters unique is that they were never meant to leave the



Illustration 11: Patriotic jewellery made of Dutch coins worn by Kitty and her mother during the war.
Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

confines of the diary; that Kitty did not know at the time she wrote the letters whether the addressee would even return from the war to read them. The letters' are of great historical value because they detail the final stages of the Second World War in Amsterdam: given the daily updates on the war's progression and the descriptions of everyday life in Amsterdam under the German occupation, Kitty's letters are an insightful historical source on life as a Dutch citizen during the months before the liberation. Not only do they describe Kitty's personal experiences; they also give an indication of the extent of war-related information a person living in Amsterdam

would have been aware of, as well as how quickly news travelled among the Dutch population in occupied areas.

Kitty's writing style was exuberant and detailed. Her letters cannot be characterised by one tone: she was witty, at times sarcastic, but the tone could be matter-of-fact, anxious, and occasionally filled with despair as well. What is striking, for example, is the contrast between her shocked account of the Dam shooting and the cheerful tone of the letter that followed. Kitty said that she stopped writing for a while following an execution near her home because she could not bring herself to be cheerful, indicating that her flippant tone might not always have been truly heartfelt, but that she could not pretend if she were badly affected by the war. Kitty's personal experiences ranged from having performed well at the office to having tapped electricity illegally to having received news on the Allied advance. The letters' balance between war-related information and everyday, domestic experiences

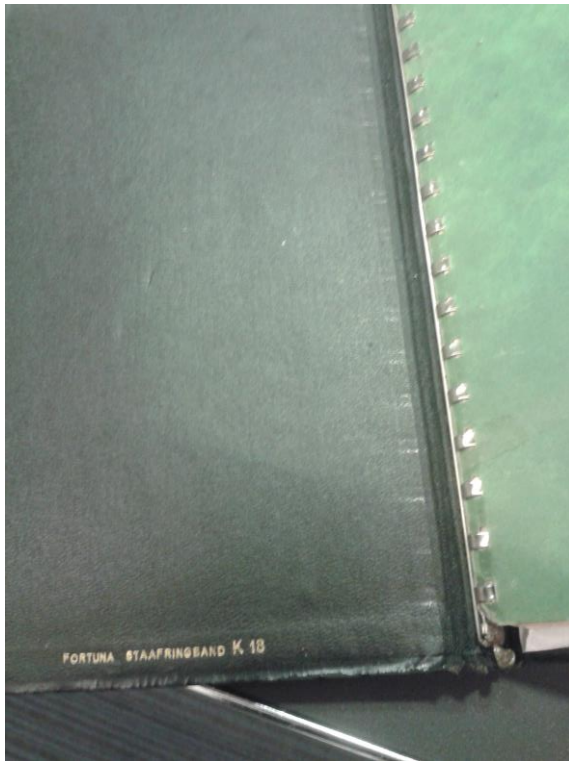


Illustration 12: The inside of the diary's front cover plate, revealing the booklet's type.

makes for a compelling, at times disarming read, for the war deeply affected Kitty's everyday life, but she chose not to dwell on war-related events at all times, stubbornly assigning equal if not more importance to her sewing accomplishments.

Kitty's diary is a black 'fortuna staafringband K18' (ring binder). There is no reason to believe that this is not its original format. The diary is well preserved and the text is generally readable, although some of the ink has become a bit faded and some of the writing is slightly unclear. The letters are handwritten, in a cursive hand, and the only printed elements are a newspaper clipping

and the typewritten letters from Henk in the appendix. The diary consists of 79 folia and its dimensions are 233 by 152 millimetres. The letters are all in Dutch, although Kitty occasionally uses English, German, and French expressions.

Kitty's diary consists of two parts: the first includes 65 diary letters, not meant to leave the confines of the diary, that describe Kitty's life in Henk's absence during and shortly after the war; the second describes Kitty's life in the first half of 1946. In the second part, the script changes from a cursive script to block letters. There is an appendix at the back of the diary, containing two typewritten letters and one hand-written letter from Henk, and one handwritten poem by Kitty. One of the

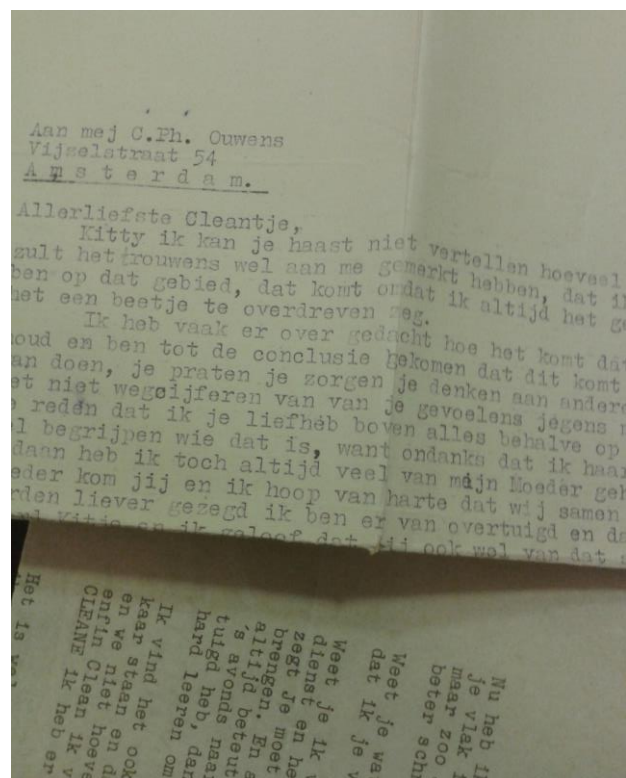


Illustration 13: Henk's typewritten letters to Kitty.

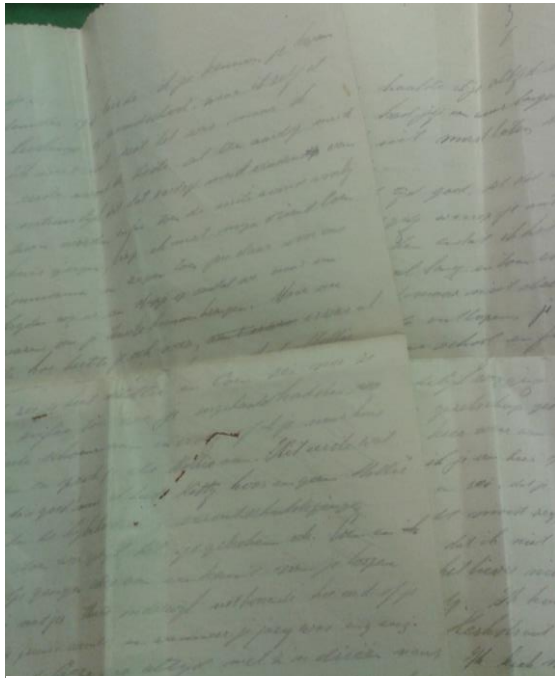


Illustration 14: Henk's handwritten account of his and Kitty's relationship.

typewritten letters is from 1946 and the other is undated, though the content indicates it was written after the war as well. The handwritten letter from Henk outlines his and Kitty's relationship until he had to leave for Germany. It likely dates from 1946, but it is hard to tell because the top of the paper, containing part of the date, is ragged. Kitty's poem, which follows an AABCC rhyme scheme, describes the development of her relationship with Henk in verse. It overlaps with Henk's account, and the two accounts may well have been written around the same time.

On the first page of the diary, Kitty wrote down a poem titled 'Vrede', taken from Carel Steven Adama van Scheltema's collection *Zingende Stemmen* (Rotterdam: W.L. & J. Brusse, 1916). There are some inconsistencies between the poem as written by Van Scheltema and Kitty's copy in terms of punctuation, capitalisation, use of articles, and even choice of words, which might mean that she wrote down the poem from memory, or made accidental or deliberate mistakes while copying the text. Possibly, she had a different source text to work with.

Editorial method

This edition contains a selection of Kitty's letters: letters 42-51, written shortly after the Netherlands were liberated, have been left out because they do not include particularly interesting information, mostly

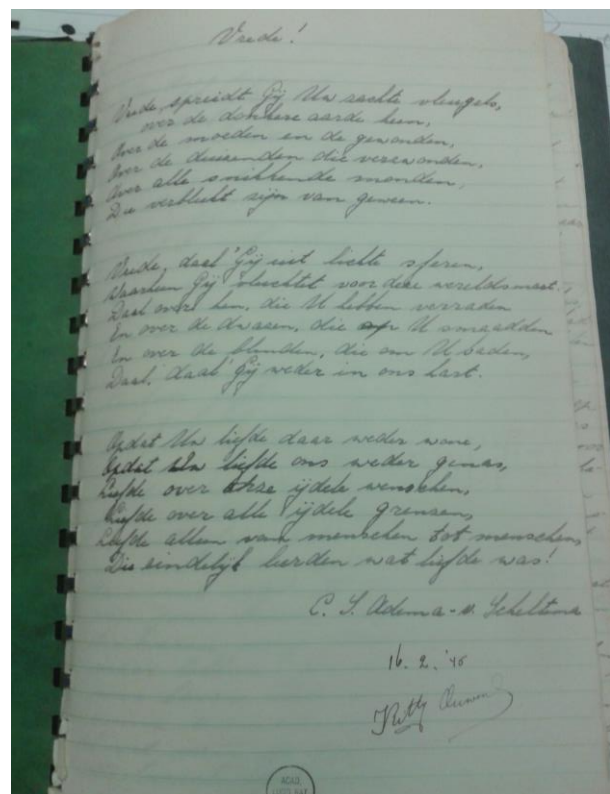


Illustration 15: Kitty's rendition of the poem 'Vrede'.

detailing Kitty's experiences of going back to work full-time after the war. However, all the other letters are included in their entirety. The selection ends with Kitty's last entry, written on 18 June, 1945, the day of Henk's return. The appendix, an envelope at the back of the diary, contains four documents that were written after this date.

The following editorial decisions have been made: abbreviations are turned into their full form; generally consistent contemporary spelling is not modernised (particularly instances of the double vowel at the end of open syllables where one would now use a single vowel, and the spelling of the s-sound as 'sch' at the end of syllables); grammatical, spelling, punctuation, and capitalisation errors are corrected, as are misspelt proper nouns (Kitty consistently spelt the names of Goebbels and Himmler incorrectly, for example); compound nouns that were split into two or more separate nouns by Kitty are joined together to form one word, as is the standard in Dutch; and inconsistently spelt names are standardised (such as the name of Kitty's dog, the standardisation of which is 'Robby'). Some paragraphs have been split up or joined together to make the reading experience easier. Kitty used a low citation mark („) at the beginning of direct or reported speech messages; this mark has been turned into the more conventional high form ('). Henk crossed out several words in his handwritten account of how he and Kitty met. These are not present in the text; instead, the corrections following these crossed-out words are included.

Kitty personally wrote page numbers in the upper corners of the pages, which are included between brackets in this edition. Instead of the more traditional folia-designation, the page numbers are included in the letters' headers as well, both because Kitty added the numbers manually and also to direct readers who wish to consult the source text to the right page directly. In addition to page numbers, Kitty also put the date on top of each letter; these dates are standardised as follows: 'dd-mm-yyyy'. The following, standardised formula is used to describe each letter's content: [letter number] [date] [page number]. Kitty did not personally number her letters; the numbering system is an editorial addition. All editorial interventions, such as added words to make sentences grammatical, appear between brackets in the text itself; annotations are provided in the form of footnotes.

The text

Letter 1: 16 February, 1945

[p. 1] Vandaag begin ik in dit dagboek, dat ik bestemd heb voor jou, Henk, omdat ik je geen brieven meer kan sturen, want ze komen toch niet aan. Wanneer ik dan naar jou verlang, kan ik hierin met je praten en wanneer je eindelijk weer bij mij bent, kunnen we het misschien samen lezen. Samen met de brieven, die ik je gestuurd heb, kunnen we dan later zien, hoe ik de tijd, zonder jou doorgekomen ben.

Maandag ben ik weer naar kantoor gegaan, nadat ik 3 weken niet geplaatst was. Ik, voor mij, denk, dat het alleen kwam, omdat ik piekerde over alles en nog wat. Want iedere dag kwam het Russische front dicht bij jou, zonder dat ik wist of jij nog in Babelsberg²² was en zoo niet, waar of je dan wel zat. Ik las dan veel van jouw brieven nog eens door en die waren mij dikwijls een troost, maar telkens kwam de onrust weer boven. Het is dan ook al ruim 4 maanden geleden, dat ik wat van je gehoord heb en in die tusschentijd kan er zoo'n [p. 2] hoop gebeuren en is er ook veel veranderd.

Maar nu hebben ze gisteren bij je thuis voor het eerst sinds al die tijd eindelijk weer eens wat gehoord. Het was toen net als vandaag prachtig weer. Het leek wel lente. Door een samenloop van omstandigheden had ik 's middags vrij en heb met Mies²³ lekker gewandeld. De zon scheen en het was eigenlijk voor het eerst, dat ik weer vrolijk was. Toen we bij de Handelsmij²⁴ liepen (het punt, waar wij elkaar met Bobby²⁵ en Robby²⁶ zo dikwijls ontmoetten), kwam Lenie²⁷ op ons afgestoven, en vloog ons zoowat ondersteboven. 'We hebben een brief van Henny,' riep ze al van verre. 'Nee,' zei ik ongelovig. 'Ja, echt waar, van

²² Now the largest district of the Brandenburg capital Potsdam in Germany, but a separate town until 1939. During the Potsdam Conference in 1945, Joseph Stalin, Harry S. Truman, and Winston Churchill resided in Neubabelsberg.

²³ Kitty's elder sister, Maria Everdina Ouwens.

²⁴ Their meeting point was likely on the west side of the Vijzelstraat, at number 32, for that was where the Nederlandsche Handel-Maatschappij was located at the time. The building spans from the Herengracht to the Keizersgracht. Originally, it was called 'De Spekkoeke', after a type of Indonesian layer cake that was developed during colonial times in the East Indies, but the building is called 'De Bazel' now, after its architect Karel de Bazel. It is presently occupied by the Amsterdam Municipal Archives.

²⁵ There is no further hint as to Bobby's identity in the text. Since Robby was the Ouwens family dog, it is likely that Bobby was the Schutten family dog, for the Schutten family had a dog as well and Kitty and Henk would occasionally walk their dogs together.

²⁶ Kitty sometimes spelt her dog's name 'Robby' and sometimes 'Robbie'. In this edition, the name is standardised into 'Robby'.

²⁷ Henk's younger sister Helena Adriana Theodora, who is still alive today.

15 januari’ — en meteen volgde een stortvloed van wat jij allemaal wel geschreven had. ‘Ik was al bij je thuis, maar je was weg en nu kom ik je toevallig tegen,’ was het einde van haar relaas. Ik ging natuurlijk meteen met haar mee en bij je thuis had ik, doordat Map²⁸ haar schoonmaakwoede in de keuken aan het koelen was, de [p. 3] gelegenheid om je brief alleen en ongestoord te verslinden en er regels bij te lezen, die er niet bijstonden, maar er wel gestaan zouden hebben, wanneer de brief voor mij bestemd geweest was.

Je schreef erin, dat je 8 weken in het ziekenhuis hebt gelegen. Roodvonk!²⁹ Wat moet dat een beroerde tijd voor je geweest zijn, jongen. Altijd alleen, met niets dan vreemden om je heen. Of misschien ook niet, want in je bed heb je de gelegenheid om over alles en nog wat te denken. Ook prettige dingen, dat heb ik aan mezelf gezien. Ik heb over allerlei dingen liggen prakkedenzen³⁰. De hoofdpersoon in die toekomstdromen (want dat waren het meestal) was jij en het hoofdmotief was natuurlijk later. Ik heb van allerlei plannen liggen maken; zoo ook bijvoorbeeld, wat ik voor verrassingen zal maken, als wij getrouwd zijn en jij bent jarig. En wat ik allemaal zal maken voor onze uitzet. Ik heb een mooi kussen gemaakt. Het is echt leuk geworden: achthoekig, dus zoo [illustration 15]. Kruissteek met een [p. 4] patroon erop natuurlijk. Nu ben ik met een ander bezig, ook kruissteek, maar nu een langwerpig met een Perzisch patroontje erop. Dit wordt nog mooier dan het andere. Ik heb er maar vast twee gemaakt, omdat we anders misschien ruzie krijgen later. Of krijgen wij nooit ruzie?

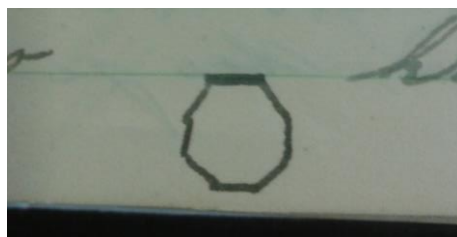


Illustration 16: The shape of Kitty's pillow.

Maar ik dwaal van je brief af. Het ergste lijkt me wel geweest in die tijd, de bezoeken. De anderen kregen bezoek en jij bleef alleen. Er zal wel heel wat in je omgegaan zijn die tijd. Denk eens aan. Jij bent 2 maanden in het ziekenhuis en nu je alweer hoog en breed aan het werk bent, hooren wij het pas. Een geluk, dat je er nu af bent, want roodvonk is geen grapje. Wij hebben het ook alle vier gehad, maar toen was ik pas zes jaar en niet in die mate. Wim³¹ had het van ons het ergste.

Wat een gemeene streek hè, dat ze je je bijbeltje afgepikt hebben.

²⁸ Martha Elisabeth Schutten, Henk's eldest sister.

²⁹ Scarlet fever, an infectious disease that generally affects children. There is no vaccine, and although mortality rates are relatively low now, many children died as a result of red fever in the early twentieth century, and the long-term complications can be quite serious.

³⁰ A combination of the Dutch verbs 'prakkiseren' and 'denken', i.e. to think long and hard.

³¹ Kitty's elder brother, Wilhelm Johannes Ouwens.

En dan al die feestdagen, die je allemaal daar hebt moeten doorbrengen. Kerstmis en Nieuwjaar zijn wel de dagen die je het [p. 5] liefste van alle thuis bent. En ook je verjaardag. Heb je nog een van mijn vele verjaardagfelicities ontvangen of zijn ze allemaal verloren gegaan? Maar och, wat vraag ik je allemaal, je kunt me er toch geen antwoord op geven. Wanneer je dit boek leest, ben je bij mij en dan kan oome Adolf³² voor mijn part de brieven in zijn haar smeren, of weet ik waarvoor gebruiken.

Er schijnt toch een pakje post doorgekomen te zijn, want Corry³³ heeft ook een brief gekregen van Willy³⁴, ongeveer van dezelfde datum. Hij schreef erin, dat hij in het ziekenhuis lag, dus al net als jij, maar hij is gewond. Een kogel in zijn linker bovenarm. Maar het schijnt niet zoo ernstig te zijn, gelukkig. Wij wisten al niet, wat we er van denken moesten, want de brieven, die wij van hieruit stuurden kwamen terug met de mededeling: Versetzt, zurück Absender, Adresse Unbekannt³⁵. Wat moet je dan denken. 1^e Hij is ingesloten, 2^e hij is gesneuveld, 3^e hij is vermist of gedeserteerd. [p. 6] Maar nu weten we dan toch, dat hij licht gewond is en nog leeft.

Gisteren heb ik 2x gewed met Mies. Het eene ging erom of een bepaald soort zeep Rexona of Rexena heette. Wie het verloor moest de ander een cadeautje geven en ik heb het gewonnen.³⁶ Ik heb dus een cadeautje gekregen en wel een leuk vaasje voor *ons* huishouden. Mies had de smaak te pakken en toen het gisterenavond kwart over negen was zei ik, 'Ik vraag uw aandacht voor het praatje van Max Blokzijl.³⁷ Draai hem z'n nek om.' 'Nee,' zei Mien, 'tegenwoordig zegt hij er nooit bij *praatje*.' Meteen zegt ze: 'Wedden, dat hij niet praatje zegt. Wie het verliest moet de ander een boek geven.' Ik vond het natuurlijk best, en hij zei wel praatje, dus heb ik een boek gekregen ook. Het is uit het Russisch: *Netouchka* van Dostojevski.³⁸ Mijn papa³⁹ zegt, dat het een van de beste Russische schrijvers is op het oogenblik, dus mag ik niet mopperen. Ik heb nu met elkaar al 24 mooie boeken,

³² A derogatory name for Adolf Hitler.

³³ Kitty's elder sister, Cornelia Wilhelmina Ouwens.

³⁴ Corry's husband, Curt Willy Herold.

³⁵ German for: returned to sender, address unknown.

³⁶ Kitty must have placed a bet on *Rexona*, for that is how this deodorant brand manufactured by Unilever (a British-Dutch company) is known in most countries, including the Netherlands. This brand is known as *Rexena* in Japan, however, so Mies was not completely in the wrong.

³⁷ Max Blokzijl (1884-1946) was a Dutch journalist, comedian, and 'collaborator', who was the propaganda chief for the National Socialist Movement in the Netherlands, and effective head of the press in the Netherlands from 1941 onwards. After the war, on 16 March 1946, Blokzijl was the first Dutch collaborator to be put on trial and executed.

³⁸ Full title: *Netouchka Nezvanova*, written by Fjodor Dostojevski, first published in 1849.

³⁹ Cornelis Johannes Ouwens.

buiten de kinder- en meisjesboeken, die ik van vroeger nog heb. Voor vandaag is dit wel genoeg geloof ik, morgen ga ik weer verder.

Letter 2: 17 February, 1945

[p. 7] Vandaag is Corry jarig en omdat zij de boer opgegaan⁴⁰ is, is zij niet thuis, misschien is ze pas morgen of overmorgen terug. Zoo is het tegenwoordig als je jarig bent. Ik ben met Carl en Frits⁴¹ de stad in geweest, om wat voor hun mammië te kopen, voor het eerst uit hun eigen spaarpot, dus je kunt begrijpen, dat ze hun eischen hoog stelden, maar nu zijn ze toch tevreden, gelukkig. Carl heeft een wandvaasje gekocht en Frits een pulletje. Vanochtend deed mijn vader de deur open om de luiken eraf te doen en toen riep hij ons. 'Kom eens kijken.' Wij naar de deur toe. Bij Van den Berg⁴² op de hoek van de Vijzelgracht stond een rij tot op de hoek van de Kerkstraat voor brood, want de bakkers komen het brood niet meer brengen en zij bakken maar een beperkt aantal brooden. Bij Van Amerongen⁴³ stond een rij tot bij de groenteman om bonnen in te leveren voor het Zweedsche Roode kruis. Wij krijgen namelijk per persoon 1 brood (ze zeggen dat het wit brood is) en de helft van een ½ pond margarine. Die bonnen moet je allebei inleveren bij de daarvoor aangewezen kruideniers en dan [p. 8] kun je ze over een tijdje op dezelfde manier (dus weer in de rij staan met een ander bonnetje) gaan halen. Bij Elsaker⁴⁴, dat is de groenteman, stond een rij voor suikerbieten en bij Rijnders⁴⁵ aan de overkant ook voor het Roode Kruis, dus je kunt begrijpen, dat er wat mensen stonden. Ja, met eten is het verschrikkelijk, hoor. We krijgen 1 kilo aardappels in de week, maar we moeten ze nog hebben van 3 weken geleden, dus eet je bonnetje maar op, is de keuze. Brood moet je de heele ochtend voor in de rij staan. De peulvruchten van 2 maanden geleden zijn nog niet aangekomen. Wim moet de boter van zijn ziekenbonnen van november af nog hebben en zoo ga je maar door. Je kunt het de mensen aanzien, dat ze gewoon honger lijden. Er hing

⁴⁰ 'De boer opgegaan' is a Dutch idiom. Corry left town to sell something or, more likely, trade with Dutch farmers for food.

⁴¹ Kitty's male cousins, born to her sister Corry: Carl Ernst Cornelis Herold (1937) and Frits Willy Herold (1939).

⁴² Not identified. The bakery would have been located on the corner of the Prinsengracht, going by Kitty's description.

⁴³ Presumably: Kruidenierswinkel (local grocer) Van Amerongen, which was located on the Vijzelstraat 121. N.V. W. van Amerongen, founded in 1833, had 88 stores at some point, most of them in Amsterdam. Most of these stores were taken over by the Dutch supermarket chain Albert Heijn in the second half of the twentieth century.

⁴⁴ Not identified.

⁴⁵ W. Rijnders, Vijzelstraat 127.

hier 2 dagen geleden een aanplakbiljet aan de palen en dat was op dezelfde wijze gemaakt als die bekendmakingen, die er vroeger en ook nu om de haverklap opgeplakt worden. Er was ook zoo'n rode rand omheen als bij die biljetten en er stond op aan de ene kant Nederlandsch en de andere kant Duitsch, dat de Nederlandsche kinderen van 1945 de [p. 9] Oostenrijksche kinderen van 1914-1918 bedankten voor de één kilo aardappelen in de week op papier, en hun 1½ boterham per dag. Ook de aanstaande moeders bedankten voor het vleesch en de boter op papier en zoo stond het vol hatelijkheden en het was getekend door 6¼⁴⁶. Vandaag hing er weer overal een biljet van de illegale beweging Trouw⁴⁷:

‘Vandaag of morgen valt Berlijn
Dus ondanks honger standvastig zijn.’⁴⁸

Het teeken des tijds ligt op het dak van de stadsreiniging, namelijk de huid van een foxterriër. Die hond hebben ze natuurlijk geslacht en hebben niet de moed gehad om de



Illustration 17: ‘7922’, the slogan of *Trouw* (Rotterdam: *Trouw*, 1945). Source: Beeldbank Rotterdam.

overblijfselen in de vuilnisbak te doen. Die worden namelijk niet meer gehaald en je moet ze naar de vuilnisschuit brengen of, als ze zoo eens een keer in de 14 dagen of 3 weken komen, dan gaan ze op open landwagentjes. Dus je kunt je voorstellen, dat dan natuurlijk alle ongerechtigheden tevoorschijn komen. Dan maar liever naar beneden gooien, hebben ze zeker gedacht. Stel je eens voor, dat wij Robby op zouden gaan eten. Maar je kunt niet weten waar je nog wel eens toe zult komen. [p. 10] Ik heb een boekje gemaakt, waarin alles staat, wat je voor een huishouden nodig hebt. Dat heb ik overgeschreven van Mies. Wanneer je dan iets nieuws koopt of krijgt, kun je het aankruisen. Ik heb al een stel kruisjes, hoor, maar als je ziet wat je allemaal noodig hebt, sla je achterover. Maar we komen er wel, hè, wat zegt jij, Hannibal. We slaan ons er wel doorheen.

⁴⁶ Arthur Seyss-Inquart. Among the Dutch people, he was mockingly referred to as ‘zes en een kwart’ (six and one quarter), because that is what his last name sounded like in Dutch.

⁴⁷ *Trouw*, which is Dutch for ‘loyalty’ and meant to indicate loyalty to God as well as to one’s country, is a Dutch newspaper that still exists today. It was founded as an orthodox Calvinist underground paper in 1943.

⁴⁸ This slogan was found outside of Amsterdam as well: references to its usage can be found in the regional archive of Alkmaar, for one, where one Gerrit de Waal writes that the sentence is written on fences and electricity buildings <<https://tijdschriften.archiefalkmaar.nl/issue/KLI/1996-01-01/edition/0/page/15>>, and *Trouw* refers to it as their ‘aanplakzin’ (plaster sentence) in a special edition for the Zaanstreek, published on 7 April, 1945 <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010443674:mpeg21:pdf>>.

Gisteren was Frits zo vriendelijk om zijn schoen over de schutting te gooien. Ik was daarvoor natuurlijk de aangewezen persoon om terug te halen, want mijn moeder⁴⁹ kan er moeilijk overheen klimmen. Zoo gezegd, zoo gedaan. De ladder tegen het plat[te] dak van de stadsreiniging aangezet en de ontdekkingstocht begon. Toen ik op dat platje stond, vertoonde zich een hoofd, waarschijnlijk toebehorend aan een van de 'retenkrabberateurs'⁵⁰, dat brulde: 'Eraf.' Ik gaf hem heel beleefd antwoord, dat ik even de schoen van die kleine jongen wou gaan halen, maar nog voor ik met mijn pleidooi klaar was, interrumpeerde hij mij met een zoo mogelijk nog venijniger: 'Eraf.' Toen werd ik natuurlijk [p. 11] ook kwaad en zei: 'Ik ga er wel af maar kom ook weer terug, want moet die schoen halen,' want hij probeerde me bang te maken met een: 'Ik bel de politie.' 'Ga je gang,' zei ik en daalde af in de tuin en ging de schoen halen. Hij verdween volgens zijn zeggen om de politie te bellen, maar ik denk eerder dat hij zich belachelijk had gemaakt. Het ergste vond ik nog dat ik 2 halen in mijn kous had, want dat kost me weer een aardige tijd om op te halen. Ik moet er nu voor vandaag weer mee ophouden, want mijn dagtaak roept.

Letter 3: 18 February, 1945

[p. 11] Het is zondag! We zijn net terug. We hadden namelijk een tip gekregen, dat er vandaag door één bakker brood werd verkocht. Om 10 uur zou de verkoop beginnen en wij waren dus al vroeg op pad gegaan. Mijn vader, Carlkje en ik, ieder gewapend met bonnen voor 2 brooden. Het was een bakker op de hoek van de Ceintuurbaan, naast de Incasso Bank⁵¹. Toen we daar aankwamen, stond er een rij tot op de hoek van de volgende dwarsstraat en die ging door tot bijna bij de hoek van [p. 12] die straat. Ik denk, dat er wel 1½ a 2 duizend mensen stonden. Zoo'n lange rij heb ik werkelijk nog nooit gezien en steeds meer mensen sloten er achteraan. De voorste zaten er al van 4 uur af, op klapstoeltjes, die ze speciaal daarvoor meegebracht hadden. Toen ik naar voren ging om poolshoogte te nemen, kwam net de bakker buiten en zei, dat ze om 2 uur met de verkoop zouden beginnen en dat ze 600 brooden hadden. Maar alles bleef staan. Je kunt je niet voorstellen, waar de mensen de energie nog vandaan halen om daar van 4 tot 2 uur in de rij te gaan staan voor 1 brood, misschien wel voor een gezin van 8 tot 10 personen. Wij zijn

⁴⁹ Wilhelmina Philippina Ewoud.

⁵⁰ Amsterdam slang for someone who cleans the rails of the tram.

⁵¹ The bank was located at number 89, at the corner of the Ferdinand Bolstraat. This makes it likely that the bakery in question was J. Venekamp's, Ferdinand Bolstraat 134.

er maar niet achter gaan staan en nu staat er op de kachel een pulpkoek – dat wil zeggen 1/3 tarwe, 1/3 pulp en 1/3 bindsaus in een vorm, met een omgekeerde afwasteil eroverheen om de warmte tegen te houden. Aldus onze primitieve ‘ersatzoven’⁵², dus wij kunnen nog eten, maar hoe moet het nu met de mensen, die achteraan staan en dus niets krijgen en niets in huis hebben?

De poffertjeskraam op de hoek van de Weteringschans⁵³ is verplaatst en nu staan er daar allemaal mensen, ook mensen, [p. 13] waarvan wij weten, dat ze in goede doen waren altijd, die zijn daar bezig met kolen zeven. Ze scheppen met een schep aarde in zoo’n zeef en husselen die dan op en neer. Dan blijven er een paar kooltjes over soms. Op die manier probeeren ze wat brandstof bij elkaar te zoeken. Het is een droevig gezicht. Op die plaats en ook in alle andere deelen van de stad moeten de boomen eraan geloven. Groote en kleine jongens slopen de leegstaande huizen en schuilkelders. Wanneer je op Rapenburg⁵⁴ komt, sta je verbaasd. Wanneer er een bom gevallen zou zijn, zou het niet zoo’n ravage geweest kunnen zijn, want dan staan meestal de muren er nog, maar daar zijn ook die naar beneden gehaald. Je snapt haast niet hoe ze het voor elkaar krijgen. Schuilkelders zijn er haast niet meer. Er zijn al veel ongelukken mee gebeurd, want de mensen willen niet laten zien, dat ze afbreken en halen de balken van binnen eruit, dus op den duur stort de boel in en de sloopers zitten eronder. Verleden week zaterdag kwamen Carl en Frits allebei in het stikdonker thuis. Stinkend, smerig van de modder en allebei met een dikke balk. Ze hadden meegeholpen, met het sloopen van een schuilkelder. [p.14] Ze hebben natuurlijk flink op hun kop gekregen, maar zoo zie je, dat zelfs die kleine jongens mee willen helpen om deze tijd door te komen.

Mijn moeder zit net de aardappels te schillen, die ze eindelijk van de groenteman heeft gekregen, maar zeker de helft is niet te eten omdat ze rot en ziek zijn, dus dat komt er ook nog bij. Maar kop op, wij hebben tot dusver nog geen honger gehad, dus dat zijn we in ieder geval voor.

Verleden week hebben we een geintje meegemaakt, of is het gijntje? Nou ja, je begrijpt het wel, en dat is de hoofdzaak. Wij hebben namelijk 4 dagen stroom gehad, hè, dat

⁵² An oven of inferior quality; a substitute oven.

⁵³ In 1937, a stand selling the sweet Dutch treat ‘poffertjes’ (small, puffy pancakes) was established on the former schoolyard of ‘De Eerste Driejarige HBS’ (a former type of secondary education) for boys, located on the Weteringschans 161. These days, there is a pancake pavilion in its place, named ‘De Carrousel’.

⁵⁴ Rapenburg, a street in the northeast of Amsterdam, was part of the city’s Jewish quarter. These were likely uninhabited houses of deported Jews.

weet je. Toen is bij ons de stroom weer afgesloten. Wij hebben toen zelf de boel weer aangesloten en hadden zodoende weer licht en boven alles radio. Maar, oppassen is de boodschap, en 's avonds stond er dus een pit op tafel met lucifers, dat wanneer er iemand achter op de deur klopte, wij eerst de pit aanstaken en dan pas opendeden. Wanneer er voor geklopt werd, deden we heelemaal niet open, want het is reuze gevaarlijk om 'zwart' licht te hebben. Iedere avond staat er namelijk een bericht in de krant, met 'attentie' erboven [p. 15] en verder, dat het onttrekken van elektriciteit, of het verlenen van hulp daaraan gestraft zal worden met den dood⁵⁵. En je verrader slaapt niet, dus 'take care.'

Wij, mijn vader en ik, zouden samen naar jullie huis gaan, omdat je vader⁵⁶ wel eens stof had en wij een bepaald soort nodig hadden. Toen we aanbelden en ik ons fluitje fliet, kregen we eerst geen gehoor. Maar nadat we onze alarmkreet nog eens herhaald hadden, hoorde ik Lenie de gang in komen en ze riep achterom naar binnen: 'Nellie.' Nellie de Ruyter⁵⁷ heeft namelijk het fluitje overgenomen. Toen ze de deur opendeed, schrok ze merkbaar, maar herstelde zich al gauw en zei: 'Mijnheer Ouwens en Kitty, komen jullie binnen.' Wij gaven gehoor aan dit verzoek. Lenie liep ons vliet vooruit en mijn vader en ik volgden langzaam, want hij is jullie gang natuurlijk niet zoo gewend. Lenie deed de keukendeur open en weer gauw achter haar dicht en ik hoorde haar zeggen: 'Kitty en haar vader,' en jouw vader zei na eeuwig treuzelen, 'nou, niets aan te doen, laat maar binnen komen.' Ze zwaaide toen de deur open en wij gingen naar binnen. Ze zaten te eten en de toestand was een beetje gespannen. [p. 16] Wij dachten, dat het kwam, omdat ze zaten te eten en wilden weer weg gaan, maar daar kwam niets van in en langzamerhand vliet het gesprek beter. Toen we ongeveer een half uur zaten, ontdekte ik op eens waar de schoen wrong, want wat zag ik. Er brandde ook elektrisch licht. Maar ik praatte gewoon door en deed alsof ik niets gezien had, maar dacht, wat ben ik een sufferd dat ik dat niet eerder gezien heb. Toen wij al aanstalten maakten om de benen te nemen, ging de bel en allen schrokken. 'Jan⁵⁸, de kaars!' riep je vader en het licht ging uit en de kaars aan. Wij zeiden niets erover, maar Jan zei nog tegen mij: 'Het kan je je kop kosten,' en wij gingen naar de

⁵⁵ Electricity and gas had been rationed since 15 December, 1940, but during the hunger winter, electricity became even scarcer and was cut off completely by the end of the war. In order to listen to the radio or keep themselves warm, citizens therefore tapped power illegally, using bicycles or other energy sources to garner power, or, as the Ouwens family did, tapping into existing electricity networks.

⁵⁶ Johannes Everhardus Schutten.

⁵⁷ Not identified.

⁵⁸ Johanna Schutten, Henk's elder sister.

deur gelijk met je vader. Het was niemand bijzonders, maar toen mijn vader en ik weer op straat liepen, zei mijn vader: 'Ik zag het pas, toen er gebeld werd en Jan de kaars aandeed.' Dus ik was toch niet de grootste sufferd, omdat ik het nog eerder gezien had. Maar de hoofdoorzaak was natuurlijk, dat we zelf ook licht hadden en het dus niet eens zagen van een ander. Maar nu hebben wij het ook niet meer, want die Duitscher is verhuisd en het blok [is] weer afgesloten. De hoofddraad⁵⁹ is, dat wij 13 weken licht hebben gehad en 2 kilo carbid of wel f100,- hebben gespaard.

Letter 4: 19 February, 1945

[p. 17] Het is avond. We zijn net terug van een avontuurlijke tocht. We hebben voor brandhout gezorgd en wel op de volgende manier. Wim en Hatty⁶⁰ hebben samen een boom omgezaagd en ik heb op de uitkijk gestaan. We zijn om 8 uur de deur uitgegaan en je weet, dat we om 8 uur binnen moeten zijn. Gewapend met een zaag gingen we de Keizersgracht op bij Warmolts⁶¹. Van tevoren hadden de jongens de stand van de bomen opgenomen en dus wisten we precies waar we zijn moesten. Het mistte en dus was het je van het⁶², wat weer betreft. Ongeveer op de hoogte van de Vrijzinnige Kerk⁶³ stond de boom des aanstoets. Eerst moest zijn hemd omhoog getrokken worden⁶⁴ en toen maar zagen, jongens. Steeds wanneer er nog mensen langs kwamen, bleven wij kwasi pratend staan en dan maar weer verder. Toen hij om was, namen ze hem met zijn tweeën op en renden met volle vaart naar huis. Het was een idioot gezicht. Ik zag helemaal niet, dat ze zich bewogen, alleen hun benen gingen met een razende snelheid. Pa had de [p. 18] poort al open gesloten⁶⁵ en zoo belandde hij veilig en wel in de kelder. Nog eens hebben we het spelletje herhaald. Nu hebben we tenminste weer wat brandhout, want wat moet je beginnen, als je niet meer

⁵⁹ Presumably a mix of the Dutch concepts 'de rode draad' and 'de hoofdgedachte' or 'de hoofdzaak', which indicate the most important element of a story.

⁶⁰ Hartog de Ronde, the fiancée of Kitty's sister Mies. Though they planned to get a house together in Hilversum at the time, she did not marry him in the end.

⁶¹ There are two mentions of apothecaries with this name in the Dutch digital 'Beeldbank' archive. One apothecary was located at number 81; the other at number 130. The first is located closer to the Keizersgracht and is therefore likely the apothecary referenced here.

<<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/B00000029286>>

⁶² Dutch expression, meaning: the best there is.

⁶³ Possibly the Keizersgrachtkerk (Keizersgracht 566), at this time also referred to as the 'Dolende Kerk' ('dolende' being the name of a prominent schism in the Dutch Reformed Church which took place in 1886).

⁶⁴ Presumably Kitty meant that they peeled off the bark first.

⁶⁵ Meaning: closed but not locked.

koken kunt. Dan ben je heelemaal zuur. Het is misschien wel een beetje vernielachtig, maar wanneer wij het niet doen, doet een ander het. Dennenbomen zie je zoo goed als niet meer.

Vandaag heb ik weer 2 mooie boeken gekocht, wel tweedehandsch, maar ze zien er nog goed uit. Ik had een paar van die leuke boekensteunen gezien. Donkerbruin eiken met aan allebei de kanten een fotostandaard. Ik naar binnen natuurlijk, want ik dacht, dat zal leuk staan op onze boekenkast, al hebben we die dan nog niet. Maar ze wilden het geval niet verkopen. Flauw hè, waarom zetten ze het dan in de etalage. Niks aan te doen, dus dan maar zonder. Ik ga aan je kussen verder, Hannibal. Tot morgen dus.

Letter 5: 20 February, 1945

[p. 19] Corry is vandaag teruggekomen van de boer. Ze is precies één week weggeweest en heeft heel wat meegemaakt in die tijd. Ten eerste hebben ze haar de eerste dag, of liever gezegd nacht, zij was in een auto, haar koffer al afgestolen met al haar ruilartikelen. Er zat reuzeveel in. Ten eerste was het zoo'n rieten reiskoffer. Er zat onder andere in 3 dubbele stukken sunlight⁶⁶, 3 pakjes radion⁶⁷ en 3 stukken toiletzeep, 1/3 litersflesch 4711 Boldoot⁶⁸, 10 pakken koffiesurrogaat, die momenteel op f15,- een pak staan, 10 pakjes vloeitjes à f250,-, 2 pakjes tabak à f25,-. Mijn leeren aktetasch was ook de sigaar, kortom het was een reuzesof. Maar nu hebben we sedert lang weer eens goed gegeten. Corry had 10 pond vleesch meegebracht met veel vet eraan en prachtige vleeschbeenen. 1 pond kostte f7,-. Verder één pond vetspek à f25,-, 8 pond tarwe en een pond of 6 witte boonen. We hebben nu vanmiddag en vanavond vleesch gegeten, iets, dat sedert weken, ja zeg maar gerust enkele maanden niet meer voorgekomen is. Net hebben we soep gekregen, die zoo vet was, dat [p. 20] ik werkelijk eenige moeite had om het heelemaal op te eten. Dat kwam ook omdat ik aardig wat beentjes afgekloven heb. Ik denk, dat we hier later nog wel eens om zullen lachen, als we dit lezen. Corry is met een passagiersboot, die nu voor ijsbreker fungeert teruggekomen en heeft er dus 2 volle dagen over gedaan om met dat ding van Lemmer naar Amsterdam⁶⁹ te komen. Eigenaardig, dat er daar op het IJsselmeer nog zooveel ijs is, terwijl het hier zulk mooi weer is, dat je haast zou zeggen, dat het lente is. Ze heeft wel

⁶⁶ Soap of the brand Sunlight.

⁶⁷ Detergent.

⁶⁸ A brand of eau de cologne. Boldoot is the name of a family company, founded in 1789, that produced this product. The number is a reference to the house number of the building where eau de cologne was produced by the Mühlens family from 1794 onwards.

⁶⁹ Kitty occasionally spelt Amsterdam as 'A'dam'.

veel meegemaakt, als je dat zoo hoort. Onder andere is er ook een man overboord gevallen, die 15.000 piek op zak had. Toen ze hem weer opgevischt hadden, waren zijn duiten visschen. Ze heeft meegeholpen met het slachten van een varken. Br..., niks voor mij, hoor. Ze heeft ook gezien, dat er een kalf geboren werd. En ze heeft er goed gegeten natuurlijk.

Morgen zou ik de Wieringen weer ingegaan zijn, een aantal kilometertjes voorbij Medemblik om de tarwe te halen, die daar zou komen voor wol, die Wim daar had achtergelaten, maar [p. 21] er kwam juist een brief vanmiddag, dat de spullen daar nog niet zijn, dus dan hoef ik ook niet te gaan, want het is op het oogenblik zoo erg, dat je toch met niets terugkomt, als je zoo maar naar de boeren gaat, zonder dat je een adres hebt. In Friesland kost de boter ook al f70,- à f80,- één pond en de melk f1.50 per liter. Ja, de boeren zijn lang zoo gek niet meer als vroeger, hoor, ze weten heusch wel, wat de menschen in Amsterdam voor hun spulletjes willen betalen.

Hè Hennie, ik krijg slaap, dat komt van dat kleine pitje, dat de carbidlamp nu nog heeft, want die rommel wordt ook zoo duur, dat je die ook niet meer vaak kunt branden. Ik zou zoo graag eens even om een hoekje kijken, waar jij op het oogenblik zit, of je nog in je lager⁷⁰ zit of wel ergens anders. Misschien lig jij wel al in je legerstede⁷¹, als je er tenminste nog een hebt! We zullen maar hopen, dat het niet zoo ernstig is. Ik geloof, dat ik wel lekker zal slapen vannacht, hoor, of ik moet last krijgen van het goede eten. Dag lieverd. Welterusten. Ik ga proberen van je te dromen, dat is de eenige keer, dat ik nog eens bij je ben.

Letter 6: 22 February, 1945

[p. 22] Ziezo, daar gaat hij weer; gisteren viel er niet veel te vertellen, dus dan vandaag maar weer. Vanochtend, of je kunt het ook noemen vannacht, werd ik wreed in mijn zoete dromen gestoord door broertjelief. Ik weet niet wat ik aan het dromen was, maar wel weet ik, dat het plezierig was. Van schrik stond ik meteen naast m'n bed. We hadden namelijk de avond tevoren afgesproken om op de rij te gaan staan voor brood. We hebben toen met z'n drieën, Pa, Wim en ik ieder 2 dunne boterhammetjes gegeten. We hadden nog een half

⁷⁰ Henk was placed in an 'Ausländer-Lager' upon arrival in Potsdam. This was a transit camp for guest workers, but it is likely that Henk never left it during his time in Germany, since he was apparently still in a Lager when Kitty last heard from him. The Germans did not have the housing required to house all the imported Dutch workers and the Dutch had to make do with hastily built camps and barracks.

⁷¹ Sleeping place; cot.

brood in huis. Wij naar de M. B. F.⁷² De verkoop was niet bij de winkel, maar bij de broodfabriek zelf, dus in de hoek, bij het hek. Toen wij er om zes uur aankwamen, stond er een rij tot aan de plek, waar eens de poffertjeskraam stond. We zijn er toch maar gaan staan, want per slot, als ze daar eenmaal verkopen, is er wel veel brood ook. Wij hebben er gestaan tot 9 uur en je kunt er reuze interessante verhalen hooren over menschen die hun kat geslacht hebben, die bomen omzagen, die zwart handelen en zoo ga je maar door. Toen het 9 uur was, zijn Corry, moe en Carlte ons af komen lossen en konden we [p. 23] gelukkig een bordje pap eten, want je wordt zoo hongerig en melig als de p....⁷³ Om kwart voor twaalf kwamen ze thuis met 3 brooden; dus ruim 5 uur moet je op de rij staan voor één kuchie.⁷⁴ Maar zo krijg je tenminste nog brood, want ze komen je het tegenwoordig niet meer aan huis brengen.⁷⁵

Mies is de laatste weken druk aan haar uitzet bezig. Hatty schijnt nogal goed geboerd te hebben⁷⁶ en ze zijn er nu zoowat. Het is natuurlijk niet zoo voor elkaar als vóór de oorlog, maar je moet er toch je petje voor afnemen, als je ziet, wat ze allemaal bij elkaar gescharreld hebben. Op het oogenblik is ze druk met haar linnenkast bezig en ze zit nu allemaal sloopen, tafellakens, hemdjies en broekjes en weet ik wat niet al meer in elkaar te priegelen. Ik heb haar ook al geholpen, met knoopsgaatjes maken. Ik geloof, dat ik er niet ver naast zit, wanneer ik zeg, dat dit vogeltje direct na de oorlog gevlogen zal zijn.

Als wij maar eenmaal zoo ver zijn, hè, Hannibal. Het zal dan wel een veel plezieriger tijd zijn dan nu. Wij moeten ook veel dingen zelf maken, hoor, [p. 24] dat vind ik altijd zoo leuk. Ik ga een paar mooie tafellakens borduren en kleedjes haken en al dergelijke dingen meer, want het moet er echt gezellig bij ons uitzien, vind je ook niet? Heb ik je geschreven dat mijn naaidoos bij ons olieballet van eenige weken geleden ook een douche heeft gehad? Ja natuurlijk, maar het is de vraag of jij hem gehad hebt. In ieder geval, het papier heeft ook een bad gehad en heeft aardig wat vlekken opgelopen. Nu heb ik aan mijn oom gevraagd of hij wat mooi papier heeft om hem opnieuw te beplakken, want ik vind het een erg beroerd

⁷² Meel- en Broodfabriek. In the late nineteenth century and the first half of the twentieth century, the buildings of the 'Maatschappij voor Brood- en Meelfabrieken N.V. (the first bread factory in Amsterdam, founded in 1864) were located on the Vijzelgracht. The bakery itself was located at Vijzelsgracht number 28.

⁷³ Presumably 'als de pest', meaning: very, rather.

⁷⁴ 'Boterham', slice of bread.

⁷⁵ During the hunger winter, bread delivery carts were robbed so often that bakers stopped delivering bread.

⁷⁶ Dutch idiom, meaning: being successful, financially.

idee, dat ik die doos als eerste stuk in ons huishouden van jou heb gekregen en jij hem nog niet eens gezien hebt. Dus hij is weer als nieuw, als jij hem ziet.

Maar ik kruip nu gauw onder de wol hoor, want ik kan merken, dat ik vroeg op ben gestaan vanochtend. Ik zit gewoon half te maffen, dus genoeg maar weer voor vandaag.

Cheerio, darling. Au revoir et bon voyage!

Letter 7: 25 February, 1945

[p. 25] Gisteren heb ik wat je noemt gevochten voor het dagelijksch brood. Pa en Wim hadden gestaan van 5 tot door 8 uur en toen hebben Corry en ik hen afgelost. Om ongeveer half negen werden we geholpen, dat wil zeggen, natuurlijk eerst degenen, die voor ons stonden en toen deed al gauw het gerucht de ronde, dat we nummertjes kregen in plaats van brood. Toen wij aan de beurt zouden komen, Carltje was inmiddels ook gearriveerd, ontstond er een hevige vechtpartij. De agenten, die de nummertjes uitgaven, werden gewoon omver geduwd en mannen en vrouwen waren elkaar aan 't aftuigen, dat het gewoon niet mooi meer was. Corry nam gauw de benen en zei, dat ze pa en Wim wel weer zou gaan halen en liet mij met kleine Carl achter. Die heb ik toen maar in een stil hoekje boven op een stoep gepoot en [ik] heb toen zelf een doorbraakpoging gewaagd en een bruggenhoofd gevestigd,⁷⁷ want ik heb voor mijzelf én voor Carl een bonnetje vrijgevochten. Mijn eene hand zit wel vol krabben, maar dat mag hem niet hinderen. Toen pa en Wim kwamen, hebben zij ook nog elk een num- [p. 26] mertje kunnen bemachtigen, dus dat was nog zoo kwaad niet. Het was een gegil van vrouwen en kinderen, dat het een aard had. Mijn bonnetjes waren natuurlijk het eerst aan de beurt, want die waren laag en die andere hoger. Wij hadden dus zoo 4 brooden. Toen we weer thuiskwamen, was de bakker er geweest en die had ook 4 brooden gebracht. En toen kwam Go Macrander⁷⁸ nog vragen of wij twee brooden wilden hebben. Dus nu hebben we er 10. Zes stuks op de oude bonnen, die nu verlopen zouden en 4 op de nieuwe, dus hebben we de komende week tenminste wat te eten. Je moet anders wat doen hoor voor je kostje tegenwoordig.

⁷⁷ A bridgehead is traditionally the part of a bridge near enemy forces that must be protected from said enemy forces. In the broader sense of the word, it is an area that protrudes into the enemy's territory and must be defended well. Kitty used military language to describe how she strategically positioned herself close to the bakery in a dangerous area in order to get her hands on the currency to buy bread.

⁷⁸ Wilhelmus Jacobus Macrander (1897-1974), the owner of the bakery and tearoom located at the Vijzelstraat 48, was married to Margaretha Cornelia Wilhelmina Neijzen (1898-1964). The name Go Macrander mentioned here likely refers to their daughter Margo Margretha Hendrika Macrander (1929-2008).

Op kantoor ben ik op het oogenblik de eenige, die wat uitvoert. Niet dat ik het akelig vind, hoor. Ik vind het niks leuk om de heele maand maar rond te hangen en niks uit te voeren en dan aan het eind je hand op te houden. En toch hebben diegenen juist de meeste praat, waar het betreft, dat de zaak niets voor zijn personeel doet. Ik vind van wel hoor, ofschoon ik ook wel eens m'n kousen zou willen stoppen of zoo [p. 27] bij de warme kachel, want ik zit er een heel eind vandaan te werken met m'n jas aan. Zij zitten op kantoor en verdienen hun salaris en breien voor handwerk en verdienen nog eens, zoo snijdt het mes van twee kanten, zie je. Maar nu las ik vrijdag een brief, die mij toevallig in mijn handen kwam, van den afdelingshoofd aan den directeur gericht, waarin hij onder andere schreef, dat de administratieve werkzaamheden slechts langzaam vorderden, want de eenige typiste die er op het oogenblik was, Mej. Ouwens, de brieven en correspondentie moest verzorgen, en dus de boekhouding eenigszins in de versukkeling kwam. Hij schreef verder nog dat dit momenteel de eenige bruikbare kracht was. Ik voelde mij werkelijk eenigszins gevleid. Als hij dat nu maar goed in z'n geheugen prent, dan heb ik er later misschien nog eens profijt van. Maar ja, wie dan leeft, wie dan zorgt. Zoo ver zijn we nu nog niet. Ik heb in ieder geval mijn best gedaan en doe het nog, meer kan ik niet doen, vind jij ook niet?

Letter 8: 26 February, 1945

[p. 28] Hoerah! Tien dagen is het geleden, dat ik met dit dagboek begon en nu heb ik mijn belooning er al voor ontvangen. Kun je raden, waardoor? Ja, natuurlijk! Een brief van hem, oh, nu Hem. Vanmiddag zat ik op kantoor druk te werken en toen werd er gebeld. Eén van het breikransje⁷⁹ ging naar de deur en kwam terug met de mededeling, dat er bezoek voor mij was. Ik naar de deur. Daar stonden ze⁸⁰ hand in hand. 'Tante Kitty, er is een brief gekomen van Oom Henk. Hij staat op de spiegel en ik mocht hem niet meenemen, want oma dacht, dat ik hem verliezen zou.' Ik heb meteen mijn heele boeltje bij elkaar gekwakt en heb de beenen genomen en nu ligt hij hier voor me, je brief. Het is een echte hartelijke brief, van 10 januari. Ik ben er echt blij mee. Je schrijft er in, dat ik nooit moet vergeten, dat er in Duitschland een jongen is, die zijn meisje nooit zal vergeten en dat die altijd in zijn gedachten blijft.

⁷⁹ See Letter 7.

⁸⁰ Carl and Frits, Kitty's nephews.

Jij bent nooit erg scheutig met je liefdesverklaringen. Ik weet het, het valt niet makkelijk [p. 29] neer te schrijven, wat er in je omgaat. Nu is het een van de keeren, dat je je hebt laten gaan. Maar al zou je het niet gedaan hebben, dan zou ik tusschen de regels door wel hebben kunnen lezen, hoor. Want Henk, wij begrijpen elkaar, is het niet?

Ik verlang ook zoo verschrikkelijk naar jou, dat ik mijn armen weleens wijd uitspreid om iets te grijpen. Maar dat is het hem nu juist, dat iets is niet te beschrijven, het is er wel, maar ik kan het toch niet grijpen.

Maar Hannibal, we moeten geduld [uit]oefenen. Jij zoowel als ik en juist in deze tijd groeit de band tusschen ons en die mag en zal ook niet meer kapot gaan. Ben jij daar ook niet van overtuigd, jongen? Wij moeten iets goeds van ons leven trachten te maken. En wij zullen ook weer bij elkaar komen en blijven, daar ben ik van overtuigd.

Welterusten jongen!

Letter 9: 1 March, 1945

[p. 30] Zoals je ziet is het weer eens een keer de eerste van de maand en wel de 20^{ste} keer nadat je weggegaan bent. Daar moet ik altijd weer aan denken als het de eerste is. De laatste van juni, dat is onze dag, is het niet Hannibal, toen liepen wij samen langs de Amsterdamsche grachten, die nu een aardige veer of liever gezegd boom heeft moeten laten⁸¹. We hadden toen kunnen zingen:

Hand in Hand geh'n wir zwei durch die schöne Welt

Und die Sonne scheint hinter uns her

Weil den einem dem anderen so gut gefällt

Freut uns beiden das Dasein so sehr

Die Leute, die dort gehen, sind ein süßen Paar

Hand in Hand gehen wir zwei durch die Schöne Welt

In das lachende Leben hinein⁸²

Was het maar vast zoover weer hè, maar, als je dit leest, is het zoover. Over 4 maanden is het 2 jaar geleden dat je van mij vandaan ging, maar ik geloof nu werkelijk niet meer, dat het nog zoo ver zal komen, jij wel? Ach je kunt me er toch geen antwoord op geven. Dat vergeet ik altijd, omdat ik brieven in dit boek beschouw [p. 31] als brieven met jou.

⁸¹ A pun on a Dutch expression about having to make do with less than what you had.

⁸² Lyrics from the song *Hand in Hand*, performed by German singer and actor Willy Fritsch (1901-1973).

Gisteren morgen om een uur of half acht kwam Janssen van de IJzerhandel⁸³ zeggen, dat we maar op moesten passen, want er liepen overal ‘groene’⁸⁴ in de straten en misschien zouden er wel razzia’s gehouden worden. Ik heb toen vlug gegeten en ben de straat op gegaan met Robby om de buurt te verkennen. Eerst zag ik niets, maar toen ik weer terug kwam, zag ik op 2 plaatsen ‘groene’ aankloppen en met z’n vieren de trap opstormen en nog wel in ons blok. Je begrijpt dat ik me een ongeluk schrok. Ik gauw naar huis om te waarschuwen, maar toen mijn vader opendeed na mijn speciale ‘klop op de deur’ kwamen er vlak naast ons vier de deur uit. Mijn hart stond bijna stil van schrik, maar hij sloeg de winkelhuizen over en ging het volgende bovenhuis binnen. Nu blijkt het, dat ze van de pensions dekens gevorderd hebben. Gelukkig maar, hè, want stel je voor, dat ze Wim meegenomen hadden.⁸⁵ Maar we hebben weer geluk gehad deze keer. Nu zijn Turkije, Egypte en Syrië er ook bijgekomen, hè, maar [p. 32] ik geloof niet, dat het verschil uit zal maken, wat de duur van de oorlog betreft.⁸⁶

We hebben nu het witte brood van het Zweedsche Roode Kruis⁸⁷ gekregen. Je weet gewoon niet wat je eet. Wij hebben al die tijd geen wit brood meer gehad, want ofschoon we ons arm gekocht hebben aan zwarte artikelen⁸⁸, witbrood is een van de ‘weinige’ dingen, die wij niet meer gehad hebben. Het lijkt wel koek, hoor. En dan boter erop. Dat hebben we ook wel niet gehad sinds oktober geloof ik. Het was margarine, maar het leek wel roomboter.

⁸³ Not identified.

⁸⁴ The ‘Grüne Polizei’ or ‘Ordnungspolizei’, an uniformed police force in Nazi Germany and the occupied territories.

⁸⁵ As becomes evident from Kitty’s letters, Wim was among the Dutch men who refused to work for the Germans, choosing to stay in the Netherlands and keep his head low instead.

⁸⁶ Turkey broke off relations with Germany in 1944, and declared war on the Axis powers in February 1945. No Turkish troops ever participated in the war. King Fakous of Egypt only declared war on the Axis powers in 1945 to ensure that Egypt would have a seat at post-war negotiations. The British occupied Syria from 1941 until the end of the war.

⁸⁷ The Swiss Red Cross’s flag (on which the colours of the Swiss flag are reversed) became the international symbol for hospitals in World War I; during the Second World War, it was used and respected as such in most places. The Swiss Red Cross set up or helped set up aid programmes in almost every country in Europe. ‘Zweeds wittebrood’ is the term for the bread given to Dutch citizens in the west of the Netherlands during the hunger winter of 1945. The bread was baked in the Netherlands of flour supplied by Swiss Red Cross ships or dropped off by allied planes with permission from the Germans.

⁸⁸ Products from the black market.

We hebben vandaag een waarschuwing gekregen, dat er morgen razzia's⁸⁹ gehouden zullen worden en huiszoeking voor 15.000 fietsen. Dus wij zijn van meening, dat de jongens die ze oppikken, met fietsen getransporteerd zullen worden.⁹⁰ Misschien zijn daar wel die dekens ook voor. Verschrikkelijk toch, hè, die mensenroof, want dat is het toch. Ik geloof werkelijk, dat jij op het oogenblik daar nog beter zit dan hier. Want alle jongens, die ze nu vinden, zijn wat je noemt ondergedoken en er gaan er veel naar strafkampen,⁹¹ heb ik gehoord. [p. 33] Want nu hebben we toch de beste hoop, dat alles weer goed kan worden en wat ze met deze jongens voorhebben, weten we niet. En al hebben we nu een beroerde tijd achter de rug, we hebben een fijne toekomst voor ons, hè, wij samen.

Ze zijn hier weer danig aan 't mitrilleeren de laatste dagen.⁹² In Den Haag hebben ze ook bommen laten vallen, onder anderen ook op een rij vrouwen, die stonden te wachten voor de keuken. 40 zijn ermee gedood.⁹³ Erg hè.

Ze hebben het hier allemaal over de 'lijkrede' van Goebbels⁹⁴. Want dat was huilen hè? 'Liever sterven dan capituleren. De toestand is gespannen, maar niet kansloos. Indien wij overwonnen zouden worden, zal de regering zijn volk voorgaan in een eervolle dood, maar Der Sieg ist uns.' Het slaat wel als een tang op een varken⁹⁵, maar dat mag hem niet hinderen, daar zijn wij te kortzichtig voor, denk ik.

⁸⁹ A phrase used by the Dutch and the Germans to describe local raids by German troops who were looking for Jews and people in hiding. During such raids, entire blocks of houses could be surrounded, and all the buildings in the area would be systematically searched while other troops secured the perimeter.

⁹⁰ Bikes confiscated by Germans tended to be used for the production of weapons, not actual transportation purposes.

⁹¹ The Nazis set up concentration camps, which could roughly be divided into transit camps, internment camps, annihilation camps, and labour camps. In transit camps, people were collected until they could be shipped off to different camps. Political opponents or 'untrustworthy' people could end up in internment camps. The people the Nazis wanted to kill directly (often Jews, Romani people, and Slavs) were sent off to annihilation camps. In labour camps, prisoners had to perform labour under inhumane circumstances that led to high death rates because of starvation, illness, and suicide. Every person captured by the Nazis (e.g. people who had gone into hiding, resistance fighters, homosexuals, and the aforementioned groups) could end up in a labour camp, and it is this type that would generally be considered a 'strafkamp'.

⁹² To name a few incidents involving machinegun fire from the sky: on 26 February, there was an airplane attack that led to damage to the Middenweg. One car was hit; there was one death and one injured party. Machinegun fire from the sky caused a woman and a boy in the Pretoriusstraat to be heavily injured. On 28 February 1945, machinegun fire from the sky led to two injured parties on the Polderweg.

⁹³ In the period from 22 February to 3 March, 1945 British airplanes bombed the area near 'Het Haagse Bos' (where German V1 rocket systems were stored and launch places were stationed), hitting the 'Bezuidenhout' neighbourhood repeatedly in the process. In this period, 500 civilians were killed, 400 went missing (many of whom were never found), and over 200 were heavily injured. Roughly 30,000 people lost their homes.

⁹⁴ In his radio speech on 28 February, 1945, Joseph Goebbels mentioned that Frederick the Great had only known 'victory or death', and he alluded to the Stoic heroism of Roman leaders such as Cato of Utica, presumably anticipating his wife's and his own suicide and the murder of their children.

⁹⁵ Dutch expression, meaning: it makes no sense; it is ridiculous.

Genoeg voor vandaag, dus volgende keer maar verder. Dag lieverd.

Letter 10: 5 March, 1945

[p. 34] Zaterdagmorgen en zondag ben ik bezig geweest met de naaidoos, die ik van jou heb gekregen met lint, weet je wel. Die was met het olieballet, dat we een paar weken geleden hebben gehad ook helemaal onder de olie gekomen. Nu heb ik aan mijn oom Jan⁹⁶ gevraagd of hij mij kon helpen aan een mooi stuk papier om hem te beplakken. Ik heb toen uit 4 soorten uit mogen zoeken. Aardig van hem, hè. Nu is hij weer heelemaal klaar. Het was een verschrikkelijk werk, hoor. Ik heb hem helemaal uit elkaar geschroefd. Van binnen en van buiten beplakt en het resultaat is goed, hoor. Ik vind hem nog mooier, dan hij geweest is. Met imitatieleerpapier. Ik ben blij, dat hij weer mooi geworden is, want ik vond het een akelig idee, dat jij hem nog niet eens gezien had en dat hij nu al zo lelijk was, maar ik kan er natuurlijk niets aan doen. Nu zal ik hem nog niet gebruiken, maar pas, als wij ons eigen huis hebben. Als we getrouwd zijn. Oh Hannibal, was het maar vast zoo ver hè. Maar het komt zoo ver, daar ben ik van overtuigd.

[p. 35] Gisteren zijn pa, Wim en ik nogmaals op de bomenjacht geweest. We namen maar kleine boompjes, want we hebben geen trekzaag. We hadden er al een binnengesleept en waren met de 2^e bezig, op de hoek van de Vijzelstraat en de Keizersgracht bij Warmolts. We waren denk ik op de helft, toen er plotseling een verblindend licht op ons gericht werd. We schrokken ons een ongeluk, dat kun je je indenken en pa wilde de beenen nog nemen, maar één van de 2 heeren (het bleken een agent en een rechercheur te zijn) maande pa om terug te komen. Hij vroeg wat of we deden. 'Brandhout verzorgen,' zeiden wij. 'Laat eens zien, je zaag,' was de volgende vraag. En toen: 'Wat wil je daar nu voor boomen mee omzagen.' In ieder geval, na wat over en weer gevraagd moesten we de zaag afgeven en moesten naar huis gaan. We hebben nog geboft, want ze hadden ons persoonsbewijs wel af kunnen nemen en het de volgende dag aan het bureau af laten halen. Brr... ik moet er niet aan denken, vooral voor Wim. Maar het is weer goed afgelopen voor vandaag.

Letter 11: 8 March, 1945

[p. 36] Vandaag ben ik om half zes door de wekker uit mijn dromen gehaald. Ik had heelemaal geen zin, maar ja, daar wordt niet naar gevraagd. Dus ben ik rond gaan stuntelen

⁹⁶ Jan Ewoud, witness at Corry's wedding.

met een pitje, heb me reisvaardig gemaakt. Dit keer was het niet zoo erg ver. Bussum, dus dat kan er mee door, hè, 22 kilometer. Om zeven uur zijn we gestart met z'n vieren. Allemaal meisjes van kantoor. Het doel was namelijk Heer Van Ommeren⁹⁷, dus dat is niet mis, hè, op hoog bezoek bij je directeur. Maar dat zit zoo, Heer Van Ommeren (verder te noemen 'Piet') heeft alles in het werk gesteld om voor ons personeel aan tarwe te komen en daar is hij na veel vijven en zessen in geslaagd. Nu had hij 600 pond tarwe op de kop getikt en de vraag was nu hoe krijgen we die in huis, of liever gezegd op kantoor. Nu zijn we met negen stuks er maar toe geweest en we zijn er echt hartelijk ontvangen. Hij heeft 2 schatten van kinderen, een meisje van 2½ of 3 jaar, denk ik en een jongetje van ½ jaar. Daar teken ik voor [p. 37] ons voor, Hannibal. We hebben allemaal lekkere snerrewie⁹⁸ gekregen. Dat was echt lekker, hoor, want we hadden een koude regenwind schuin tegen gehad. Maar als tegenprestatie heeft hij ons ook elk een kilo groene erwten meegegeven. Denk eens aan Henk, dat is f50,= op het oogenblik. Toen we geladen waren, bleef er nog een kleine 280 pond over, dus een vracht voor nog 3 personen, en hebben we afgesproken, dat wij (dat waren Thiry en Bouwman, 2 monteurs 'boven de 40') en ik morgen nog eens zouden gaan.

Toen we weer reden, zagen we, dat de moffen razzia's aan 't houden waren. Een beroerd gezicht, hoor. Ik had het zelf nog nooit gezien. Maar ze stonden zoo verdekt opgesteld, dat het een complete val was. De terugweg was wat je noemt beroerd. We hadden geen wind, maar storm tegen. Het was bar, maar ik ben uiteindelijk niet moe, dus kan je zien, dat ik heelemaal opgeknapt ben. We weten natuurlijk nog niet hoe of de verdeeling is. Ik had ongeveer een pond of 80-90 bij mij, dus dat is niet weinig, hè. Het was trouwens de grootste [p. 38] vracht van allemaal en het eerste gearriveerd. Een prestatie, hè. Ik bulkte van trots, dat kun je je voorstellen. Ze noemen me een kenau⁹⁹, maar dat is in dit geval een eeretitel. Toen ik met mijn leege fiets vertrok van de Watson¹⁰⁰, stonden er allemaal ploegjes mensen bij elkaar te praten. Ik natuurlijk even informeerden, wat er aan de hand was en ja, daar had je de poppen al aan het dansen. 'Ze zijn aan het fietsen vorderen.' Verleden week zaterdag hadden we het al verwacht. Ik reed op de brug van de

⁹⁷ Pieter van Ommeren, manager of N.V. Watson Bedrijfsmachine Maatschappij.

⁹⁸ Presumably a reference to 'snert', a traditional Dutch soup made of split peas. It is a thick, stew-like dish which is commonly served with smoked sausage, bacon, and rye bread, although Kitty was likely served a more sober version.

⁹⁹ Virago, masculine woman. The word derives from Kenau Simonsdochter Hasselaer, a female wood merchant of Haarlem who became well known for defending Haarlem from Spanish invaders during the Siege of Haarlem in 1573.

¹⁰⁰ Kitty's place of work, the Watson Bedrijfsmachine Maatschappij, located on the Frederiksplein 34.

Prinsengracht over de Reguliersgracht, toen ik bijna een groene in de armen reed die met geweer in de aanslag mijn richting op kwam lopen. Ik wenkte meteen de Prinsengracht op en racete naar huis, waar ze mij, of liever gezegd mijn fiets al afgeschreven hadden. Dus dat wordt niets morgen, hè. Mij te link voor mijn fiets hoor. Hoe vind je de ellendelaars. Ach, geen woord is goed of liever gezegd slecht genoeg voor hen. Maar ze krijgen hun trekken wel thuis, hoor en ik vrees, dat het voor hen, geen kwaad met goed vergelden wordt.

Letter 12: 19 March, 1945

[p. 39] Toen ik vanmiddag uit kantoor kwam, zag ik bij het Thorbeckeplein vanaf de Reguliersgracht een heeleboel drukte en dacht, wat een geluk dat ik niet naar Bussum ben gegaan, want ze zijn al met vorderen bezig. Ik ben toen een eind met Greet¹⁰¹ meegeloopen en daar zagen we de razzia's op mannen aan de gang er stonden op het Rembrandtplein wel een stuk of 50 'groene'. Van de Munt, Singel, Kalverstraat, Rokin, enzovoorts, kwamen telkens een stuk of drie vier van die schooiers met hun vangst, die ze dan bij Schiller¹⁰², waar alles met prikkeldraad afgezet is onder bewaking van 2 moffen met machinegeweer achterlieten. Dan gingen ze naar de groote ploeg toe en meldden zich daar. Een ploeg van die er al stonden, kreeg dan bevel en marcheerden af. Toen ik er aan kwam, zag ik, dat er een jongen uit de Kerkstraat bij was. Ik ben toen gauw naar huis gehold en ben met Gootje¹⁰³, want ik wist het adres niet, naar zijn ouders toe gegaan om ze te waarschuwen. Die jongen is invalide, niet zoo heel erg. Hij heeft een schoen met een heele dikke zool en kan zich zoo goed behelpen. Toen het een uur of vijf was, hadden ze er misschien een [stuk of] 200 bij [p. 40] elkaar en [die] mochten hun papieren laten zien. Er waren mannen van over de zestig bij en die werden direct los gelaten. Ook zij, die een behoorlijke 'Ausweis'¹⁰⁴ hadden konden vertrekken, maar een kleine honderd waren er om zoo te zeggen wel over. Onder anderen ook de jongen, waarvan ik vertelde. Die hebben ze toen naar het Koloniaal instituut¹⁰⁵ gebracht. Vreeselijk is dat toch hè, die mensenjacht, want een ander woord kan ik er niet voor vinden.

¹⁰¹ Not identified.

¹⁰² The Schiller Hotel, officially called NH Schiller. It opened in 1913 and is located at the Rembrandtplein.

¹⁰³ Not identified.

¹⁰⁴ A piece of documentation one could show to officials in order to prove that they had permission to be in a certain place at a certain time or that they had been exempted from certain decrees, such as forced labour.

¹⁰⁵ Now the 'Koninklijk Instituut voor de Tropen'. The Colonial Institute on the Mauritskade was used by the Germans during World War II. Large sections of the building were occupied by the *Ordnungspolizei*.

Ze hebben mij verteld, dat deze jongens en mannen naar strafkampen gaan, omdat ze zich niet gemeld hebben. Ik hoorde ook, dat ze Rauter dood- of liever gezegd [neer]geschoten hebben (zijn staf is gedood, maar hij zwaargewond) en dat ze daar 50 jongens en mannen voor hebben doodgeschoten.¹⁰⁶ Maar och, ze zeggen zooveel. Ik ben haast blij, dat jij daar bent, Henk, want buiten de bombardementen die daar zijn, ben je daar toch veiliger dan hier. Want het is hier verschrikkelijk gevaarlijk voor jonge mannen.

Letter 13: 12 March, 1945

[p. 41] Het is waar, Henk, het is afschuwelijk, maar het is waar. Rauter is zwaar gewond en overleden.¹⁰⁷ Vanochtend hoorden wij schieten, of liever gezegd mitrilleren, maar schonken er geen aandacht aan, want je hoort tegenwoordig zoo dikwijls schieten, dan denk je, dat het een geweer is, maar dan is het een fietsband. Pa en ik zijn een boodschap gaan doen en toen we bij het Weteringplatsoen kwamen, lagen daar de slachtoffers van de represaille. 47 mannen hadden ze in het oopenbaar doodgeschoten.¹⁰⁸ Die lagen daar op de vuilnisbelt waar ze tegenwoordig de vuilnisbakken omkeeren en werden op een vrachtauto gesmeten. Het was afgrijselijk, Henk. Er zijn geen woorden te vinden voor zooveel barbarisme en ik heb staan huilen met mijn hoofd op mijn vaders schouder, want ik kon mij niet goed houden. Henk, ik kan niet geloven, dat als er een God bestaat, dat hij zooiets kan laten gebeuren. Het zijn mensen, die ze van de Weteringschans gehaald hebben. Eerst verteld hebben, wat er gebeurd was. En ze toen één voor één hebben neergeschoten. De tweede ploeg moest eerst het afschuwelijke, dat [p. 42] daar al lag, aanzien en werden toen ook neergeschoten.¹⁰⁹ In Amsterdam op de Amsteldijk waren er zo al 52 neergeschoten, in Apeldoorn 75 en in Haarlem 22.¹¹⁰ In totaal zullen er 1.000 Nederlanders voor moeten

¹⁰⁶ In the night of 6-7 March, 1945, SS-officer Hanns Albin Rauter, the nazi-German leader of the police force in the Netherlands, was injured during an unplanned attack south of Apeldoorn on the Veluwe. On 8 March, the Germans retaliated by executing 117 prisoners at the site of the attack.

¹⁰⁷ Rauter did not die as a result of the attack (he died on 25 March, 1949), but he was badly hurt and permanently scarred.

¹⁰⁸ The number of political prisoners who were killed at this site on 12 March was thirty, not 47.

¹⁰⁹ The men who were executed were political prisoners.

¹¹⁰ In response to the attack, 117 prisoners were executed at the site of the attack. These prisoners came from prisons in Almelo, Apeldoorn, Assen, Colmschate, Doetinchem, and Zwolle. In addition, 53 prisoners were executed at tearoom Rozenoord on the Amsteldijk in Amsterdam. Kees de Groot and Hans Schippers, head and manager of the Dutch underground paper *Het Parool*, were among them. In the concentration camp at Amersfoort, 49 prisoners were executed. At the Waalsdorpervlakte near Scheveningen, eleven prisoners were executed, and six prisoners from Utrecht were executed at Fort de Bilt.

boeten. Denk eens aan, 1.000 mannen, die gepoogd hebben ons uit deze slavernij te redden. Die worden als moordenaars neergeveld.

Dit kunnen wij niet meer wreken, Henk. Dit is te afschuwelijk. Het zijn geen mensen meer, die zoo iets kunnen bevelen en die zoo iets kunnen uitvoeren. Het leven van tegenwoordig is een nachtmerrie, die werkelijkheid is. Je zou het van je af willen schudden en dan wakker willen worden en de zon zien. Maar het is en blijft donker en je raakt de last niet kwijt. Dit schouwspel heeft me meer aangegrepen dan een sterfgeval in mijn familie gedaan zou hebben. Je zou de hoop in de toekomst verliezen. Maar er blijft toch nog één ding over, dat goed is, Henk, en dat ben jij. En dat steunt mij door deze tijd heen.

Letter 14: 21 March, 1945

[p. 43] Het heeft zoo je ziet een tijd geduurd voor ik weer in mijn pen geklommen ben. De reden hiervan is, dat ik erg down was in die tijd en ik niet van plan ben hier een klaagboek van te maken. Wanneer je in een neerslachtige bui bent, kun je moeilijk een vrolijk stuk in een dagboek schrijven, dus schreef ik maar heelemaal niet in afwachting van een upbui. En wie zou er op de eerste dag van de lente, terwijl de zon zoo heerlijk schijnt, als je het in de zomer maar kunt wenschen, niet in een optimistische stemming komen. Ik zie nu alles van de andere, lichte zijde en heb weer hoop op de toekomst. Je hoort aldoor weer nieuwe berichten, dat er jongens terugkomen uit Mofrika, de meeste van Berlijn, dus waarom zou jij niet komen? Jij verlangt toch ook naar je vaderland, naar je huis, naar... mij, dus waarom zou jij niet alles in het werk stellen om de beenen te nemen. Daar hoop en vertrouw ik dus maar op.

Until next, my dear boy.

Letter 15: 24 March, 1945

[p. 44] Het is nu al een week prachtig zomerweer. Zulk mooi weer, dat je er in je badpak bij zou gaan lopen. Ik zit op het oogenblik buiten te schrijven, achter in ons straatje.¹¹¹ Het lijkt hier wel een promenade, dek of boulevard. Ik zou liever alleen zitten, of nog liever met z'n tweeën, maar zoo is het ook wel lekker, hoor. Je kunt nu eenmaal niet alles tegelijk hebben. Maar toch geloof ik dat we geen slechte kans maken, dat we binnenkort weer bij elkaar

¹¹¹ Whenever Kitty mentioned 'het straatje' (the alley), she referred to the alley behind the houses in the Vijzelstraat, with gates on either end that were closed at night.

zullen zijn, want steeds meer Nederlandsche jongens komen terug. Nu weer Joop Haarsma¹¹² en de verloofde van een vriendin van Ans¹¹³. Wie weet hoe dicht jij bij mij bent. Oh Hennie, denk eens aan samen te kunnen wandelen, met dit prachtige weer en elkaar alles te kunnen zeggen, wat op papier zoo moeilijk gaat. Maar dat komt heusch wel zoover, hè. En dan wordt ons wachten beloond.

Kleine Inge¹¹⁴ van hiernaast loopt de heele tijd om me te dreutelen en heeft de grootste praats. Denk eens aan, zij was net geboren, toen jij weg ging [p. 45] en nu loopt zij al hard met de anderen mee en praat als de beste. Daaraan kun je eigenlijk het beste zien, wat een lange tijd jij nu al weg bent.

We hebben nu weer een half brood gehad van het Internationale Roode Kruis, het was wel geen wit brood, maar toch niet minder welkom. We krijgen nu tegen Paschen¹¹⁵ ook weer een Zweedsch pakket en wel ½ pond margarine en een half pond wit brood. Lekker hoor.

Als je nu vlug opschiet, mag je nog mee eeten, of kan dat je niet verleiden. Nee maar zonder gein, wat zal het leuk zijn als je met de Paschen hier zou kunnen zijn. Dat valt precies op 1 April dit jaar. Maar laat het dan alstjeblieft geen aprilgrap zijn, want ik wil je niet meer missen, hoor. Dan mag je niet meer weggaan en dat zal je ook zelf wel niet willen, denk ik.

Daaag, lieverd, misschien tot ziens.

Letter 16: 31 March, 1945

[p. 46] Nu mag er wel een wonder gebeuren, wil jij nog met de Paaschdagen bij ons zijn. De heele week heb ik in spanning geleefd. Elke keer, wanneer er op kantoor gebeld werd,



Illustration 18: Kitty and Robby the dog in 'het straatje'. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

¹¹² Not identified.

¹¹³ Ans Macrander, a daughter of Wilhelmus Jacobus Macrander and Margaretha Cornelia Wilhelmina Neijzen, who owned the bakery and tearoom in the Vijzelstraat. She was a dear friend of Kitty's. Kitty's cousin Frits is said to have referred to Ans as his aunt later on in the diary, but she was not related to Kitty's family, and was likely seen as such by Frits because she was so close to Kitty.

¹¹⁴ Not identified.

¹¹⁵ Easter, which took place on 1 and 2 April in 1945.

spitste ik onwillekeurig mijn ooren en wanneer er buiten de tijd van de zaak op de deur gebonsd werd en Pa of Ma zei: 'Doe maar niet open,' dan rende ik naar de deur, omdat je toch nooit zeker weten kan. En nu is het zaterdagavond half elf en je bent nog niet hier. Gek hè, ik had er eigenlijk zoo half en half op gerekend, dat je met Paschen bij mij zou zijn. Maar ja, wie weet waar het goed voor is, zullen we maar denken, al is dat dan ook maar een schrale troost. Verleden week heb ik gedroomd, dat ik aan de schoonmaak was, toen jij hier binnenkwam. En nu ik deze week verscheidene keeren aan het schoonmaken ben geweest, kwam je niet, dus je ziet weer: 'Dromen zijn bedrog.' In het Parool¹¹⁶ stond gisteren, dat er in de Achterhoek en op de Veluwe groote groepen [p. 47] Nederlandsche jongens rondlopen, die bijna geen kleeren meer aan hebben en in dagen geen brood meer hebben gehad. Oh Henny, te denken dat jij misschien in ons landje zit en haast niet verder kan, zonder dat ik je kan helpen. Al kom je in je zwembroekje, je bent welkom, hoor. Maar ik zou je zoo graag helpen, desnoods achter op de fiets nemen. Maar alles is één vraagteken. Je kunt nog steeds in Babelsberg zitten. Of misschien over kunnen lopen naar de Russchen en ben je nu via de Baltische staten in Zweden aangeland. Wij weten het niet. Een ding is zeker, en dat is, dat je heel wat te vertellen zult hebben, als je weer hier in je eigen landje bent.

Mies en Hatty hebben in Hilversum¹¹⁷ een huisje gehuurd, dat ze nu aan het aankleden zijn. Zij gaan direct na de oorlog trouwen. Nu zijn verschillende van haar meubelen, die ze op onze kamer had gezet, naar Hilversum gegaan en andere, die Corry heeft gekocht, zijn er voor in de plaats [p. 48] gekomen. Ook een divanbed. Nu is het een zit-slaapkamer geworden, dus wel een vooruitgang. Ik heb gesjouwd, hoor, gisteren en vandaag want ik heb mijn kast ook uitgemest, iets wat je zoo nu en dan wel eens hoognoodig mag doen.

Ik word nu met man en macht naar bed gestuurd, dus schrijf ik morgen wel verder. Welterusten lieverd. Ik hoop tenminste, dat je nog rusten kunt.

Letter 17: 1 April, 1945

¹¹⁶ *Het Parool*, meaning 'the password' or 'motto', is a Dutch newspaper that was founded in Amsterdam in 1941 as a resistance paper. The paper still exists and is still based in Amsterdam.

¹¹⁷ Kitty abbreviated the place name as 'H'sum'.

[p. 48] Hier zijn we weer. Gisteravond, toen we naar bed gingen, hoorde ik ons codenummer op de muur kloppen en ben weer hard naar beneden gehold. Het was Bergmans¹¹⁸, die een kristalletje¹¹⁹ heeft. Hij had net gehoord, dat Montgomery¹²⁰ tot op 13 km over de Nederlandsche grens was doorgedrongen, richting Doetinchem. Hij moest natuurlijk dat nieuws nog even kwijt en waar zou het beter besteed zijn dan bij ons? We zijn alleen een tikje nuchterder dan op 6 september¹²¹, hoor. Nu wachten we kalm af, maar toen dachten we minstens, dat we al bevrijd [p. 49] waren, ofschoon de oorlogstoestand er op het oogenblik heel wat gunstiger voorstaat. Ik maak me nu sterk, dat met Pinksteren de heele boel wel erledigt¹²² is.

Och Henny, ik zal je eens wat vertellen. Heer Bal¹²³, van kantoor, had aan een van de meisjes, die niets uitvoeren dan voor anderen breien, gevraagd of ze voor hem 2 babytruitjes wilden breien van schapenwol. Ze deed het alleen maar voor levensmiddelen zei ze en dan moest ze er 10 pond voor hebben. Waar haalt ze de moed vandaan, hè, als de tarwe op f15,- per pond staat, want hij is eenigszins gedaald. Nu heb ik aangeboden, dat ik het wel doen zou. Och ja, 'het is een poepie werk,' zou men zeggen en ik doe het graag. Nu heb ik ze vandaag gebracht en daar heb ik me toch een leuke fruitschaal gekregen. Ik vind hem werkelijk reuze mooi. Ik wou, dat je hem ook kon zien, maar misschien volgende week of zo. Raar idee hè. Ik kan het me haast niet indenken. Maar het zal toch wel eens één keer waar worden, hè.

Letter 18: 8 April, 1945

[p. 50] Het is weer zondag en er is heel wat gebeurd, dat de moeite van vertellen waard is.

Allereerst is er sedert de afgelopen zondag in de oorlogstoestand weer verandering [op]getreden. Bijna de heele Achterhoek is van de Moffen gezuiverd en dinsdag leek het wel

¹¹⁸ Bergmans ran the pharmacy next-door. He was in possession of more advanced technology than the Ouwens family, and occasionally provided them with updates on the Allied advance.

¹¹⁹ A crystal radio: a very simply radio receiver, which can be put together with a few inexpensive parts. Additionally, it needs no power source other than the power of the waves it picks up on. These qualities made it ideal as an 'illegal' radio.

¹²⁰ Field Marshal Bernard Law Montgomery (1887-1976), one of the highest serving commanders of the British army. He was in command of the Allied forces leading up to and during the Battle of Normandy. In the months that followed, he was in command of the 21st Army Group. Kitty spelt his name as follows: 'Montgommery'.

¹²¹ On 6 September, 1944, Allied forces liberated the Belgium city of Ypres, and Soviet forces captured the Estonian city of Tartu. Kitty may have been referring to either of these events, although it is more likely that she referred to 'Dolle Dinsdag' (see footnote 124), which took place on 5 September, 1944.

¹²² German for 'done' or 'over'.

¹²³ Not identified.

de 2^e 'Dolle Dinsdag'.¹²⁴ De mensen wisten te vertellen, dat ze al in Vianen, ja zelfs Utrecht en Amersfoort zaten, maar ja, zeker wisten ze het niet natuurlijk.¹²⁵ Ze hebben in Almelo en Enschede onder andere hard tegen hard gevochten en in Doesburg, Doetinchem en Zutphen houden ze al een paar dagen stand, dus je kunt begrijpen, dat ze daar aardig huisgehouden zullen hebben. Nu hebben ze vandaag doorgegeven, dat er nieuwe luchtlandingstroepen ten oosten van het IJsselmeer, dus waarschijnlijk in Overijssel en Gelderland ten westen van de IJssel, [zijn geland], maar ze geven nog geen bijzonderheden omtrent plaats en hoeveelheid. Misschien hebben we nu eenige kans, dat wij er nog onderuit komen voor het einde van de oorlog, maar zeker is het natuurlijk nog niet. Wel zullen ze op van Coevorden naar ter Apel in Groningen [trekken] zoodat ze bijna afgesloten zijn, maar ja, je weet natuurlijk niet of wij dan met dat ploegje [p. 51] moffen, dat hier in het westen zit, opgeknapt zullen blijven. Maar ja, we zullen maar afwachten en er het beste van hopen.

Donderdagmiddag is er precies voor kantoor een Wehrmachtswagen uit elkaar gesprongen. 41 ramen zijn er alleen van kantoor al kapot, dus je kunt begrijpen, dat het een koude bedoeling was met die storm, die er net was. Nu hebben ze er plaatijzer voor getimmerd, waar we wel tot een tijdje na de oorlog na de oorlog mee opgeknapt zullen blijven, want er is aan geen glas te komen.

Wim heeft hout gehaald deze week uit Hilversum, ongeveer 300 kilo met de bakwagen. Hatty had ervoor gezorgd. Het is een heel karwei geweest, hoor. Dennenhout, dus het ruikt lekker in de kelder. Ik heb ook met een overall aan in de kelder staan zagen, met als resultaat 2 blaren. Het is vandaag heerlijk weer en wij zitten buiten achter het huis in de zon. De poorten zijn aan allebei de kanten op slot tegenwoordig, dus lekker vrij, hoor. Je moest er ook maar bij komen zitten, lekker bruinegebakken in de zon. Doe je het?

Letter 19: 14 April, 1945

[p. 52] Vandaag is de pipa jarig. Het is altijd al een probleem, wat je in normale tijd aan een man moet geven, maar nu is het heelemaal moeilijk uit te visschen. Gisteren ontdekte ik toevallig, doordat pa vroeg of ik even zijn manchetknoopen in wilde doen, dat het er 2

¹²⁴ Literally: Mad Tuesday. This day took place in the Netherlands on 5 September, 1944. On 4 September, the Allies had conquered Antwerp and the Dutch believed their liberation to be at hand, but the Allies only succeeded in liberating the south of the Netherlands. The northern provinces had to wait until 5 May, 1945 to be liberated.

¹²⁵ These people were misinformed: Allied troops liberated Utrecht and Amersfoort on 7 May, 1945.

verschillende waren, dus was het raadsel voor mij gelukkig opgelost. Ik heb koekjes gebakken en ook een groote koek. Voor deze keer met suiker en een ei. Lekker is het, hoor. Carl is gek op bloemen en plantjes en nu heeft hij zelf een azalea voor opa uitgezocht. Van mij heeft Carl een paasstekje gekregen en daar loopt hij aldoor naar toe om te kijken. 's Morgens om zes uur pleegt hij al op te staan en komt me dan roepen om te vertellen, dat weer een blaadje erbij is of zooiets. Echt gezellig, omdat ik dan natuurlijk niet meer slapen kan. Dan ga ik maar thee zetten en pap koken of brood roosteren en is de tafel klaar wanneer de rest opstaat.

Gisteren zijn ze de IJssel overgetrokken, dus nu hebben we de kans, dat wij ook vrij komen.

Letter 20: 18 April, 1945

[p. 53] De Canadezen zijn inmiddels al een heel stuk opgeschoten. Apeldoorn is bevrijd en nu zijn ze op weg naar Amersfoort. In het afgelopen weekend hebben ze de drie noordelijke provincies gezuiverd en nu rest hen alleen nog Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en een stukje Gelderland. Zouden wij er dan eindelijk ook eens onder uitkomen? Na vijf jaar onder het juk der bezetting gezeten te hebben, eindelijk weer eens vrij te komen. Wie weet waar we naar verlangen, maar zoo kan het toch ook niet langer. Wim zei laatst ook, misschien zegt Bergmans of Macrander¹²⁶ de volgende week wel: 'Jammer, dat de familie Ouwens het niet mee heeft mogen maken,' want je weet toch niet of het hier zonder slag of stoot gaat. Ik heb wel gehoord dat ze Amersfoort, Hilversum, Utrecht en andere groote steden zullen ontruimen, maar Mokum¹²⁷ tot de laatste man verdedigen, dus dat kan nog gezellig worden. Ze hebben de sluizen bij Muiden opengezet en nu lopen heele gedeelten onder water. In Amsterdam staan de grachten tot de rand vol en verschillende kelders lopen onder waarbij ook jullie kelder. Niet leuk hoor, maar ja, we moeten er wat voor over hebben.

Letter 21: 19 April, 1945

[p. 54] Vanochtend heeft de zender gezegd, dat ze op minder dan 35 km van Mokum zitten, dus dat is zoo ongeveer bij Hilversum. Ik kan het nog haast niet gelooven. Ik wou, dat je nu bij mij kon zijn. Maar ja, misschien ben jij al bevrijd. Ik ga nu naar je thuis om het even te

¹²⁶ Wilhelmus Jacobus Macrander, the owner of the bakery and tearoom located at the Vijzelstraat 48.

¹²⁷ Mokum is a colloquial, originally Jewish name for Amsterdam.

vertellen. We zullen toch nog niet meteen bevrijd zijn, want er werd bij gezegd, dat ze meer weerstand boden en ook wel last van de inundatie zouden ondervinden. Mies loopt de hele morgen zenuwachtig te lachen en is al eenige malen naar de 'dubbel u' geweest.¹²⁸ Tot nader nieuws!

Letter 22: 19 April, 1945

[p. 54] Hier 's ik weer! Ik ben vanochtend om kwart voor twaalf naar huis gestuurd om de laatste berichten van 'Purmerend' te kunnen hooren.¹²⁹ Wij hebben namelijk op het oogenblik alleen 's morgens kantoor van 9 tot half één en ze zouden dus het nieuws eerst morgen weer hooren.

Ze waren inmiddels weer een paar km opgerukt, want het was nog maar 30 km. Alleen hebben die pl.....¹³⁰ de afsluitdijk op [p. 55] 2 plaatsen opgeblazen. Gaten van +/- 20 m. Nu loopt de heele Wieringenmeer onder. Gemeen hè.

Wim komt nu net terug van Bergmans en er resteren nog minder dan 20 km. Eng hè. Ik kan het me nog haast niet indenken, dat we hier morgen of overmorgen kanongebulder zullen hooren. Misschien krijgen we nog wel een hongerbeleg of zooiets dergelijks. Och je weet eigenlijk niet eens waar je naar verlangt. Maar hoe het ook zij, er moet een eind aan komen. Maarschalk Model¹³¹ heeft zelfmoord gepleegd en ze zeggen Mussert ook.¹³² Jammer, dat wij het niet kunnen doen. Leipzig is al in geallieerde handen en de Russen en Amerikanen zitten nog 80 km van elkaar. Ze hebben Max Linoleum¹³³ gevangen genomen. De illegalen nog wel, waar hij altijd zoo op gescholden heeft. In Groningen is hij gepakt.

Seyss Inquart (6¼) heeft ook de benen genomen en die hadden nu altijd iets over de vlucht van onze koningin te vertellen.

¹²⁸ The toilet: this is a Dutch translation of the original English term.

¹²⁹ Kitty referred to the fighting that was taking place in this area. The Germans blew up dikes in North-Holland in order to halt the Allied forces' approach.

¹³⁰ Presumably 'ploerten', meaning: scoundrels or bastards.

¹³¹ Otto Moritz Walter Model (1891-1945) was a German field marshal, best known for his defensive battles in the second half of World War II. Hitler acknowledged him as one of his best field commanders, trusting him with the command in various desperate situations, until Model was defeated at the Battle of the Bulge in the Ardennes (16 December, 1944 – 25 January, 1945). Model indeed committed suicide, but on 21 April.

¹³² Anton Adriaan Mussert (1894-1946) was one of the founders of the National Socialist movement (NSB) in the Netherlands. He was supported by the German National-Socialists during the war and could maintain his position as the movement's leader in the Netherlands, but Hitler would not grant him political control and treated him more as a puppet. He was convicted and executed for high treason after the war, and thus did not commit suicide.

¹³³ Nickname for Max Blokzijl. 'Linoleum' is a reference to the second half of his last name.

Welterusten, lieverd. Morgen weten we misschien meer.

Letter 23: 20 April, 1945

[p. 56] Inderdaad weten we vandaag meer, of liever gezegd minder. Vanochtend begonnen we al te twijfelen, omdat ze in de Nederlandsche uitzending niks over Holland zeiden, alleen, dat ze de eerste huizen van Amersfoort waren gepasseerd, dus wij begonnen al te twijfelen. Maar in de Duitse uitzending¹³⁴ gaven ze nog door, dat Canadische 'Trüpfen'¹³⁵ 20 km van Amsterdam stonden. Om kwart voor twaalf werd ik weer naar huis gestuurd en wat denk je? Ze gaven door welke deelen er hier allemaal onder water staan en dat de Canadezen hun tankvoorhoede voorbij de Grebbelinie¹³⁶ terug hadden moeten nemen en dat ze nu 3 km van Amersfoort staan. Verder hadden ze de Protestantsche en Katholieke gemeenten verzocht aanstaande zondag een bidstonde te houden voor de noordwestelijke provincie. Dat ziet er niet zo mooi voor ons uit, hè. Het is natuurlijk allemaal heel mooi, dat de menschen het voor je willen doen, maar het is beter, als het niet noodig is. Ik geloof, dat er nu nog een paar moeilijke weken voor ons te wachten staan. Zooveel wat oorlogshandeling, als levensmiddelenpositie betreft, want er zijn hier veel Duitschers en N.S.Bers naartoe komen vluchten, buiten de [p. 57] soldaten nog, die de vlucht hebben genomen van het bevrijde gebied. Dus nu moet dat heele stel hier aan het eten gehouden worden. Als ze niets meer hebben, zullen de huizen wel geplunderd worden. Maar wij mogen de moed niet verliezen en vertrouwen op de goede afloop.

¹³⁴ Shortly after the Netherlands were invaded in 1940, the Dutch broadcasting stations joined the Rundfunkbetreuungsstelle (RBS), since the Germans wished for a unified, national broadcasting station. On 9 March, 1941, all Dutch broadcasting organisations were disbanded: the staff and materials were taken over by the state radio 'De Nederlandse Omroep', led by the Dutch national-socialist Willem Herwijer, used to spread pro-German propaganda. Max Blokzijl's talks are well-known examples of this. The state radio was meant to draw in listeners, but most Dutch people preferred to listen to British broadcasts, such as Radio Oranje, which was broadcast by the Dutch government from London, or Dutch broadcasts organised by the resistance. As a result of these broadcasts' popularity among the Dutch, the possession of radios was declared illegal on 15 March, 1943. Listening to the state radio remained possible through cable radio. It is because of the German's desired control over radio activity in occupied territories that the distinction between Dutch and German broadcasts is important, even if it is not immediately clear from this context whether the Dutch broadcast mentioned by Kitty refers to a programme broadcast by national-socialists or the Dutch resistance.

¹³⁵ German for 'troops'.

¹³⁶ The 'Grebbelinie' (Grebbe Line) was a forward defence line of the Dutch 'Water Line' (Water Line), and ran from the Grebbeberg in Rhenen towards the IJsselmeer.

De grachten zitten hier nu vol stekeltjes¹³⁷ en van groot tot klein is aan het visschen. Carl en Frits natuurlijk ook van de partij. We hebben hier een afwasteil vol met dat spul staan. Mies is nu bezig om ze te overtuigen, dat ze toch niet kunnen blijven leven. Ik ben benieuwd of het haar lukt. Steffie¹³⁸ van hiernaast heeft warempel een snoek van 30 cm gevangen met een schepnetje. Je kunt begrijpen, dat het de volle belangstelling van het heele straatje heeft.

Vandaag is Adolfie jarig. Wat een sof, hè, dat we niet op zijn verjaardag zijn bevrijd, hè.

Ik heb werk meegekregen van kantoor en ga nu maar meteen beginnen, anders ben ik er zondag mee opgeknapt.

Letter 24: 22 April, 1945

[p. 58] Vandaag geven de Russen hun communiqué bekend. Ze zijn van 6 kanten Berlijn binnen getrokken met tanks en staan nu op 8 km van de Potsdammerplatz.¹³⁹ Dus die menschen zullen er nu wel behoorlijk van lusten. Ik hoop tenminste van harte, dat jij veilig en wel uit die keet bent. We hebben hier ook weer veel activiteit in de lucht. Ik weet niet of het daarnet een luchtgevecht, bombardement, of afweergeschut was. Wel weet ik, dat er aardig tekeergegaan werd.

Vanochtend ben ik naar de kerk op de Dam geweest en zooals gewoonlijk als hij mij ziet, ging Trixie de hond van Macrander met me mee. Ik heb hem een paar maal naar huis gestuurd, maar hij deed het niet. Ik heb verder niet meer op hem gelet, maar toen ik in de kerk zat, werd ik op mijn schouder getikt en vroeg iemand mij of dat hondje misschien van mij was. Laat hij nu mee naar binnen gegaan zijn. Ik hem naar buiten gestuurd natuurlijk. Wat een trouw beestje, hè. Hij¹⁴⁰ heeft gebeden voor onze vrijheid, nu reeds $\frac{3}{4}$ van ons landje vrij is. Zonder omwegen en ronduit. Wat een moed hè, [p. 59] na 5 jaar oorlog. Hij noemde ook de namen, die met de dood voor oogen voor het vuurpeloton stonden en nog: 'Geloofst zij Jezus en gelooft zij onze lieve Koningin' riepen. Hij noemde hen helden.

¹³⁷ Stickleback that presumably entered the canals as a result of the Germans flooding the area around Amsterdam.

¹³⁸ Not identified.

¹³⁹ The Potsdamer Platz is an important public square and traffic intersection in the centre of Berlin, lying about one kilometre south of the Brandenburger Tor.

¹⁴⁰ Presumably the minister of the 'Nieuwe Kerk', a fifteenth-century Church on Dam Square that is no longer used for church services but rather for exhibitions and royal ceremonies. Various Dutch naval heroes, such as Jan van Galen (1604-1654) and Michiel de Ruyter (1607-1676), are buried there.

Mijn 2^e kussen is inmiddels ook af en nu ben ik een kleedje aan het haken. Dat wordt ook leuk, hoor. Als je nog even wacht, met terugkomen, dan ben ik al klaar met ons huishouden, als je terugkomt. Het is anders wel vervelend, hoor, als je nooit wat van elkaar hoort, hè. Vind jij ook niet? En ik zit aldoor maar te pennen en vragen te stellen en ik krijg toch geen antwoord erop en mocht je eens in de gelegenheid komen om de vragen te beantwoorden, dan denk ik dat het me niet meer zooveel zal interesseren, want dan ben jij bij mij.

Hoe lang zou het nog duren?¹⁴¹ Ik geloof wel, dat het niet voor Paschen zal zijn, of ik bedoel Pinksteren.¹⁴² Maar de hoofdzaak is dat het ooit zal gebeuren, hè. Ik heb een prachtige bos paarse seringens met geele brem van je pipa gekregen. Ik heb er een bos van in de tuin en een op mijn slaapkamer. Ik was er echt blij mee. We hebben ze nu met de trekschaar uit de kruin geknipt.

Letter 25: 24 April, 1945

[p. 60] Volgens de laatste berichten staan Russische tanks op de Potsdammerplatz, dus dat is het centrum van Berlijn, en in het Wehrmachtsbericht¹⁴³ staat, dat Hitler en Goebbels zich in Berlijn bevinden, dus ik ben benieuwd hoe dat afloopt. Gisteren om even voor zevenen hoorden wij een verschrikkelijke klap en wisten niet wat er nu eigenlijk gebeurd was, maar het klonk wel vlakbij. Even later komt Bergmans binnen en hij zegt: 'Hebben jullie die klap gehoord, daarnet?' Ja, natuurlijk! 'Er is een tijdbom ontploft op de hoek van de Spiegelgracht en de Prinsengracht. Voor de deur van die banketbakker. Daar was een bedelaar naar binnen gegaan en had om eten gevraagd. Hij had brood gekregen en wilde op de rand van het trottoir gaan zitten eten en hij plofte uitelkaar.' Ja, lach maar niet, het is echt waar. Hij had op de Prinsengracht voor het gerechtsgebouw, waar steeds moffenwagens staan, een eivormig voorwerp gevonden en had het nog aan die mensen van de bakkerij laten zien. Die hadden hem nog gewaarschuwd en aangeraden, dat ding weg te gooien en je ziet het [p. 61] resultaat. Er was zoo goed als niets van hem terug te vinden en er zijn daar een zestigtal

¹⁴¹ 'It' would not take much longer. On this day in history, the last World War II battle in the Netherlands, also known as Operation Canada, began in Delfzijl. The battle ended on 2 May. The 5th Canadian Division ensured the Allies' victory.

¹⁴² The liberation did take place before Pentecost, since Pentecost took place on 20 and 21 May, 1945.

¹⁴³ German for 'armed forces report', which was broadcast daily during the war.

ramen kapot. Wat een rare dingen kun je toch beleven tegenwoordig, hè. En toch word je harder door deze tijd.

Ik zal voor de aardigheid een paar recepten van gerechten, die ze ons willen laten eten hiernaast inplakken.¹⁴⁴ Het is wat moois, hè. Ik zou jouw gezicht wel eens willen zien als ik je later zoiets voor zou zetten. Ik geloof, dat de liefde dan gauw geweken zou zijn, of ben je niet zoo materialistisch. Het beste is je eens op de proef te stellen, dan kan ik het gauw genoeg merken. Nee hoor, stil maar, jij mag iedere dag kiezen wat je eten wilt, is het zoo beter? Ja hè?

Zal ik je nog eens wat vertellen? Dat maandsalaris, dat we op het eind van ieder jaar als grati- [p. 62] ficatie kregen en dat het afgelopen jaar niet door is gegaan, hebben we nu alsnog uitbetaald gekregen.

Is dat even een meevaller. Een kleine 'meier'¹⁴⁵ zoo maar in je schoot geworpen

te krijgen, zonder dat je er op rekent of iets voor hoeft te doen. Aan één kant is het leven wel makkelijk tegenwoordig. Je werkt van 9 tot 12.30 en krijgt evenveel uitbetaald als wanner je van ½ 9 tot 12.30 en van ½ 2 tot 6 zou werken en nog een maand salaris toe. Maar ik werk ook nog even hard als vroeger hoor, al zeg ik het zelf.

Vanavond, toen ik nog even met de berichten bij je thuis was, was Ben¹⁴⁶ er ook. Die heeft het toch maar even getroffen hè, terwijl we hem eerst beklagden omdat hij in de arbeidsdienst moest.¹⁴⁷

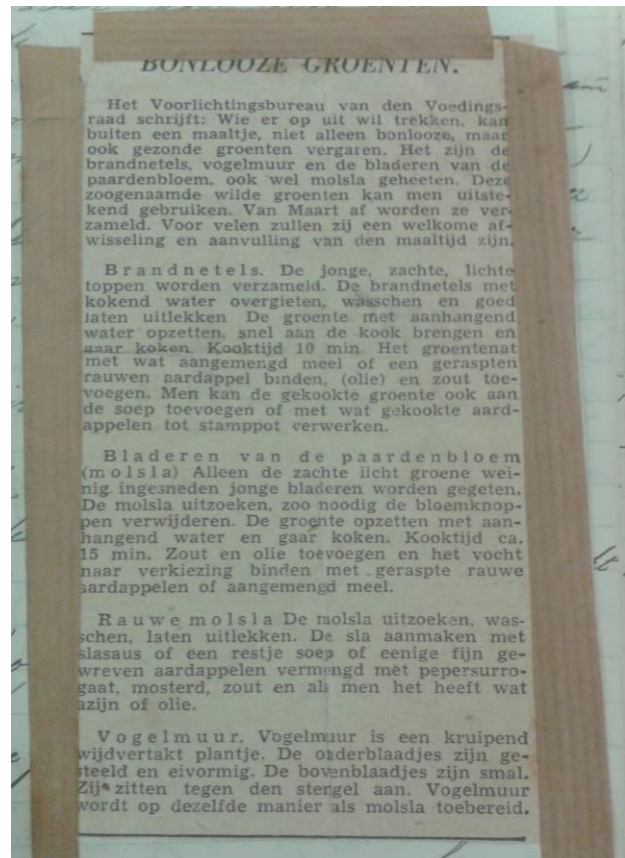


Illustration 19: Recipes containing commonly found if unusual ingredients, as suggested by an article in an unidentified newspaper, April 1945.

¹⁴⁴ This article (shown on the following page) was shared by newspapers such as *Het Vaderland* and *De Tijd*, though Kitty's version does not appear to be from either of these newspapers.

¹⁴⁵ A 'meier' was colloquial Dutch language for a 100-guilder banknote. The word is based on the Hebrew word 'mei'oh', which means a hundred.

¹⁴⁶ Not identified.

¹⁴⁷ The 'Nederlandse Arbeidsdienst' was meant to convert the Dutch to National Socialism. When few people volunteered to work for the Germans, it became forced rather than voluntary labour.

De Carbidlamp doet het niet al te best vanavond en Wim weet, zoals altijd natuurlijk weer raad. Wat denk je? Ja, hij spuugt er gewoon even in. Wat een vullik, zou de Tilburger zeggen.¹⁴⁸ Mies zit achter me papier te stoken om een beetje pap te koken. Ja, zoo scharrel je maar aan tegenwoordig en zoo komen we er misschien zonder kleerscheuren doorheen.

Letter 26: 25 April, 1945

[p. 63] Gisteren zijn we voor een keer weer eens laat naar bed gegaan. Het was over 12, dat onze buurman nog aan kwam kloppen. Hij had net gehoord, dat de Tommies¹⁴⁹ ons levensmiddelen willen komen brengen. Dat zijn die zoogenaamde ravitailleringsbommen.¹⁵⁰ Ze zullen met duizenden bommenwerpers (Lankisters¹⁵¹) hier boven komen en dan die dingen op van te voren aangegeven dagen op een bepaalde plaats neer laten komen. Het is voor de noodlijdende westelijke provincies. Ze verzoeken de moffen vriendelijk niet op deze vliegtuigen te schieten, daar het toch in hun eigen belang is, dat de bezette bevolking geen honger lijdt en er zodoende geen revolutie uitbreekt. Het is dus wel een teken, dat wij hier nog niet bevrijd zijn. Ik ben benieuwd hoe dat afloopt.

Letter 27: 27 April, 1945

[p. 63] Gisteren avond hebben ze doorgegeven, dat we nog niet direct die pakketten moeten verwachten en vanochtend konden we ze weer elk oogenblik verwachten, dus wat moeten we er nu van geloven? Afwachten maar, is het eenige wat er op zit. Toch ben ik benieuwd of we er nog wat van te zien krijgen.

Letter 28: 28 April, 1945

[p. 64] Oh Henny, als het toch eens waar mocht zijn! Vanavond om bij half zeven kwamen Lenie en Map bij ons binnen hollen, of het waar was, dat Duitschland al gecapituleerd had. Ze hadden het al van verschillende zijdes gehoord en kwamen nu hier vragen of het waar was. Wim [heeft] natuurlijk meteen zijn licht opgestoken en ja hoor, het was ten deele waar.

¹⁴⁸ Tilburg slang for 'een vuillak', meaning: a dirty person.

¹⁴⁹ British military forces.

¹⁵⁰ Bombs for the sake of provision and supply instead of destruction.

¹⁵¹ Presumably: (Avro) Lancasters, a British four-engined heavy bomber, which was one of the most successful night-bombers.

Himmler¹⁵² had aan de Engelschen en Amerikanen, onvoorwaardelijke capitulatie aangeboden. Maar nog niet aan Rusland, zoodat ze dit natuurlijk afgewimpeld hebben. Maar het is in zooverre typeerend, dat ze hun meerderheid erkennen en dat het zoogenaamde geheime wapen¹⁵³ maar kwatsch is. De indirecte bedoeling van de moffen zou natuurlijk geweest zijn, dat Engeland en Amerika met Duitschland tegen Rusland moesten gaan vechten, maar daar zijn de Tommies en Yankees natuurlijk niet voor te vinden. Oh Henk, misschien nu nog een paar dagen voor ze hun volledige nederlaag erkennen. En dan kunnen we weer bij elkaar zijn. Mijn gedachten raken heelemaal in de war als ik eraan [p. 65] denk. Vandaag stond in het 'dagblad'¹⁵⁴, dat Potsdam in geallieerde handen is, dus nu ben je in ieder geval bevrijd, of er moet iets gebeurd zijn en aan die mogelijkheid durf ik haast niet te denken. Nee hè, Henny, we hebben nu zoo lang op elkaar gewacht, dat we nu wel eindelijk weer bij elkaar mogen zijn, vind je ook niet. Daarnet vroeg Fritsje: 'Is nu de oorlog haast voorbij, tante Kitty?' 'Bijna,' zei ik en toen hij weer: 'Dan komt oom Henk ook gauw. En Papa?' vroeg hij toen ineens, 'komt die dan ook gauw?' Erg toch, hè, voor zulke kinderen. Wij denken aan onze blijdschap en wat er allemaal na de bevrijding zal gebeuren, maar we vergeten, wat die kinderen misschien boven het hoofd hangt.

Göring¹⁵⁵ is afgetreden, hè, wegens pijn in zijn hart; het ging zeker van rikketik. Mussolini hebben ze nu ook weer in zijn kraag, hè,¹⁵⁶ maar die is na die geschiedenis in Italië toch niet meer geworden wat hij geweest is en op Mussert hebben ze een aanslag gepleegd, hoorde ik, maar dat is nog niet zeker, dus kunnen we het nog niet voor waar aannemen. Nou, my dear boy, ik zal proberen, te gaan slapen. Welterusten, jongen.

Letter 29: 29 April, 1945

¹⁵² Heinrich Luitpold Himmler (1900-1945) was the highest ranking and longest serving member of the SS (literally: Protection Squadron) and a leading member of the German Nazi Party.

¹⁵³ *Wunderwaffe*, German for 'wonder weapon', was a term used by the Nazi Germany propaganda ministry to refer to revolutionary weapons that could turn the tide of the war. Most of them remained prototypes or did not significantly affect the outcome of battles.

¹⁵⁴ It is impossible to tell from this context which paper Kitty was referring to. The citation marks may draw attention to the notion that it is an illegal paper, but on the other hand, they might also indicate that the paper cannot be taken seriously because it is legal and therefore censored.

¹⁵⁵ Hermann Wilhelm Göring (1893-1946) was a German politician, military leader (air marshal), and leading member of the German Nazi Party (NSDAP). Contrary to what Kitty wrote, he was removed from all his positions in the army and the party by Hitler after Göring had asked Hitler if he could assume control of the Reich after Hitler's suicide.

¹⁵⁶ Benito Mussolini (1883-1945), former Prime Minister and leader of the National Fascist Party of Italy, was captured by communist partisans on 27 April, 1945. He was executed the next day.

[p. 66] Wat betreft de voedselpakketten zijn ze nu toch tot een overeenstemming gekomen; de moffen hebben toegestaan, dat de Tommies een bepaalde richting volgen met hun vliegtuigen. Vanmiddag om kwart voor twaalf hebben ze doorgegeven, dat de 1^e vliegtuigen naar Nederland onderweg waren met hun voedselpakketten. Nu hebben ze doorgegeven, dat ze in Den Haag, Rotterdam en Leiden ze al afgeworpen hebben. Van tevoren was bekend gegeven, dat wanneer ze het zouden afwerpen er eerst lichtfakkels in roode en groene kleur [zouden verschijnen]. Ze zijn daar eerst de boel af gaan zetten en rond die plaatsen stond het zwart van de mensen. Geloof maar, dat het een mooi gezicht geweest moest zijn en dat de ware aard van het Nederlandsche volk omhoog gekomen zal zijn. We leven nu in een tijd van hoogspanning, nog een tikje erger dan op de dolle Dinsdag. Nu geven ze weer door, dat Hitler een bloeditstorting in de hersenen heeft, zoover je het geloven wil.

Daarnet hoorden we een verschrikkelijk geratel. Wij wisten eerst niet wat het was en toen zagen we, dat het een [p. 67] stelletje tanks was. Had je die opmerkingen moeten hooren van al die verschillende mensen. Het was half elf en je mag na 7 uur niet eens op straat. Overal gingen de deuren open, tot zelfs bij Priester¹⁵⁷ de N. S. Ber¹⁵⁸, zoals je weet. Van de overkant riepen ze dat ze ook voor Rusland gecapituleerd hadden en Wim riep dat het niet waar was. Nu blijkt, dat Stalin¹⁵⁹ een nota uitgeschreven heeft en als Duitschland die tekent, dan is het zoover en dan jij maar weer naar je Hollandje terug, hè. Oh Hannibal! Mussolini schijnt door een Italiaansche Patriotten neergepapt te zijn. Morgen is Juliaantje¹⁶⁰ jarig en dan is het 1 Mei, dat is de dag, waarop de Russen het gewonnen willen hebben. Nou, wie weet. We maken nog een kans. Ik ga maar naar bed, ofschoon ik er niet veel fedutie¹⁶¹ in heb, maar de rest smeert hem ook, dus moet ik wel mee, want de lamp verdwijnt ook en dan kan ik niet meer verder schrijven. Maar weer afwachten, wat de dag van morgen brengt. Misschien levensmiddelenpakketten of de Vrede!

¹⁵⁷ Between 1940 and 1942, the National Socialist department in Amsterdam held a survey among their members, the content of which is not known. The names and addresses of participants did survive, and appeared as a book called *Ledenlijst van de Nationaal-Socialistische Beweging te Amsterdam*, which is kept by NIOD and the National Archive of the Netherlands. To protect the people on this list, their first names are not included, but one person named Priester, born in 1893, appears on the list, and might be the person Kitty referred to here.

¹⁵⁸ Members of the Dutch National Socialist Movement in the Netherlands were referred to as 'NSB'ers'.

¹⁵⁹ Jozef Stalin (1878-1953) was the leader, and effectively the dictator, of the Soviet Union from the mid-1920s until his death in 1953.

¹⁶⁰ The Dutch Princess Juliana Louise Emma Marie Wilhelmina of Orange-Nassau (1909-2004) resided in Canada during the war with her two daughters Beatrix and Irene, and gave birth to a third daughter, Marijke, in Ottawa. She became Queen of the Netherlands in 1948.

¹⁶¹ Probably 'fiducie', meaning: having little to no trust in something.

Letter 30: 30 April, 1945

[p. 68] Vanochtend, toen ik om half twaalf net wilde verdwijnen naar huis, kwam net Nieuwenhuizen¹⁶² van de financiële dienstverlening¹⁶³ binnen en hij riep: 'Juffrouw Ouwens, komt u eens mee.' Ik achter hem aan. Hij ging ons kantoor binnen en verkondigde: 'Hitler is vannacht gestorven. Op alle fronten zijn de wapenen neergelegd en vannacht om 12 uur wordt de vrede getekend. U kunt er van op aan, het is werkelijk waar.' Toen heb ik de benen genomen om thuis zelf te hooren of het waar was. Ik kwam zoowat buiten adem aan hier thuis, want ik wilde zoo graag de eerste zijn die het bij jullie door kon geven. Er bleek geen klap van aan te zijn. Toen ik weer op kantoor kwam en het vertelde, konden ze hem wel vermoorden, wil je dat geloven, want iedereen had zich mee laten sleepen en Bal geloofde zelfs zoo sterk, dat het waar was, dat hij zijn eenige vooroologsche sigaar, die hij voor de vrede had bewaard, er bij aangestoken had. Ik hoorde ook, dat er gisterenavond in de meeste deelen van de stad, behalve het centrum, veel menschen tot negen uur op straat gebleven zijn, omdat ze meenden, dat het vrede was. Ze zijn [p. 69] weer naar de Berlagebrug gerend en riepen: 'Ze komen, ze komen.' Om negen uur was de kortstondige vrede weer afgeloopen, want toen kwam de 'Grüne', die de menschen met mitrailleurs van de straten joeg, dus een soort 'Dolle Zondag' is het geweest.

Letter 31: 1 May, 1945

[p. 69] Vanochtend waren de berichten, dat van de Rijkskanselarij de roode vlag wapperde en dat de moffen of liever gezegd Himmler een nieuwe vredesvoorstel had gestuurd, dat vanmiddag door Churchill in het Lager Huis zou worden bekend gemaakt. Nu is Wim aan het hooren of het al bekend is. Henny, ik heb nog nooit zoo'n spannende tijd meegemaakt als de laatste drie dagen, wil je dat geloven? Maar jij maakt het natuurlijk ook mee; alleen in bevrijd gebied, wat de situatie een beetje anders zal maken. Waar? In Nederland of in Duitschland, of misschien wel in Zweden of de Balkan. Niemand weet het. En we moeten weer afwachten. Wim komt net binnen er is nog niets bekend, dus nu weer tot kwart voor vijf.

¹⁶² Not identified.

¹⁶³ Kitty wrote 'F.D.', which likely refers to the company's financial services.

Letter 32: 1 May, 1945

[p. 69] Er is niets bijzonders meer doorgekomen vandaag. Dus weer een emotionele dag, waarin we toch niets verder gekomen zijn!

Letter 33: 2 May, 1945

[p. 70] Hannibal! Ik zou er wat voor over hebben, als jij dit had mogen meemaken. Vanochtend, toen we de laatste berichten op kantoor aan het bespreken waren (het was kwart over negen), hoorden wij ineens een gezoem van vliegtuigen en ja hoor, daar kwamen ze heel laag aangevlogen. Ik heb niets gezegd op kantoor, maar heb de beenen genomen naar huis en ben direct het dak opgeklommen. Het was een fantastisch gezicht. Er stond een massa mensen op het dak en daar kwamen de vliegtuigen aan. De mensen stonden te juichen en waaiden met tafellakens en servetten. Ik kon wel huilen, kun je je dat voorstellen. Mijnheer Bergmans heeft een paar mooie kijkers en we konden van het dak af zien, dat ze achter het Rijksmuseum, dat is dus op Schiphol een regen van die pakketten lieten vallen. De bommenrekken gingen open en de pakketten komen er uit. Wat zullen die piloten blij geweest zijn, dat ze eindelijk eens met hun vliegtuigen op konden stijgen om de mensen eten te brengen en blij te maken, in plaats van dood en verderf rond te strooien. Zelfs moffen stonden met witte vlaggen op de [p. 71] daken te wuiven. Er zullen ook wel Nederlandsche piloten bij geweest zijn en wat zullen die blij zijn als ze eindelijk weer eens iets van hun vaderland zien of misschien wel hun woonplaats. Vandaag is het 22 maanden geleden dat jij weg moest. Ja, we zijn wel allebei een hoop veranderd, denk ik, want het scheelt een stuk of je 18 of 20 jaar bent. Maar het zal wel geen 24 maanden meer worden, denk jij ook niet?

Vandaag is bekend gemaakt, dat Hitler dood is en dat admiraal Dönitz¹⁶⁴ hem opgevolgd heeft. Dus waar blijven ze nu met hun voorzienigheid. 6¼ zei nog op de avond voor Adolf zijn verjaardag, dat ze beter hun liefste familieleden konden verliezen, dan de führer, want dat dan alles ineen zou storten. Dus dan weet je het wel, hè. Prins Bernhard¹⁶⁵

¹⁶⁴ Karl Dönitz (1891-1980) was a German admiral who played an important part in the naval history of the Second World War. On 30 April, 1945, after Hitler's death, he succeeded Hitler as the head of the German state, in accordance with Hitler's last will and testament.

¹⁶⁵ Prince Bernhard of Lippe-Biesterfeld (1911-2004) was the husband of the Princess Juliana. During the war, he remained in London with Juliana's mother, Queen Wilhelmina (1880-1962), and the Dutch government.

heeft met Sysie¹⁶⁶ geconfereerd en het resultaat is, dat er levensmiddelen per schip en per auto gebracht zullen worden en dat de vliegtuigen gewoon doorgaan.¹⁶⁷ Het is net of het vrede is hier, alleen jij zou er nog bij moeten zijn, dan was het heelemaal voor elkaar. Ja, en vlaggen mag je natuurlijk ook niet, maar wel juichen als de Tommies overkomen. Ach ja, admiraal Dönitz had nog gezegd, dat de strijd tegen de Bolsjewisten¹⁶⁸ door zou gaan en dat wanneer de Amerikanen en Engelsen hun daarbij zullen hinderen, [p. 72] ze genoodzaakt zullen zijn tegen hen ook te vechten.

Wim komt net binnen en vertelde dat Von Rundstedt¹⁶⁹ en Horte¹⁷⁰ gevangen genomen zijn en dat de conferentie gehouden is in een dorpje tussen de linies, dus waarschijnlijk de Grebbelinie.¹⁷¹ Er zullen vandaag al 200 vrachtauto's op en neer gaan en 1.000 ton vervoeren van het bevrijde naar het onbevrijde gebied. En de Duitschers zullen zelf de Engelsche schepen Rotterdam binnenleiden. Snap jij het nou? Zie in zoo'n auto te kruipen, dan kom je tenminste ook eens bij ons. Dat is natuurlijk onzin, maar snap jij nou iets van zoo'n oorlog? Het lijkt wel een spelletje. Ik ga nu even naar je huis het nieuws brengen.

Letter 33: 3 May, 1945

[p. 72] Berlijn heeft gecapituleerd. Gisterenmiddag om 4 uur. Maar de oorlog is nog niet voorbij, hoor! Ze vechten moedig door. Mij benieuwen hoe lang ze dat nu nog volhouden. De halfstok vlaggen zijn ook alweer binnen, dus die rouw zit niet bepaald diep. In het blaadje¹⁷² stond, dat Hitler en Goebbels wel zelfmoord ge- [p. 73] pleegd hebben.¹⁷³

Vandaag zijn de levensmiddelenbombardementen weer doorgegaan. De vrachtauto's

¹⁶⁶ Seyss-Inquart.

¹⁶⁷ Kitty referred to the 'Achterveld Conference' (28 and 30 April, 1945), during which Seyss-Inquart met up with Allied officials from the US, Canada, the UK and Russia, among whom Prince Bernhard, for negotiations about food aid for the starving citizens in occupied areas. Seyss-Inquart allowed the drop offs, but would not comply with the general terms of surrender just yet – although he agreed to a cease-fire.

¹⁶⁸ Bolsheviks were a faction of the Marxist Russian Social Democratic Labour Party. Nazi leaders used the term to refer to the Communist International, and communists in general.

¹⁶⁹ Karl Rudolf Gerd von Rundstedt (1875-1953) was a German Field Marshal during the Second World War. He was captured by American soldiers in Bad Tölz.

¹⁷⁰ Presumably Miklós Horthy de Nagybánya (1868-1957), a Hungarian admiral and statesman, who served as Regent of Hungary between World War I and World War II and throughout most of World War II. At the end of the war, he came under the custody of American troops.

¹⁷¹ The protocols of Achterveld were signed in Wageningen on 2 May, 1945.

¹⁷² It is impossible to say from this context which paper Kitty was referring to. While legal newspapers did not portray the Germans in a negative or weak light, censored as they were, they did report on the proceedings of the war, and would not have been able to keep Hitler's death secret. Resistance papers would have been more eager to report on Hitler's death, but legal newspapers were on the whole more widely read during the war.

¹⁷³ On 30 April, 1945, Hitler shot himself in the *Führerbunker* in Berlin. On 1 May, Goebbels and his wife committed suicide in the garden of the Chancellery after murdering their children.

worden door Canadezen naar bezet gebied gebracht en daar brengen andere Canadezen weer dit verder naar de plaatsen van bestemming. Op die manier wordt er 30.000.000 kilo gebracht. Stel je voor, dan zou ik al met een Canadees uit geweest zijn nog vóór dat hier de boel bevrijd was. Nee hoor, of jij moet uit zoo'n auto te voorschijn komen!

Vandaag wisten de mensen weer te vertellen, dat we morgen van 7 tot 7 binnen moesten blijven en dat dan de moffen ontwapend zouden worden en we dus zaterdag vrij zouden zijn. Nou, ze kunnen me nog meer vertellen, hoor; ik geloof niets meer — of Wim moet het gehoord hebben. Ik zou er heel wat voor over hebben, wanneer we morgen wakker zouden worden en ze zijn eruit respectievelijk erin. Ik denk, dat jij zoo langzamerhand wel niet veel meer van je Hollandsch terecht zal brengen, maar ja, dat komt wel weer, hè? Je moet maar niet op mijn schrift letten, want het is al bij tien en we hebben nog geen licht opgestoken.

Letter 34: 4 May, 1945

[p. 74] Hannibal! Eindelijk is het zoover. Morgenochtend om 8 uur treedt het in werking! Morgenochtend om 8 uur zijn we vrij! Oh Henny, de werkelijkheid dringt haast niet tot me door! Het was 8¼ uur, toen ik Robby aan het wasschen was. Wim kwam binnen en vertelde dat er niets bijzonders was. Ik had Robby net afgedroogd, toen Carl schreeuwde: 'Kom eens kijken!' Wij renden naar de deur en iedereen stond buiten. Het was vrede, riepen ze. De mensen zongen eenparig het Wilhelmus en er werd gespeeld op de harmonica. Oh Henny ik wou, dat je er bij geweest was. Dat zou wat voor jou geweest zijn, maar ja dit boek moet je dan maar een beetje de juiste situatie vertellen. Ik ben natuurlijk ook naar je thuis gehold en daar stonden ze al met oranjespeldjes. Coen¹⁷⁴ stond er ook bij. Oh, ik kon iedereen wel omhelzen, wil je dat geloven, alleen bij gebrek aan jou. Wanneer ben je nou hier? Om 10 uur hebben ze het zelf gehoord. Nederland, Noord Duitschland en Denemarken capituleerden.

[p.75] Alles stond op straat. De mensen brulden over en weer en van de verschillende kanten riepen ze mij toe: 'Nu komt jouw Henk gauw terug.' Een mof liep voorbij met zijn handen in zijn zakken en opgetrokken schouders. Hij bromde meer in zichzelf, 'Idiote.' Na verloop van een halfuur ongeveer kwamen de moffen in overvalwagens voor het laatst de orde herstellen en schoten in de lucht. Ja hoor, Wim heeft geluisterd om kwart voor twaalf en daar heeft hij het in 't Nederlandsch, dat we weer vrij zijn en weer doen en laten kunnen

¹⁷⁴ A friend of Henk's. He was with Henk when Kitty and Henk first met.

wat we willen. Oh Henny, ik ga nu probeeren of ik maffen kan, ofschoon daar wel niet veel van terecht zal komen.

Welterusten schat. Tot wie weet hoe gauw!

Letter 35: 5 May, 1945

[p. 75] Het is de heele nacht rumoerig geweest, maar de Tommies en Yankees zijn nog niet gearriveerd. Vanochtend om 6 uur kon ik het niet langer meer uithouden en ben ik opgestaan en heb me even feestelijk getooid met het noodige oranje en rood-wit-blauw. Het was nog vroeg, maar ik heb even goed allerlei vaderlandsche liedjes gespeeld. Om half acht kwamen de eerste [p. 76] vlaggen buiten en klokslag 8 uur kwamen de Engelsche & Amerikaansche vlag op Carlton¹⁷⁵ te staan. En je moest de stad nu eens kunnen zien. Of misschien wel over een paar dagen, dat je het zien kunt. Er staan hier een rij bij de Hema voor toeters, mutsen en vlaggen en verder bij het Medaillehuis¹⁷⁶ voor speldjes. De prachtigste etalages zie je, ik zal het maar niet allemaal vertellen want laten we hopen, dat je zelf alles zult zien.

Het meest heeft me ontroerd, dat er direct op de plaats waar een paar maanden geleden al die jongens doodgeschoten¹⁷⁷ zijn door bijna iedere voorbijganger bloemen gelegd werden. Het is er in een woord prachtig. Jan heeft foto's gemaakt, dus dan kan jij het ook zien.

Letter 36: 6 May, 1945

[p. 76] Gisterenavond hebben we de vrede bij je thuis gevierd. We hebben wat je noemt gepimpeld. Je vader was er, Jan, Martha, Lenie en ik. We hebben met z'n vieren 2 flesschen zoete Italiaansche wijn opgedronken. Martha viel al na het 3^e glaasje af, maar ik heb het geloof ik tot 7 of 8 ge- [p. 77] bracht. Wat een pimpelaarster, hè. Maar ik merkte er niets van en was kiplekker. Ik heb ook bij jullie geslapen. Je vader zegt, dat hij een nog lekkerder soort heeft, maar die bewaart hij tot jij thuis bent. Dan wordt er een konijn geslacht en gaat je vader dronken naar bed, zegt hij. Dus je ziet, jij wordt zoo ongeveer onthaald als de verloren

¹⁷⁵ Carlton Hotel, located in the Vijzelstraat. Amsterdam.

¹⁷⁶ Wijnands & Van Rensen, founded in 1918. At the time, 't Medaillehuis was likely located in the Spuistraat 301, Amsterdam, since that was where it was located in 1934.

¹⁷⁷ Presumably a reference to the execution of thirty political prisoners on the Weteringschans (12 March, 1945), or, alternatively, to the execution of 29 people on the Apollolaan (24 October, 1944), in retaliation for the successful attack on SD-officer Herbert Oehlschlägel.

zoon. Als jij maar niet dronken wordt, want dan ken je me niet eens meer. Vanochtend zijn Map en ik naar de Damkerk geweest. Een prachtige dienst was het, waarin we eindelijk weer eens ‘Mijn Schildt’¹⁷⁸ konden brullen. De kerk was stampvol, maar de werkelijke dankdienst is pas woensdag om 10 uur. Nu komen we ineens tot de ontdekking dat Wim bij de illegale partij is.¹⁷⁹ Hij is er al maanden in geweest, maar heeft het nooit laten merken voor moe natuurlijk, maar nu kwamen ze vertellen, dat het hoogste alarm is afgekondigd en dat hij elk oogenblik opgeroepen kan worden. Met Jan en Kees¹⁸⁰ is het al even zoo.

Hoe bestaat het, hè. Maar nu is het grootste gevaar gelukkig voorbij.

Letter 37: 7 May, 1945

[p. 78] Ja, zo zie je: het grootste gevaar is voorbij, maar het kleine is er toch altijd nog. Gisteren ging de feeststemming natuurlijk gewoon door en ’s middags zou onze nieuwe burgemeester De Boer¹⁸¹ op de Dam spreken om drie uur. Om half twee waren Lenie en ik er al en we stonden tamelijk vooraan recht voor het paleis. Er zou ook een aubade gehouden worden, dus het was erg druk, dat kan je je voorstellen.

Bijna iedereen had een vlaggetje in de hand en er vlogen telkens heel laag vliegtuigen over, waarbij de mensen dan natuurlijk begonnen te juichen. Bij de Groote Club stonden de Duitschers nog op wacht en op het dak. Om een uur of half drie zagen we, dat de moffen het snelvuurkanon (of weet ik wat voor een ding het was), dat op het dak stond wegsleep[t]en en wij zeiden nog tegen elkaar, dat is zeker omdat ze het niet meer nodig hebben.

Toen het 3 uur geslagen had, hoorden we plotseling schieten, maar ik kon niet geloven dat het waar was, maar ja, het bleef aan de gang en de mensen drongen op en over [p. 79] elkaar. Oh Henk, het was afgrijselijk. Je kon je al niet bewegen en toen wilden al die mensen hollen en dekking zoeken. We hadden een paar honderd mensen achter ons en wel een paar duizend voor. Nu, je kunt je niet voorstellen hoe vreselijk dat geweest is. Die paniek! Heele bossen mensen lagen op en over elkaar op de grond en het duurde maar voort. Hoe vind je het tuig om weerlooze mensen af te maken en uit te moorden. Het was een gegil en zodra ze op wilden staan, begonnen ze weer opnieuw. Lenie begon te gillen en

¹⁷⁸ A reference to the sixth stanza of the ‘Wilhelmus’, the Dutch national anthem.

¹⁷⁹ The resistance.

¹⁸⁰ Henk’s sister Johanna and her future husband, Cornelis Voogt (1922-1998).

¹⁸¹ Feike de Boer (1892-1976), the new mayor of Amsterdam.

riep: 'Gaan we nou dood?' Ik heb haar gezegd, dat ze kalm moest zijn en moest bidden en werkelijk zij werd kalm. Ik heb nog nooit van mijn leven zoo zeker geweten, dat er een hogere macht is, die je beschermt. Het duurde wel 5 of tien minuten eer ik weer op kon staan, onder schieten nog altijd, maar niet zoo hevig meer. En toen de menschen, die nog bleven liggen: ze renden er gewoon overheen. Het heeft bijna 2 uur geduurd voordat we weer thuis waren. En elke keer begonnen ze opnieuw. In al die dwarssteegjes [p. 80] van de Nieuwendijk waren de deuren dicht en de menschen sloegen de ramen kapot en klommen naar binnen. Zoo hebben we drie keer dekking moeten zoeken. Ik weet niet hoeveel menschen er mee aangegaan zijn maar het zullen er wel veel geweest zijn. Johanna¹⁸² kwam ook thuis met één schoen en mijn handen en blouse zaten onder het bloed, terwijl ik zelf wonder boven wonder niets mankeerde en Lenie niet losgelaten heb, want ik zou me geen raad geweten hebben, wanneer er met haar wat gebeurd zou zijn. Ik geloof, dat ik niet naar huis gedurfd zou hebben. Toen ik haar thuis gebracht had, braken pas mijn zenuwen los en begon ik te huilen, wat misschien maar goed is geweest ook, want ik knapte er een beetje van op. Buiten een paar blauwe plekken mankeer ik niets maar dat beeld kan je niet licht vergeten. Het tuig om op burgers te gaan schieten.

Letter 38: 9 May, 1945

[p. 81] Vandaag zijn de Canadezen hier binnengesloegen, nu de moffen ook voor Rusland gecapituleerd hebben. Het was een gejuich van belang, aldoor. Trouwens, het is nu half zes en ze komen nog steeds voorbij. Eindelijk bij de Berlagebrug hadden Lenie en ik de kans om op een auto te klimmen, want alle tanks en auto's waren afgeladen met juichende menschen. We reden mee en voelden ons of we zelf de bevrijders waren. Zoo moet jij nu eigenlijk ook mee kunnen komen. We stonden op de treeplank van de wagen en hebben zoo door het raampje met ze gepraat. Allereerst heb ik ze natuurlijk bedankt voor onze vrijheid en toen we bij de Apollolaan kwamen waar al die bloemen lagen, heb ik hem verteld, dat wij die daar voor onze gevallen Nederlanders neergelegd hebben. Ik kon hem zoo goed verstaan. We hebben souvenirs geruild. Hij heeft mijn ringetje met dat stuivertje en ik een speld van zijn muts. Light infantry¹⁸³ staat er op. Leuk hoor. Ik heb zijn adres gevraagd en nu

¹⁸² Henk's elder sister, Johanna.

¹⁸³ Light infantry, or skirmishers: soldiers whose job was to provide a skirmishing screen ahead of the main body of infantry, delaying the enemy advance.

zullen wij hem als alles voorbij is, nog eens een brief schrijven, hè. Ik vond het reuzeleuk. Ik heb hem ook het drama van [p. 82] de Dam verteld en je zag zijn hele gezicht betrekken. Hij zei: 'But fortunately, all the war in Europe is finished now.' Toen heb ik hem nog verteld van de N. S. B'ers, die ze opgepikt hebben en die nu voor de Hollanders hout moeten hakken. Ik heb nog een Engelsche of nee, natuurlijk Amerikaansche sigaret gekregen, maar die zal ik bewaren voor het geval, dat jij toch bent gaan rooken, wat ik veel leuker vind dan niet, maar niet zoo voordelig natuurlijk. Toen ik thuiskwam (bij de Pootjeskade zijn we er afgestapt), hoorde ik, dat Frida Jansen¹⁸⁴ haar vriend gelijk met de Canadezen is meegekomen, maar die was in het leger. Hij is in België ondergedoken geweest en is in het Amerikaansche leger in dienst gegaan. Ze was door het dolle heen en trots natuurlijk omdat hij zoo toegejuicht wordt, want hij loopt ook in kaki uniform. Hij vertelde onder andere dat heel veel Nederlandsche jongens uit Berlijn in Brabant en Limburg zitten, dus ik vrees, dat ik nog een poosje geduld zal moeten hebben, maar we tellen af!!!

Letter 39: 9 May, 1945

[p. 83] Oh Hannibal, gisteren is de knipcampagne aan het werk geweest. De meiden, die met moffen gegaan hebben, hun haar moest eraan geloven. Ze verdienen het, maar ik kan er niet om juichen. Ik vind het een vreeselijk gezicht. En bovendien, je kunt ook precies zien, welke jongens het uitvoeren. Allemaal even ordinair. Nee hoor, laten ze dan maar een andere straf bedenken.

Vanmiddag zijn Lenie en ik naar de Dam geweest. Een vreeselijke drukte, warmte, flauwvallerij en gezwam in de ruimte, maar we hebben Minister Gerbrandy¹⁸⁵ en de nieuwe burgemeester gezien. Vanochtend is mijnheer N. Rooyen van de Spar Centrale¹⁸⁶ geweest. Hij vroeg of ik hem wilde helpen met tikken van brieven. Ik vind het nu natuurlijk best, maar dan mag jij er niet zijn natuurlijk. Ik kan moeilijk gaan werken, als jij na 2 jaar weer thuis bent. Dus laten we zeggen, dat ik hoop, dat ik hem niet kán helpen.

¹⁸⁴ Not identified.

¹⁸⁵ Pieter Sjoerds Gerbrandy (1885-1961), Prime Minister of the Dutch government in exile during World War II.

¹⁸⁶ The voluntary retail chain Spar was set up in the Netherlands in 1932 and spread out to ten European countries under the management of Internationale Spar Centrale N.V., which was set up in Amsterdam in 1935. It was located on the Keizersgracht 596 when Kitty wrote her diary letters. As becomes evident from one of Henk's letters to Kitty (see the appendix), she worked for the Spar Centrale when they first met. This would explain how she knows Mr Van Rooyen.

Je ziet nu de Canadezen, waaronder veel Hollanders, Britten en Schotten, met petjes op, door de straten rijden.

Letter 40: 10 May, 1945

[p. 84] Gisteren avond, nadat we gegeten hadden, ben ik een brief gaan schrijven aan Ans, in Den Bosch, omdat Van Rooyen mij de mogelijkheid geboden had om met een wagen van de voedselvoorziening een brief mee te geven. Macrander zou er ook een velletje bij doen. Ik had een dubbel foliovel volgekrabbeld, omdat ik natuurlijk heel veel te vertellen had. Ik moest nog 4 regeltjes, toen er op de deur geklopt werd. Het was Fritsje. Hij riep: 'Tante Ans is er!' Ik vloog de deur uit en bleef nog met mijn nieuwe bloesje aan de deurknop hangen, een winkelhaak. Een schreeuw, 'Ans!' 'Kitty!' en daar stonden we midden op straat met de armen om elkaars nek. Wat moet dat worden, als jij komt als ik nou al zo gek doe? Geeft niet, hè. Ze was in uniform en is met Canadezen meegekomen. Ze heeft heel veel meegemaakt en heeft ook werkelijk de vuurproef doorstaan hoor. Ze heeft sigaretten, koffie, thee, chocolade, suiker, zalm, bacon enzovoorts, enzovoorts mee. Moet je horen Henk, ze heeft nu een flip¹⁸⁷ in Brabant opgescharreld. Een ondergedoken [p. 85] Nederlander in Amerikaansche dienst. Hij woont in Utrecht en komt over een paar dagen hier naar toe. Leuk voor haar, hè? Het schijnt een leuke jongen te zijn zoo te zien! Nee, word maar niet jaloers hoor, want jouw foto is nog leuker hoor en er gaat niets boven Hannibal.

Vandaag hebben we de eerste boter, chocolade en bacon uit het Engelsche pakket gekregen. Chocolade! Heerlijk hoor. Vanochtend ben ik mee geweest naar de eerste dienst van de Christian Science Church,¹⁸⁸ met de papa, Martha, Jan en Lenie. Wat een mooi gebouw is dat, hè, en het geluid komt er zoo goed uit, doordat er heelemaal geen echo ontstaat. Je moet wel heelemaal aan zoo'n dienst wennen, hè, maar daar praten we nog weleens over.

Kun je nu niet gauw hier komen Henk, want ik kan het soms haast niet meer uithouden. Ik zou je wel hier naar toe willen trekken. Met Ans meekomen is dus nu uitgesloten. Dan moet je maar zien op eigen gelegenheid hier naartoe te komen, want je mist een hoop nu. Ik hoop tenminste, dat dit boek niet dikker dan 100 bladzijden hoeft te

¹⁸⁷ A Dutch euphemism for a male love interest.

¹⁸⁸ The First Church of Christ, Scientist, located in the Richard Wagnerstraat 32, Amsterdam. The building was designed by architect G. Friedhoff and first used in 1937. Christian Science is a metaphysical religious branch, developed by Mary Baker Eddy in New England in the nineteenth century.

worden. Als ik wist, dat dat waar was, zou ik er nog even 15 bladzijden bij kalken, maar het helpt toch niet!

Letter 41: 13 May, 1945

[p. 86] Vandaag is het zondag en prachtig weer. Het is pas half twaalf, dus nog niet warm ook. Het is echt lekker weer om te gaan zwemmen of wandelen of fietsen of iets dergelijks. Maar ja, ik ben alleen, dus loop ik met mijn ziel onder mijn arm. Ans haar flip is gisteren gekomen en nu zijn ze samen naar Utrecht, naar hem thuis. Zoo zie je dat je altijd weer in de steek gelaten wordt! Maar ik kan haar geen ongelijk geven hoor. Ik zou ook zoo handelen denk ik. Het is wel een aardige vent zoo te zien. Ik wou, dat ik maar eens gauw een brief of ander levensteken van je kreeg, zoodat ik tenminste weet, dat je niets mankeert, al zou je dan bij wijze van spreken nog een tijdje weg moeten blijven, maar ik ben soms zoo angstig, dat ik misschien heelemaal niets meer van je hoor. Maar dat zal toch hoop ik niet. Stel je voor! Jij zou toch met een bombardement omgekomen kunnen zijn en dan hooren wij er misschien nooit wat van en blijven altijd in onzekerheid. Oh Henk, ik moet er niet aan denken. En laat ik er maar niet verder over denken, want dan word ik er akelig van.

Het is vandaag moederdag. We hebben moe een mooie mand gegeven [p. 87] met 4 vaste planten erin. En Carl en Frits hebben ook bloemen voor hun mammië gekocht. Jammer, dat jouw moeder deze tijd niet mee heeft mogen maken hè. En ik vind het ook zoo jammer, dat ik haar nooit heb leeren kennen. Maar dat heeft nu eenmaal zoo moeten zijn, daar is toch niets aan te doen. Ze is tenminste voor deze winter bespaard gebleven, want dat is een harde tijd geweest hoor. Onze huiskamer zag er tenminste [niet] uit door de rook van de kachel en de wasem van de etenkokerij. Vreeselijk gewoonweg. Ik heb wel eens gedacht: 'Ik schaam me als Henk hier zoo binnen komt.' Maar nu hebben we 2 dagen hard gewerkt en zijn het plafond en de muren behoorlijk onder handen genomen. De kachel is eruit en staat nu buiten in ons straatje. Lekker hoor! Geen etenslucht meer in huis en nu met die warmte was het heelemaal niet meer te harden een kachel in huis. Je lacht je naar! Het is net of we aan het kamperen zijn. Maar het gaat best. Niemand heeft er last van en wij zelf wel het allerminste.

Daarnet was er weer een drukte bij ons voor de deur. Er stonden een paar illegalen voor de deur van [p. 88] Priester. Ze kwamen hem ophalen. Ze zijn er al een paar keer geweest, maar elke keer was hij niet thuis. Zijn radio hadden ze al eerder meegenomen,

maar hij was er elke keer niet. Nu hadden ze eindelijk beet en werd hij meegevoerd tussen de N.S.Bers in.¹⁸⁹ Ik vond het echt akelig. Het is wel een N.S.Ber geweest, maar hij heeft toch nooit iemand kwaad gedaan voor zoover ik weet. Ik denk altijd maar, wie weet halen ze Corry ook nog eens zoo? Ofschoon ik nog niet gemerkt heb, dat ze vrouwen iets doen.¹⁹⁰ Oh Henk, die bacon is me toch heerlijk, je 'vreet' je tong er gewoon haast bij op. Dan merk je eigenlijk pas, dat je heel wat gemist hebt. Die chocolade is ook zoo heerlijk. Je moest eigenlijk volgende week maandag 2^e Pinksterdag hier kunnen zijn, dan is moe jarig, dat zou een driedubbel feest zijn. Ga je mee dansen leeren, Hannibal, als je weer hier bent? Daar heb ik echt wel zin in. Ach je kunt zooveel doen, wat leuk is, als je eerst maar hier bent!

[Letters 42-51]¹⁹¹

Letter 52: 14 June, 1945

[p. 108] Ik heb nog even tijd om mijn dagboek bij te werken voordat ik naar kantoor ga. Ze vragen wel aan me wat ik nu nog te schrijven heb, maar ik ben er zoo aan gewend geraakt, dat ik er denk ik niet eens mee op kan houden als je eenmaal hier bent. Stel je voor, dan krijg je het nog niet eens. Maar aan de andere kant raakt onze tijd misschien wel zoo bezet, dat ik geen tijd meer zal kunnen vinden, om nog te schrijven. Henk, ik kan het me haast niet indenken, dat je misschien vanavond wel voor mijn neus kan staan. Je hebt er altijd, die 2 jaren door over zitten prakdenken en nu het feit voor de deur staat kan je je het haast niet voorstellen. Het lijkt me net of ik straks wakker zal worden. Maar nu is het toch werkelijkheid. Gisteren tussen de middag heb ik de eerste briefkaart van jou uit Nederland gekregen. Wat was ik daar blij mee, Hannibal. Eindelijk weer eens iets in mijn handen te krijgen, dat regelrecht van jou komt. Hij was van 7 juni, dus vandaag precies een week geleden. [p. 109] Je schrijft er onder andere in, dat het misschien nog wel een week kan duren, voordat je naar Amsterdam kan doorreizen. Nu is die week dus al om. Misschien ben

¹⁸⁹ After the war, N.S.B. members and other Dutch citizens who were thought to have been on the Nazi side during the war were arrested by resistance groups and imprisoned in camps left behind by the Germans. The people seeking revenge operated outside of the law and the prisoners' conditions were often inhumane. Because there were no trials, innocent citizens were imprisoned alongside ones who had acted on their beliefs.

¹⁹⁰ Women were in fact harmed: at best, women who consorted with German soldiers were humiliated by mobs, by being called names and having their heads shaven, but they were also imprisoned in the camps mentioned above. Corry was married to a German man, which was Kitty's reason for concern.

¹⁹¹ These letters are not included in this edition, since their content is deemed less relevant than that of the other letters, as it pertains generally to Kitty's work situation.

je nu bij wijze van spreken al aan het station of zit in Amersfoort, of zoo. Je kunt nu elk oogenblik binnenkomen, maar het kan natuurlijk ook nog wel een tijdje duren. Maar nu is het tenminste zoo erg niet meer, want nu wéét ik, dát je komen zal. Je leeft nu in de spanning natuurlijk, hoe of het weerzien zal zijn en of jij mij of ik jou niet veranderd zal vinden. Maar dat zal wel loslopen, denk ik, jij ook niet. Het is alleen aldoor zoo'n akelig weer, en dat lijkt me niet zoo gezellig, maar je bent evengoed welkom, hoor, al sneeuwt het. Het is tijd, ik moet naar kantoor. Dag Hannibal, ik hoop maar tot weerziens.

Letter 53: 16 June, 1945

[p. 110] We vieren vandaag een jubileum, wist je niet, hè. Ja, het is precies 4 maanden geleden dat ik met dit dagboek begon. Flauw hè. Maar ik heb toch heel wat afgepend, hè, in die vier maanden. Dat is 4x30 dagen is 120 dagen, dus gemiddeld bijna iedere dag een bladzijde. Had jij niet voor elkaar gekregen, hè. Misschien ook wel, als je er maar aan gedacht had. Ik had zoo'n hoop gehad, dat jij weer zou verschijnen. Maar dat kan nu toch niet lang meer duren. Het is aldoor zoo koud hier en je wordt zoo rillerig bij het station van het staan. Maar ik zou het zoo fijn voor je vinden, wanneer jij hier aan kwam en je zag dan meteen een bekende en zelfs een heele goed bekende. Het lijkt me zoo troosteloos, wanneer je niet verwelkomd wordt, dus doe ik mijn best om er te zijn. Maar je zult natuurlijk net zien, dat ik op kantoor zit, als je komt. Dan ben je natuurlijk even welkom, hoor, want die laatste dagen duren lang, hoor. Je wordt er vervelend van. Ik ben tenminste maar blij, dat ik al een briefkaart van je heb, dus hoef ik me niet ongerust te maken. Misschien hebben we een fijn weekend!

Letter 54: 18 June, 1945

[p. 111] Het weekend is voorbij! Het is lekker weer geweest deze dagen, vooral gisteren. Het was een drukte bij het station. Er zijn er weer reuze veel aangekomen, alleen jij niet. Maar er komen nog zooveel weekenden, hè, Hannibal. We hebben er nu al 100 gemist, dus kunnen die paar er ook nog wel bij. Gisteren middag zijn er ook veel uit Limburg aangekomen, maar 's avonds was de toeloop niet zoo groot. Als je nog lang wegblijft, ben ik tot aan mijn knieën afgesleten van het lopen en het staan. Dat moet je dan maar op de hoop toenemen, hè. Stel je voor, dat je toch op zulke stompjes rond moest drementelen. Mies zei gisteren aldoor 'Hij komt vandaag. Ik voel het.' Dan heeft ze toch zeker niet goed gevoeld, hè. Hoe kan het

ook anders. Ze kent je niet eens. Ja, heb jij eigenlijk geen plankenkoorts om bij familie Ouwens je intrede te doen? Gek hè, de meesten bij ons kennen jou niet, maar de aanstaande schoonfamilie wel. Ik ben tenminste al ingeburgerd bij jullie. Maar het zal wel loslopen, hoor, het is bij ons heel gewoon, soms vind ik het wel een beetje té gewoon. Maar beter dan dat stijf-deftige gedoe, vind jij ook niet?

18 June, 1945

[not paginated] Lieveeling,

Nu heeft het geen zin om nog verder te schrijven. Eindelijk hebben we hier dan het 'happy end'. De rest kunnen we er wel bij denken, hè.

Nu gaan we samen onze toekomst tegemoet.



Illustration 20: A picture of Kitty and Henk taken in the garden of the Schutten family shortly after Henk's return in 1945. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

Appendix

A) Hand-written letter by Henk, 17 April, 19[46]¹⁹²

Aan mijn meisje,

Begin september 1941 leerde ik je kennen, je kwam toen als nieuwe leerlinge op avondschool,¹⁹³ waar ikzelf al een jaar les had. Ik weet niet wat het was, maar ik vond je direct de eerste avond de beste al een aardige meid, toen nog niet wetende natuurlijk, dat aardige meid vinden van kwaad tot erger zou worden. Enfin toen de eerste avond voorbij was en we naar huis gingen, liep ik met mijn vriend toen onder het Rijksmuseum en [we] zagen toen jou daar voor ons uit lopen, dus legden wij er een stapje op omdat we naar een smoesje verlegen waren om je thuis te kunnen brengen. Maar nu kwam het ergste: hoe heette je ook weer, er was wel gelijk met jou een ander meisje dat Nellie heette. Ik zei je heet Nellie en Coen¹⁹⁴ zei nee, ze heet Kitty. Enfin toen we je ingehaald hadden, trok ik de stoute schoenen aan en vroeg of ik je naar huis moest brengen en sprak je als Nellie aan. Het eerste wat je zei was 'Ja, da's goed, maar ik heet Kitty hoor en geen Nellie.' Hierop volgden de bijbehorende verontschuldiging natuurlijk en toen was gelijk het ijs gebroken ook. Coen en mijn persoontje gingen ieder aan een kant van je lopen en brachten je netjes thuis, onderwijl uithoorende hoe oud of je was en waar je precies woonde en wanneer je jarig was, enzovoorts. Sindsdien avond liepen we altijd met z'n drieën naar huis, ik links en Coen rechts van je en was het andersom dan draaide ik net zoo lang tot ik weer links [p. 2] en Coen rechts liep.

Coen en ik hadden haast altijd ruzie met elkaar en jij liep er dan tussen in en stootte dan de één en dan de ander op, wat je uit de aard der zaak erg moest gaan vervelen omdat je op die manier niets aan ons gezelschap had.¹⁹⁵

Op een goeie keer zei m'n vriend toen tegen me, we moeste[n] maar niet meer met z'n drieën naar huis gaan want er is toch altijd maar herrie dus ga jij dan maar met Kitty, iets wat ik eerlijk gezegd wel fijn vond, maar omdat het m'n beste vriend was, zei ik dat -ie gek was en dat het niet zoo erg was, maar ik hoopte in stilte dat hij niet bij zou draaien, welke

¹⁹² Since the paper is ragged, the date is difficult to make out, but 1946 is likely the year in which Henk wrote the story down.

¹⁹³ Henk and Kitty both attended the Christelijke Handelsavondschool, located in the Nicolaas Maesstraat 134.

¹⁹⁴ Koen was spelt with a K and with a C respectively. In this edition, his name has been standardised into 'Coen', since it occurred more frequently.

¹⁹⁵ Henk and Coen reportedly fought over who got to carry Kitty's purse.

hoop dan ook vervuld werd, zodat we in vervolg met z'n tweeën naar school en naar huis gingen steeds in goede vriendschap voor elkaar. Liep jij voor dan floot ik en dan wachtte je op mij en andersom floot jij en dan wachtte ik op jou. Het ging alles goed en [we] konden het best zoo met elkaar vinden. Jij werkte toen bij de Spar Centrale op de hoek Keizersgracht en Spiegelstraat¹⁹⁶ en ik werkte in de Johannes Vermeerstraat bij de Vakgroep Heerenbovenkleeding¹⁹⁷ en als ik voorbij jouw kantoor kwam als ik naar huis ging of weer naar kantoor tusschen de middag dan floot ik altijd en zeiden we elkaar altijd gedag.

's Avonds moest ik altijd de hond uitlaten en dan liep ik langs je huis in de hoop een glimp van je te zien en floot dan. [p. 3] Vrijdag 's avonds haalde ik je altijd van school of met Robby want dan had jij een uur langer les dan ik en omdat ik de hond toch uit moest laten had ik een mooi smoesje om je te gaan halen.

Dit ging een hele tijd goed, tot dat ik je eens vroeg of je mee naar de bioscoop ging, waarop je antwoordde dat je daar eerst eens over moest denken en dat ik het wel zou horen. Het duurde nogal lang en toen ik je weer vroeg [zei] je dat je het liever toch maar niet deed. Een paar weken later begon je me te ontlopen, je wachtte tot ik voorbij was en dan ging jij naar school en floot heel niet meer. 's Avonds als de les voorbij was, was je of het eerste weg of je wachtte tot ik eindelijk wegging, daarbij merken latende dat je niet meer op m'n gezelschap gesteld was. Nou Kitty, ik dacht dat ik iedere keer weer aan een klap in m'n gezicht kreeg. Toen wachtte ik je een keer op en liep toch naast je mee en vroeg hoe of wat en zei, dat je als je wat tegen me had het recht in m'n gezicht moest zeggen en dat ik toch nooit lastig was geweest en dat ik niet van dat achterbaksche hield, maar dat ik als je het liever niet meer had wel alleen zou lopen in vervolg. Ik kon toen die avond wel janken. Bij de hoek van de Kerkstraat zei ik toen: 'Nou dan ga ik recht uit, daaag.' Ik keek niet meer (deed alsof) bij de Spar naar binnen of floot niet meer enfin ik liet je oogenschijnlijk geheel links liggen maar toch lette ik [p. 4] op je. Het allerergste vond ik toen nog dat je je door die Brabander (z'n naam weet ik niet precies meer) wel naar huis liet brengen en die woont nog wel aan de andere kant van Amsterdam, ik kon het maar niet begrijpen waarom, maar ja, het was zoo en ik kon er niets aan doen.

Het was die tijd van afzondering een rottijsd voor mij, dat wil ik je wel zeggen.

¹⁹⁶ The Spar Centrale was located on the Keizersgracht 596

¹⁹⁷ This union branch for men's wear was located in the Vermeerstraat 18. It split up into various sub-branches: 'heeren- en jongensconfectie', 'sport-, leder-, en oliedoekkleeding', 'regenkleiding', 'bedrijfskleeding voor mannen en jongens' and 'loonconfectie heerenbovenkleeding'.

Op een gegeven oogenblik, hoe het precies gekomen is weet ik niet precies meer, waren we echter weer goed op elkaar. We spraken elkaar weer, we floten weer, we wachtten weer op elkaar, ik was dolblij.

Ook stuurde ik je altijd met iedere feestelijke gelegenheid een ansichtkaart en je eerste verjaardagscadeau was [een stel] postzegels die ik door de brievenbus had gegooid. Toen we allebei examen gedaan hadden, ging jij van school, en ik bleef waardoor we elkaar niet zoo heel vaak meer zagen maar als we elkaar tegenkwamen liepen we of samen op of we kletsten wat samen.¹⁹⁸

Ik weet nog goed dat Martha een keer een tafelkleed te reinigen had en dat ik het naar de Zwitsersche¹⁹⁹ moest brengen. Ik dorst gewoon niet naar binnen en als jij er niet net aangekomen was, was ik nu misschien nog niet binnen geweest. Je stelde me voor als dit is nou 'Henk', wat ik erg fijn vond want daaruit begreep ik dat je het wel eens over mij gehad had. [p. 5] In die tijd belde ik je, heel zelden maar hoor, op, meestal op zondag, of je zin had een eindje met me te gaan wandelen. Wat je meestal wel deed.

Nieuwjaar 1943 zijn we samen met m'n neef Tom²⁰⁰ naar 'Krasnapolsky'²⁰¹ geweest naar een nieuwjaarsrevue. We wisten toen altijd nog niet hoe het ons zou vergaan en gingen gewoon verder zooals we dat gewend waren.

28 Juni 1943 kreeg ik bericht dat ik naar Mofrika moest en dat er niets meer aan te doen was. Jij hoorde dit van Lenie en kwam 's avonds naar avondschoon toe quasi om de uitslagen te horen maar in werkelijkheid om mij wat later bleek. Die avond zijn we dan ook weer zooals van ouds samen naar huis gegaan, nog steeds was er niets. De volgende avond zat ik bij Macrander en toen kwam jij voorbij ik riep je en vroeg of je zin had mee te gaan naar tante Jo en oom Rinus²⁰² om afscheid te nemen. Je stemde direct toe.

Bij de familie Petram aangekomen stelde ik je voor: 'Kijk, dat is nou m'n meisje Kitty, waar ik zoo vaak mee geplaagd word,' en sinds dat oogenblik was het alsof er iets in ons wakker werd geroepen en waardoor we meer tot elkaar kwamen. Ik heb je dien avond nog thuis gebracht en de volgende avond was je weer bij me thuis. Dit was de laatste avond

¹⁹⁸ They both took a three-year course, and graduated on 30 June, 1942.

¹⁹⁹ The Ouwens' dry cleaner's in the Vijzelstraat.

²⁰⁰ Not identified.

²⁰¹ Grand Hotel Krasnapolsky, or Hotel Krasnapolsky, is a five-star hotel on Dam Square in Amsterdam. To give an indication of its luxurious status: it was the only hotel in Amsterdam with telephones and hot water in each room at the end of the nineteenth century.

²⁰² Marinus Karel Petram (b. Amsterdam, 1891) and Johanna Geertruida Schutten (b. Apeldoorn, 1891). They got married on 13 April, 1916 in Amsterdam.

thuis. Ik was blij dat je je direct op je gemak voelde en dat ze je bij me [p. 6] thuis ook direct het gevoel gaven van graag te komen. Die avond toen ik met je langs de Amsterdamsche grachten liep, kon ik geen stom woord zeggen en ik vond het meer dan genoeg.

De volgende morgen toen je me naar de trein bracht, gaf ik je in de hal van het station een fotootje van me en even later kreeg ik er een van jou. Op het perron kon ik weer geen woord zeggen en weer vond ik het genoeg alleen maar naar je te kunnen kijken. Die wederzijdsche blikken zijn voor ons van grote waarde geweest, want ze hebben gemaakt, dat we, zonder de belofte van elkaar niet te vergeten, elkaar niet vergeten hebben.

Altijd bleven mij jouw blikken bij en de gedachte van na zooveel geduld te hebben gehad je eindelijk gewonnen te hebben, en de gedachte van weer bij jou te komen als ik uit Duitsland terugkwam hebben gemaakt dat die twee jaar omgevlogen zijn, doch daarover een andere keer. Het is alles wel oud nieuws, doch ik had behoefte er aan om dit alles neer te schrijven & het heeft me goed gedaan die oude herinneringen van de dingen die eigenlijk nog niet eens zoo heel oud zijn op te halen.

[Henk]

B) Typewritten letter by Henk

Amsterdam, 7 August, 1946

Lieve Clean,

Nu heb ik net nog even tijd om je een briefje te schrijven, al zit je vlak in mijn nabijheid en zou ik het je ook w[e]l kunnen vertellen maar zooals je misschien wel zult gemerkt hebben kan ik het altijd beter schrijven dan in je gezicht zeggen.

Weet je wat ik je wilde schrijven? Dat ik je een lieve meid vind en dat ik je voor geen geld van de wereld meer zou willen misschen.

Weet je, ik vind het altijd zoo fijn, dat je, als ik iets zeg over dienst en het studeeren, dat je altijd wat het studeeren betreft zegt, 'Je moet goed je best doen hoor, Henny, je moet het lekker ver brengen.' En als ik zeg dat ik een avond niet kan komen, dan kijk je altijd beteuterd en vind je dat ik best overdag wel kan leeren en 's avonds naar Mokum komen. En als ik je dan van het tegendeel overtuig heb, dan geef je altijd toe, want weet je, Clean, ik moet heel hard leeren om die wettengeschiedenis in mijn bolletje te krijgen.

Ik vind het ook zoo fijn dat we tegenwoordig zoo sterk tegenover elkaar staan en dat we elkaar tenminste recht in de ogen kunnen kijken en we niet hoeven te zuchten van was

dit moment maar vast voorbij. Enfin Clean, ik vindt (oei wat een fout) je een verschrikkelijk LIEVE CLEANE, ik heb er gewoonweg geen woorden voor.

Het is wel een beetje vreemde brief maar het is ui[t] een goed hart en ik meen het heel erg wat ik je schrijf, al is het eigenaardig neergezet en ben ik niet zoo poëtisch aangelegd dat ik heele liefdesbrieven in elkaar kan draaien.

Je liefhebbende en altijd jou[w] eigen kleine
groote jongen blijvende

HENNY.

C) Typewritten letter by Henk²⁰³

Aan mej C.Ph. Ouwens
Vijzelstraat 54
Amsterdam

Allerliefste Cleantje,

Kitty, ik kan je haast niet vertellen hoeveel ik van je houd, je zult het trouwens wel aan me gemerkt hebben, dat ik niet zoo spraakzaam ben op dat gebied, dat komt omdat ik altijd het gevoel heb, dat ik het een beetje overdreven zeg.

Ik heb vaak er over gedacht hoe het komt dat ik zooveel van je houd en ben tot de conclusie gekomen dat dit komt door je heele manier van doen, je praten je zorgen je denken aan anderen en vooral aan mij het niet wegcijferen van je gevoelens jegens mij. Dit alles is de reden dat ik je liefheb boven alles behalve op één na en je zult wel begrijpen wie dat is, want ondanks dat ik haar vaak verdriet heb gedaan heb ik toch altijd heel veel van mijn moeder gehouden, maar na m'n moeder kom jij en ik hoop van harte dat wij samen heel gelukkig zullen worden. Liever gezegd, ik ben er van overtuigd en dat is heel wat waard, Kitje, en ik geloof dat jij ook wel van dat standpunt uit gaat, is het niet?

Nu Kitty, ik weet verder niet wat ik je schrijven moet op het oogenblik dat moet je dan maar tegoed houden tot een andere keer en eindig met een heele vracht zoentjes van je eigen liefhebbende,

Hannibal

²⁰³ Undated.

PS: Ik heb dit misschien een beetje onbeholpen neergezet maar dat moet je me maar niet kwalijk nemen. Je weet hoe ik ben, dat is de hoofdzaak. Je Henk

D) Letter/poem by Kitty²⁰⁴

Aan mijn Hannibal,
Toen ik op 29 Juni, je zusje Lenie tegenkwam,
En ik van haar kreeg te hooren 'Henk moet Vrijdag naar Potsdam',
Ben ik hard naar school geloopt, want ze zei nog jij was daar,
En van jou moest ik toen hooren: 'Ja, helaas, ik moet, 't is waar.
Ik zou onder kunnen duiken, wat gevaar brengt met zich mee.
En als ik denk, ze halen vader, dan heb ik thuis geen vrêe.'

De volgende avond liep 'k met Robby, die ik uitlaten wou
Voor het raam van Macrander en daar zag ik jou
Jij kwam snel naar buiten en vroeg 'Ga je vanavond mee?
Ik ga naar oom en tante Petram' en ik vond het best, oké.
Ik bracht Robby gauw naar huis toe, jij haalde je fiets en snel
Gingen we de Heerengracht af, ik zei mijn vrijheid toen vaarwel.

Want toen we er binnen kwamen, stelde je m'als je meisje voor
Ik kreeg een kleur, en voel het nu nog als ik er aan denk hoor.
De volgende dag was ik bij jou thuis voor d'eerste keer
Maar ik voelde me toch niet vreemd, door de stemming, die er heerscht.
Jij bracht mij naar huis toe en we liepen samen langs de gracht.
Er stonden sterren aan de hemel en het weer was heerlijk zacht.

[p. 2]

Hennie, ik geloof, dat die avond werkelijk de grondslag is geweest,
Waarop wij verder konden bouwen, het leven maken tot een feest.
Vrijdagmorgen kreeg ik jouw foto in den tunnel van 't station

²⁰⁴ Undated.

Jij kreeg er een van mij met Robby, toen we stonden op 't perron
We waren daar met pa en Martha, wachtende op het sein,
Dat de machinist zou geven, voor 't vertrekken van de trein.



Illustration 21: The photos Kitty and Henk exchanged at the train platform in 1943. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

Je arm had je om me heen geslagen, oh wat voelde ik me klein
Maar gelukkig, ondanks het feit toch, dat je spoedig weg zou zijn.
Toen het bijna zeven uur was, stapte je in de coupee
En je keek vanuit het raampje zóó lief naar me naar benee
Dat ik nog dikwijls als ik lang in je ogen kijk
Moet denken aan het vertrek toen, weet je Henk ik voelde me rijk

Je speelde met 't bandje in mijn haren, en ik liet jou begaan
Ik vond het prettig en had zoo wel uren willen blijven staan
Misschien ben ik wel met mijn verjaardag allang weer thuis
Niet wetende, dat 't 2 jaar zou duren, dat je was van huis.
Wij hebben allebei gewacht op het weerzien, dat komen zou
Zonder elkaar beloofd te hebben, ik blijf jou voor eeuwig trouw.

Ik durf gelukkig te beweren, dat we het beiden zijn geweest
En als in belooning wordt ons leven nu ook werkelijk een feest.

Jouw eigen Cleantje



Illustration 22: A picture of Kitty and Henk taken shortly after Henk's return in 1945. Source: Private collection of Paul and Ineke Kaars.

Bibliography

Primary Literature

Leiden University Library (UBL), Special Collections (KL), inv. no. BPL 3693, Dagboek van Kitty Ouwens, pp. 1-111 and pp. 1-43 (1945-1946).

Archival Sources

Tilburg Regional Archives, Civil Register, Family Cards 1921-1939, inv. no. 0058, f. 196 (16 January, 1925).

Tilburg Regional Archives, Marital Status Register, Marriage Register 1935, archive number 16, file number 346 (30 July, 1935).

Newspapers

‘Familiebericht’, *Nieuwe Tilburgsche Courant*, Tilburg: 17-01-1925, Delpher, <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010234387:mpeg21:a0120>> (15 May, 2016).

‘4 Mei 1945 Bijna Nabij-Dag’, *De Klin* (11), Alkmaar: 01-01-1996, Alkmaar Regional Archives < <https://tijdschriften.archiefalkmaar.nl/issue/KLI/1996-01-01/edition/0/page/15>> (23 May, 2016).

‘Vandaag of Morgen’, *Trouw: Speciale Uitgave voor de Zaanstreek* (49), 07-04-1945, <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010443674:mpeg21:pdf>> (24 May, 2016).

‘Vertrokken’. *Nieuwe Tilburgsche Courant*, Tilburg: 22-01-1937, Delpher, <<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010237753:mpeg21:a0066>> (25 May, 2016).

Published secondary literature

Bonin, Hubert, and Ferry De Goey. *American Firms in Europe: Strategy, Identity, Perception and Performance (1880-1980)* (Geneve: Librairie Droz, 2009).

‘De Organisatie van der Nederlandsche Industrie: April 1942’ (The Hague: De Hoofdgroep Industrie, 1942).

Goeschel, Christian, *Suicide in Nazi Germany* (Oxford: Oxford UP, 2009).

Warmbrunn, Werner, *The Dutch Under German Occupation, 1940-1945* (Stanford: Stanford UP, 1963).

Baudot, Marcel, et al, *The Historical Encyclopedia of World War II* (New York: Facts on File, 1980), trans. Jesse Dilson.

Sijes, Benjamin Aäron, *De Arbeidsinzet: de Gedwongen Arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945*, first published in 1966 (The Hague: SDU Publishers, 1990).

Websites

Amsterdamsegrachtenhuizen, 'grachten'

<http://www.amsterdamsegrachtenhuizen.info/grachten/hge/hge500/hg20458/?tx_sbtap_pi1%5Btab%5D=2> (11 January, 2016).

Beeldbank Amsterdam, 'Apotheek Warmolts'

<<http://beeldbank.amsterdam.nl/afbeelding/B000000029286>> (25 May, 2016).

Gemeente Amsterdam, 'Amsterdam in the Second World War'

<<http://maps.amsterdam.nl/woii/>> (12 May, 2016).

Genealogie online, 'Cornelis Johannes Ouwens'

<<https://www.genealogieonline.nl/genealogie-snoek-meijer/R1759.php>> (19 May, 2016).

De Genealogiesite van Wemeldinge, 'Cornelia Wilhelmina Ouwens'

<<http://www.weumelinge.nl/dbpersoon.php?i=I32079>> (25 May, 2016).

Houwink ten Cate, Johannes, 'De Kampen voor 'Foute' Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog', *Historisch Nieuwsblad*, 2001

<<http://www.historischnieuwsblad.nl/tweedewereldoorlog/artikelen/de-kampen-voor-foute-nederlanders/index.html>> (14 June, 2016).

Politieke Opsporingsdienst Amsterdam, 'Ledenlijst van de Nationaal-Socialistische Beweging te Amsterdam'

<<https://sites.google.com/site/ledenregisternsb/home>> (14 June, 2016).

Stadsarchief Amsterdam, 'Red een portret: Carl Ernst Conelis Harold (1937-1945)'

<<http://redeenportret.nl/portret/8dfcfb40-60b8-11e2-a9e2-003048976c14>> (6 June, 2016).

Schenk & Pruijt, 'Genealogie' <<http://www.schenk.nl/genealogie/>> (1 June, 2016).

Stichting Memorial 2015, 'shooting at the dam, May 7th 1945' < <http://de-dam-zevenmei1945.nl/en/>> (9 January, 2016).

Verzetsmuseum Amsterdam, 'Deportatie en Onderduik'
<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/koninkrijkdernederlanden/nederland/nederland-maart_1941-april_1943/deportatie> (14 June, 2016).

Verzetsmuseum Amsterdam, 'Invoering Persoonsbewijs'
<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/koninkrijkdernederlanden/nederland/nederland-maart_1941-april_1943/persoonsbewijs> (10 June, 2016).

Interviews

Herold, Frits. Personal interview (10 June, 2016).

Kaars, Ineke and Paul. Personal interview (24 June, 2016).

Illustrations

Private collection, Paul and Ineke Kaars.

'7922', Beeldbank Oorlogsverzetmuseum Rotterdam,
<<http://beeldbank.ovmrotterdam.nl/ovmfoto//7922/OVM008174.medium.jpg>> (23 May, 2016).